HET LAND VAN AALST

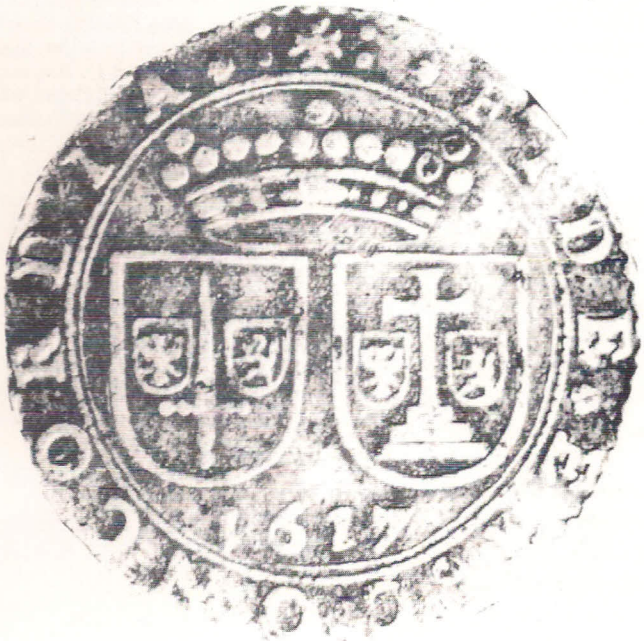

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst
DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: 15 € - Steunende leden: 22 € - Beschermende leden: 33 €
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid "Het Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, Frits Van Acker, Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Basiel Boel (erebestuurslid), Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. en fax 09 360 19 04
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27

E-mail: landvanaalst@wol.be
Website: http://users.skynet.be/sky39205/lva.html

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Verantwoordelijke uitgever: Dirk Van de Perre
Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

HEKSENPROCESSEN EN ANDERE TOVERIJ-PROCESSEN IN HET LAND VAN AALST EN HET LAND VAN DENDERMONDE

Jos MONBALLYU

De begrippen toverij, hekserij en magie [1]

Onder heksenprocessen verstaat men in de huidige vakliteratuur de strafprocessen waarin een pact met de duivel, seks met de duivel, nachtelijke bijeenkomsten met duivels en heksen en het veroorzaken van schade met duivelse middelen strafrechtelijk werden vervolgd [2]. In de 15de tot 17de eeuw duidde men het misdrijf dat daarbij werd vervolgd in het middelnederlands aan met de term '*toverie*' en in het middelfrans met de term '*sorcellerie*'. Beide termen gebruikte men toen ook voor de beteugeling van de praktijken van magiërs, waarzeggers, kwakzalvers en andere wonderdokters waarbij de duivel niet voorkwam of in ieder geval niet centraal stond. Deze magieprocessen, die in de bronnen niet altijd goed te onderscheiden zijn van de heksenprocessen [3], mogen omwille van hun onderlinge internationale vergelijkbaarheid niet bij deze laatste worden geteld [4]. Dit geldt trouwens ook voor de smaad- en zuiveringsprocessen wegens verwijten van toverij [5], die in de regel door een particulier tegen een

[1] Met dank aan Dr. R. Opsommer voor het nalezen van de tekst. Afkortingen: ARA = Brussel, Algemeen Rijksarchief; Br. Baljuwsrekening; RABW = Beveren-Waas, Rijksarchief; RAG = Gent, Rijksarchief; RAR = Ronse, Rijksarchief; SAA = Aalst, Stadsarchief; SAG = Gent, Stadsarchief; SAO = Oudenaarde, Stadsarchief.

[2] G. Schormann, Hexenprozesse in Deutschland, Göttingen, 1986, 23; W. Behringer, "Vom Unkraut unter deze Weizen". Die Stellung der Kirchen zum Hexenproblem, R. Van Dülmen (ed.), Hexenwelten. Magie und Imagination vom 16.-20. Jahrhundert, Frankfurt am Main, 1987; D. Harmening, Zauberinnen und Hexen. Vom Wandel des Zaubereibegriffs im späten Mittelalter, A. Blauert (ed.), Ketzer, Zauber, Hexen. Die Anfänge der Europäischen Hexenverfolgungen, Frankfurt am Main, 1990, 68-90; R. Van Dülmen, Die Dienerin des Bösen. Zum Hexenbild in der frühen Neuzeit, Zeitschrift für historische Forschungen, 18 (1991), 390; G. Jerouschek, Die Hexen und ihr Prozess. Die Hexenverfolgung in der Reichsstadt Esslingen (Esslinger Studien, Schriftenreihe, 11), Esslingen, 1992, 40; C. Lecouteux, Hexe und Hexerei als Sammelbegriff, S. Morenz en D. Bauer (ed.), Hexenverfolgung. Beiträge zur Forschung, Würzburg, 1995, 31-44.

[3] Over het moeilijke onderscheid tussen beide soorten processen in de Nederlanden: M. Gijswijt-Hofstra, The European witchcraft debate and the Dutch variant, Social history, 15 (1990), 184.

[4] Wij pleiten ervoor om de term 'toverijprocessen' als algemene term te gebruiken voor alle processen waarin 'toverie' of 'sorcellerie' strafrechtelijk werden vervolgd. Wanneer dan in deze toverijprocessen de duivel centraal staat, spreken wij over een 'hekserijproces'. De andere toverijprocessen noemen wij 'magieprocessen'.

[5] Meer over dergelijke 'iniurie'- en 'purge'-processen bij J. Monballyu, Van hekserij beschuldigd. Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw, Kortrijk-Heule, 1996, 27-33.

andere particulier werden aangespannen en als dusdanig geen criminele, maar civiele processen waren. Zelfs wanneer een gerechtsofficier dergelijke smaad strafrechtelijk vervolgde, ging het in wezen om de bestrijding van een lasterlijke aantijging en niet om de omgang met de duivel. Zo verweet Jehan Amekerkx in 1520-1521 Margriete Bauwens van toverij. Margrietes echtgenoot, Pauwels de Raedemakere, diende klacht in bij de baljuw van Aalst. Op vordering van de baljuw oordeelde de schepenbank van Aalst dat Jehan Amekerkx Margriete Bauwens ten onrechte had verweten. Amekerkx moest in de vierschaar, met een kaars in zijn hand, vergiffenis vragen en ten voordele van de keizer een geldboete te betalen [6].

Zoals elders in Europa kwamen de heksenprocessen in Vlaanderen voor de wereldlijke rechtbanken, in onze streken schepenbanken of leenhoven genoemd. De kerkelijke gerechtshoven vervolgden alleen magiepraktijken. Zelfs op dit vlak moesten zij de concurrentie dulden van de wereldlijke rechtbanken [7].

In de recente kwantitatieve overzichten van de heksenvervolgingen in het oude Europa vindt men weinig precieze gegevens over de heksenprocessen in de Zuidelijke Nederlanden. Dit komt omdat er alleen voor sommige Franstalige provincies van de Zuidelijke Nederlanden exacte cijfers bekend gemaakt zijn [8]. Door een veralgemening van die cijfers klasseert men de Zuidelijke Nederlanden gemakshalve onder de '*gebieden met langdurige, gematigde vervolgingen of belangrijke lokale crisissen*' of de '*gebieden met weinig*

[6] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.563, Br 1520-1521, f°1r.
[7] Monballyu, Van hekserij..., 15-16.
[8] Volgens E. Brouette vonden er in Namen 366 processen plaats : E. Brouette, La sorcellerie dans le Comté de Namur au début de l'époque moderne (1509-1646), Annales de la Société archéologique de Namur, 47 (1953-1954), 359-420. Volgens Muchembled kunnen er hiervan slechts 270 als heksenprocessen gekwalificeerd worden. Die leidden tot 144 executies (54%) : R. Muchembled, Le Roi et la Sorcière. L'Europe des bûchers XVe-XVIII siècles, Parijs, 1993, 74-75. In Luxemburg vonden er 547 processen plaats, waarvan 358 executies (67%) : M. Dupont-Bouchat, La répression de la sorcellerie dans le duché de Luxembourg aux XVI et XVIIe siècles, M. Dupont-Bouchat, W. Frijhoff en R. Muchembled, Prophètes et sorciers dans les Pays-Bas XVIe-XVIIIe siècles, Parijs, 1978, 127. Deze cijfers worden momenteel betwist door de werkgroep "Zauberei- und Hexenprozesse im Maas-Rhein-Moselraum, 15.- 17 Jahrhundert" o.l.v. Prof. F. Irzigler en R. Vollmer van de universiteit in Trier die een nieuw onderzoek bezig is. In Artesië waren er volgens Muchembled 91 processen, waarvan 29 executies (32%), in de kasselrij Bouchain (Vlaanderen Gallicant) 163 processen tussen 1610 en 1619, waarvan 90 executies (55%); in het Noorden van Frankrijk(?), 294 processen, waarvan 161 executies (49%): R. Muchembled, Sorcières, justice et société aux 16e et 17e siècles, Parijs, 1987, 106-111 en 207-226. De cijfers over het Noorden van Frankrijk kloppen niet. In een later artikel over de heksenprocessen in Frans-Vlaanderen hopen wij hierop terug te komen.

intensieve en onregelmatige vervolgingen' [9]. Om te controleren of dit klopt met de werkelijkheid zijn wij enkele jaren geleden begonnen met een systematisch onderzoek van de heksenprocessen in het graafschap Vlaanderen, in de 15de tot 17de eeuw zowel demografisch als economisch veruit het belangrijkste gewest van de Zuidelijke Nederlanden. In dit artikel geven wij een overzicht van de heksen- en magieprocessen die plaatsvonden in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde, twee deelgebieden van het graafschap Vlaanderen die naast elkaar gelegen waren en nauwe betrekkingen met elkaar onderhielden.

Toverijprocessen in de eerste helft van de 16de eeuw

Het oudste crimineel proces in het Land van Aalst waarin er van toverij sprake is dateert uit 1527 [10]. Op 17 juli 1527 werd in Haaltert een gerechtelijk onderzoek (doorgaande waarheid) gehouden naar de praktijken van een (niet nader genoemde) **vrouw** die van '*vauldoiserye*' was beschuldigd, een term die men zowel voor onttoveringspraktijken [11] als hekserij [12] gebruikte. Iets later werden vier personen naar Haaltert gezonden om de vrouw aan te houden indien er voldoende aanwijzingen waren. Dit was niet het geval, en de vier gezanten keerden onverrichterzake terug naar Aalst [13].

Negen jaar later geschiedde iets dergelijks in Aaigem-Vlekkem. In augustus 1536 werd er een doorgaande waarheid gehouden naar de praktijken van **Magdelaine Langhelees** die als '*vauldoise*' en '*enchanteresse*' verdacht van bier en melk te onttrekken aan haar buren. Daar men tegen haar bijna geen bewijzen vond, kwam zij ervan af met een compositie van 12 ponden (parisis) [14].

[9] W. Behringer, "Erhob sich das ganze Land zu ihrer Ausrottung...". Hexenprozesse und Hexenverfolgungen in Europa, Hexenwelte. Magie und Imagination vom 16.-20. Jahrhundert, Frankfurt am Main, 1987, 159; Muchembled, Le Roi..., 92; B.P. Levack, Witchhunt in Early Modern Europe, Londen-New York, 1995, 196-198; R. Muchembled, Terres de contrastes. France, Pays-Bas, Provinces-Unies, Magie et sorcellerie en Europe du moyen âge à nos jours, Parijs, 1994, 110-116; R. Briggs, Witches and Neighbours, London, 1996 (maps) (Nederlandse vertaling: Heksenwaan. De sociale en culturele geschiedenis van hekserij in Europa, Kampen, 2000).

[10] Wij houden hier geen rekening met de middeleeuwse vervolgingen wegens schadelijke toverij. Een voorbeeld hiervan voor het Land van Dendermonde: J. Dauwe, Een toverheks in Lebbeke in 1427, Heemkring Lebbeke, 4 (1989), 118.

[11] Zie verder over het geval van Magdelaine Langhelees..

[12] Dupont-Bouchat, La répression..., 73-74; W. de Blécourt en H. de Waardt, Das Vordringen der Zaubereiverfolgungen in die Niederlande, Rhein, Maas und Schelde entlang, A. Blauert (ed.), Ketzer, Zauber, Hexen. Die Anfänge der Europäischen Hexenverfolgungen, Frankfurt am Main, 1990, 191-200.

[13] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.303, Br 1526-1527, f°3v.

[14] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.303, Br 1526-1527, f°12v.

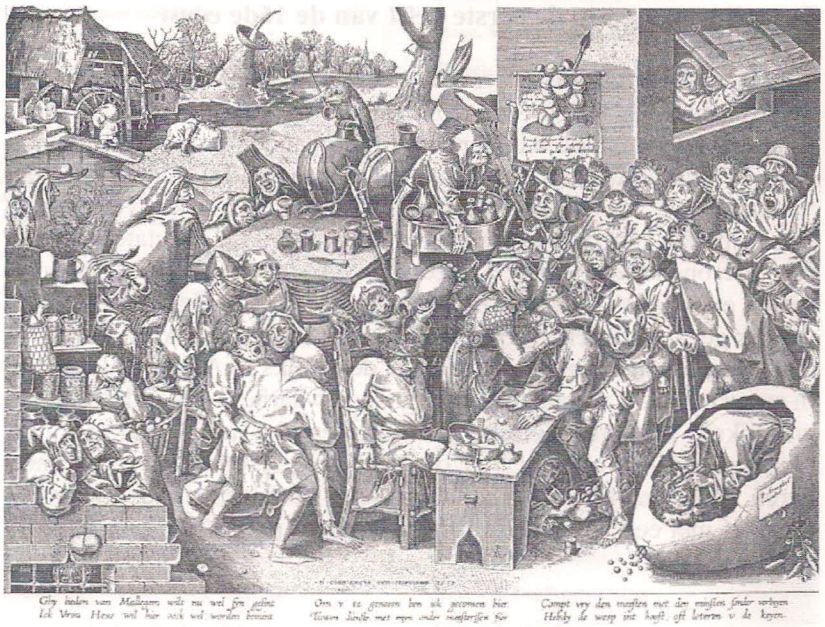

De heks. Gravure van Pieter Breughel de Oudere

Veel ernstiger was de zaak in 1539 [15] waarbij in het Land van Aalst drie mannen van nicromantie werden beschuldigd. **Lieven Zagherman** uit het Land van Dendermonde was de hoofdverdachte.

[15] Deze datum staat niet in de baljuwsrekening. Wij leidden hem af uit het feit dat men tijdens die processen Heindric Palync verhoorde die in dat jaar in Gent wegens gelijkaardige feiten was opgesloten.

In zijn huis vond men verschillende boeken en papiertjes met nicromantische teksten en tekeningen. Na een gerechtelijk onderzoek in Dendermonde en Tielt werd hij aangehouden en door het leenhof van Aalst onder tortuur ondervraagd. Omdat hij niets bekende schoor een barbier al zijn haren af, wat erop wijst dat het leenhof naging of hij magische middelen bij zich had om de foltering te doorstaan [16]. Zagherman werd uiteindelijk met een zwaard onthoofd. Zijn lijk werd vervolgens een tijdlang op een rad tentoongesteld [17].

Tijdens zijn tortuur wees Lieven Zaghherman **Jehan Coolens** en **Joosse de Stercke**, beiden uit Hofstade, als zijn medeplichtigen aan. Beiden waren poorters van Aalst en kwamen als dusdanig voor de schepenbank van Aalst, waar zij een ordinair strafproces kregen [18]. Na een confrontatie met Lieven Zagherman werden zij op de pijnbank ondervraagd. Daar ging het er zo hard aan toe dat een chirurgijn later hun ledematen en gewrichten op hun juiste plaats moest terug zetten. Geen van beiden bekende. Uiteindelijk werden zij op *'cautie juratoire'* vrijgelaten, d.w.z. tegen betaling van de proceskosten en onder de belofte om zich bij het eerste verzoek van de rechtbank onmiddellijk opnieuw in de gevangenis aan te bieden [19].

De derde medeplichtige was **Heindric Palync**, paardenkoopman uit Zarlardinge, maar geboren in Gent zodat hij aldaar moest terechtstaan [20]. Palync werd in september 1539 in Gent aangehouden en onder tortuur ondervraagd. De luitenant-baljuw van het leenhof van Aalst woonde de ondervragingen bij [21]. Palync bekende dat hij zich bezig hield met astronomie en geomantie en hierover contacten onderhield met een aantal geestesgenoten in Gent zoals de heer van Pamele [22], een zekere Pauwels van den Vyvere en Calle, de meid van Josyne Arents, een geneester (*'meesteresse'*) wonende aan

[16] Over een soortgelijke praktijk in de zaak van Lieven Pijn: A. Van Werveke, Tooveraars en waarzeggers in de XVe en in de XVIe eeuw, Volkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore, 9 (1896-1897), 134, voetnoot 1. Van het zoeken naar een duivelsmerk was er toen nog geen sprake.

[17] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.569, Br 1536-1542, f°76v-79r; A. Henne, Histoire du règne de Charles Quint en Belgique, Brussel, 1869, 191.

[18] Over de inhoud van dergelijk proces: J. Monballyu, Het onderscheid tussen de civiele en de criminele en de ordinaire en de extraordinaire strafrechtspleging in het Vlaamse recht van de 16e eeuw, H.A. Diederiks en H.W. Roodenburg (ed.), Misdaad, zoen en straf. Aspecten van de middeleeuwse strafrechtsgeschiedenis in de Nederlanden, Hilversum, 1991, 120-132.

[19] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.569, Baljuwsrekening 1536-1542, f°24v-25r en 76v-79r.

[20] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.569, Baljuwsrekening 1536-1542, f°78r-78v.

[21] Ibidem.

[22] Over de magische krachten van de heer van Pamele: L. Dhondt, Baron van Pamele, tovenaar en rederijker, Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde, 19 (1978), 263.

de Sint-Elizabethgracht in Gent. De Gentse schepenen vroegen Palync of de duivel zijn meester was. Palync ontkende. Hij werd op 5 januari 1540 vrijgelaten, zij het op voorwaarde dat hij in Gent bleef wonen [23].

'Het daget in den Oosten'

De heksenvervolgingen kenden in het graafschap Vlaanderen hun hoogtepunt tussen 1595 en 1605. In deze periode werden meerdere personen, vooral vrouwen, op de brandstapel gezet. Dit was ook het geval in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde. Liedekerke, het meest oostelijk gelegen dorp van het graafschap Vlaanderen, fungeerde daarbij als ingangspoort.

In de maanden juli-augustus 1595 werden in Liedekerke minstens drie heksen verbrand [24]. **Elizabet Callebauts**, echtgenote Gillis Maes, werd op 14 augustus 1595 ondervraagd. Zonder tortuur bekende zij dat zij zich reeds tien jaar met hekserij bezig hield. Elisabeth had een eigen duivel, Berthel genoemd, die zij voor de eerste keer ontmoette bij haar thuis. Hij beloofde haar een pond groten, die zij nimmer kreeg, alsook dat zij nooit meer geldgebrek zou hebben indien zij hem diende. Elizabeth ging akkoord, waarna de duivel haar verschillende keren meenam naar een dansfeest met andere duivels en heksen dat plaatsvond in een bos waar men speelde op een '*quenken*'. De duivel sloeg haar op haar schouders en Elizabeth vloog naar dat heksenfeest over heggen en hagen. Zij had met de duivel meerdere keren geslachtsbetrekkingen zowel voor als na haar opsluiting in de gevangenis. Dit was zelfs het geval de nacht voor haar ondervraging. De duivel verbood haar om ook maar iets te bekennen. Hij gaf haar een poeder waarmee zij de boter van de inwoners van Liedekerke naar zich toe kon trekken. Haar echtgenoot, Gillis Maes, was van haar heksenactiviteiten op de hoogte. Hij ging soms met haar mee naar de heksenfeesten, waar hij danste met een eigen duivelslief, Berbel genoemd. Berbel droeg meestal een rode trui. Elizabeth ontmoette op die feesten ook Jan van Drooghenbrouck, een vrouw

[23] SAG, Reeks 214/2, f°116v, 119r-119v, 123r-125r, 130r-131v, 151r, 165v en 221r-221v; J.B. Cannaert, Bydragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen, Gent, 1835, 466-468; Van Werveke, Tooveraars ..., 133-136; F. de Potter (ed.), De Chronijcke van Gendt, Gent, 1885, 82.

[24] De bron voor al deze gegevens is een eigentijdse samenvatting van de bekentenissen van de Liedekerkse heksen, die in 1836 op de zolder van de kerk van Asse werd gevonden: ARA, Geheime Raad. Spaanse periode, karton 1098/23. Op de keerzijde van deze samenvatting staat geschreven dat deze drie verdachten uiteindelijk werden geëxecuteerd. Dat dit met het vuur gebeurde is te vinden in ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.576, Br 1588-1596, f°39r, waarin staat: '*Item ce lieutenant c'est transporté a Liedekerke ores qu'on* ***avoit bruslé*** *des sorciers et sorcières qui avoient accusé ledit Jean (de Vyldere)...*'. Wanneer deze verbrandingen gebeurden, is niet vermeld. Waarschijnlijk was dat het geval in augustus 1595.

genaamd Griete, waarvan zij niet meer wist of zij Jan's echtgenote was, en Bette Lauwers uit Teralfene. Twee dagen later (16 augustus 1595) bevestigde Elizabeth deze bekentenissen. Nog twee dagen later (18 augustus 1595) voegde zij eraan toe dat zij van haar duivel Berthel zes ponden groten kreeg, zij van haar doopsel en christelijk geloof verloochende en de duivel trouw zwoer. De duivel bezorgde haar een groene zalf die zij op de koeien van een vrouw in Aalst wreef. Die koeien waren hierdoor gestorven. Voor elke dode koe gaf de duivel haar tien schellingen (parisis).

Jan van Drooghenbrouck, alias Schoenlappers, werd nog diezelfde dag (18 augustus 1595) aan de tand gevoeld. Hij bekende dat hij zes keer een dansfeest van heksen en duivels bijwoonde dat plaatsvond nabij '*Onser Vrauwen Eecken*'. Hij ontmoette er een grote, mooie duivelin, Grote Griete genaamd, met wie hij in een bos en op de natte weiden te Impegem drie of vier keer geslachtsbetrekkingen had. De avond voor zijn ondervraging was dit het geval in de gevangenis. Voor elk van die geslachtsbetrekkingen kreeg hij tien schellingen parisis. Grote Griete bracht hem heen en terug van de heksenfeesten. Van Drooghenbrouck verloochende voor haar zijn echtgenote en God. Hij beloofde haar trouw alsof zij zijn echtgenote was. Grote Griete verleidde hem door een zoete materie in zijn mond te smeren. Hij wist niet wat dit was of hoe die was samengesteld. Zij beloofde dat hij niets te kort zou komen en gaf hem een blauw kruid dat in een papiertje was gewikkeld. Hij strooide dat drie maanden op plaatsen waar dieren graasden om hen te betoveren. Zijn medeplichtigen waren de echtgenote van Pieter de Herdt, Gillis Maes en Bette Lauwers. Op 19 augustus 1595 bevestigde hij deze bekentenissen.

Gillis Maes was de echtgenoot van Elizabet Callebauts. Hij werd op 19 augustus 1595 ondervraagd en bekende dat hij een duivelslief had, Berbel genoemd, die altijd heel mooi gekleed was. Hij ontmoette Berbel voor het eerst op het Lindevelt waar zij hem in ruil voor zijn trouw allerlei dingen beloofde, waaronder 100 gulden die hij nooit kreeg. Op Sint-Jandag (24 juni) 1595 verloochende hij voor haar zijn doopsel, zijn christelijk geloof en zijn echtgenote. Hij had met Berbel meer dan honderd keer geslachtsgemeenschap in bossen, velden, stallen en schuren. De nacht voor zijn ondervraging was dit nog het geval in de gevangenis. Berbel zei hem toen dat hij niets mocht bekennen. Zij gaf hem een kruid dat op peper leek. Hij strooide dat in een glas bier om Maarten Beeckman te betoveren. Op het dansfeest met andere heksen ontmoette hij de echtgenote van Pieter de Herdt en Bette Lauwers. Gillis Maes werd nog diezelfde dag geconfronteerd met zijn echtgenote, Elizabet Callebauts en Jan van Drooghenbrouck. Allen bleven bij hun vroegere bekentenissen. Zij werden kort daarop (eind augustus 1595?) verbrand.

1595-1596: een heksennetwerk wordt opgerold

De heksenprocessen van Liedekerke veroorzaakten een sneeuwbaleffect in het omliggend gebied. Tijdens hun pijnlijke ondervragingen verklikten de heksen van Liedekerke **Jan de Vyldere**, bijgenaamd Beerins, uit Oosterzele [25]. De Vyldere werd in zijn dorp reeds jaren van hekserij verdacht. Eind juli-begin augustus 1595 [26] werd hij aangehouden en in Aalst opgesloten. Er volgde een gerechtelijk onderzoek waarbij 32 getuigen werden verhoord. Die beschuldigden de Vyldere van het doden van paarden en koeien '*et autres enchanteries*'. De Vyldere werd ondervraagd, maar bekende aanvankelijk niets. Hij deed dit ook niet, na bij wijze van tortuur, vier dagen en nachten na elkaar gegeseld en wakker gehouden te zijn [27]. Een tweede tortuur bracht meer op [28]. De Vyldere bekende allerlei zaken die evenwel buiten de pijnbank moesten bevestigd worden om een rechtsgeldig bewijs te vormen. Men maakte hem los van de pijnbank, gaf hem een beetje wijn en liet hem een tijdje rusten om op adem te komen. Tegen de avond was hij overleden. In zijn rekening suggereerde de baljuw dat de duivel hem daarbij had geholpen. Om te weten wat er met zijn lijk moest gebeuren, raadpleegde de luitenant-hoogbaljuw van Aalst een aantal rechtsgeleerden in Gent. Die waren van oordeel dat men zijn lijk moest begraven op het galgenveld. De beul voerde dit uit en kreeg hiervoor 10 pond parisis. De Vyldere bleef 32 weken opgesloten in de gevangenis van Aalst [29].

De heksen van Liedekerke duidden ook **Lysbette Taelmans**, alias Bette Lauwers, uit Teralfene, als medeplichtige aan. Lysbette werd in haar dorp reeds jaren verdacht van het betoveren van beesten. Na een gerechtelijk onderzoek in haar woonplaats werd zij aangehouden en door de schepenen van Aalst onder tortuur ondervraagd. Zij bekende niets. Op advies van een aantal rechtsgeleerden werd zij begin 1596 op '*cautie juratoire*' vrijgelaten [30].

Haar vrijlating bracht weinig zoden aan de dijk. In Aalst bleef het tegen haar persoon klachten regenen. De schepenen van Aalst stelden een aanvullend onderzoek in en lieten haar in 1597 opnieuw opsluiten in de gevangenis. Daar werd zij eerst gewoon en vervolgens

[25] Dit blijkt niet uit de bovengenoemde samenvatting van de bekentenissen van de heksen van Liedekerke, maar uit de baljuwsrekening van Aalst.
[26] Wij leidden dit af uit de stadsrekeningen van Aalst waarin vermeld staat dat er aldaar in de maand januari 1596 een minderbroeder uit Gent kwam die de opgesloten heksen exorciseerde. Die minderbroeder was een kenner want hij had reeds eerder (dus voor januari 1596) Jan de Vyldere geëxorciseerd: ARA, Rekenkamer Rijsel, 31.572, f°30r. Aangezien de Vyldere 32 weken opgesloten zat, kan dit kloppen.
[27] Of dit gebeurde met de halsband wordt niet vermeld.
[28] De beul kreeg hiervoor drie dagen uitbetaald.
[29] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.576, Br 1588-1596, f°39r-40v.
[30] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.576, Br 1588-1596, f°41r-41v.

onder tortuur ondervraagd. De ondervraging onder tortuur vond plaats vanaf 5 november 1597 en duurde acht dagen en nachten. Lysbette zat hierbij voor een hoog oplaaiend vuur [31]. Maar ook nu bekende zij niets. Na 91 dagen opsluiting werd zij voor tien jaar uit Vlaanderen verbannen [32].

Volgens de heksen van Liedekerke was **Jehenne de Bocxstaele** uit Balegem hun belangrijkste medeplichtige. Zij fungeerde op de heksenfeesten als plaatselijke koningin [33]. Na een gerechtelijk onderzoek in haar woonplaats liet het leenhof van Aalst haar opsluiten. Zij werd ondervraagd, maar bekende niets. Omdat er onvoldoende aanwijzingen waren om haar onder tortuur te ondervragen, werd zij (wellicht nog in 1595), op *'cautie juratoire'* vrijgelaten. Zij zat 53 dagen in Aalst opgesloten [34].

Intussen kreeg men ook in Geraardsbergen de smaak te pakken. In het najaar van 1595 werden er drie vrouwen en één jongen aangehouden. De schepenen van Geraardsbergen ondervroegen **Josyne Persoons** twee maal, maar zij bekende niets. Bij gebrek aan bewijzen, werd zij na 42 dagen vrijgelaten [35]. De tweede verdachte was **Monyne Triest**. Ook zij werd reeds vele jaren verdacht van schadelijke toverij. Na een uitgebreid onderzoek werd zij aangehouden en ondervraagd. De beul onderzocht haar op duivelsmerken, maar vond er geen. Na 23 dagen opsluiting werd zij op *'cautie juratoire'* vrijgelaten [36]. In diezelfde periode zat in Geraardsbergen nog een derde vrouw, bijgenaamd **Yseren bil,** gevangen. Zij ontsnapte uit de gevangenis en vluchtte naar Zeeland. Haar **zoon** was eveneens aangehouden. Het is niet duidelijk wat er met hem gebeurde [37].

[30] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.576, Br 1588-1596, f°41r-41v.
[31] Over zijn ereloon viel hij nadien in onverschil met de schepenen van Geraardsbergen. Hij vroeg hun per dag en per nacht twee ponden parisis. De zaak kwam voor de Raad van Vlaanderen die op 6 oktober 1599 een tarief vastlegde: ARA, Rekenkamer van Rijsel, Kwitanties, Portefeuille, 109.
[32] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.577, Br 1596-1598, f°6v-7v. De juiste datum van haar verbanning wordt niet meegedeeld. Waarschijnlijk was dat kort na haar pijniging van 5 tot 13 november 1597.
[33] *«royne de touttes les sorcieres de ce quartier».*
[34] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.576, Br 1588-1596, f°42v-43r.
[35] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.576, Br 1588-1596, f°70v-71r.
[36] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.576, Br 1588-1596, f°71r-72r.
[37] Wij vinden hiervan verschillende getuigenissen in het proces van Anna Persoons: ARA, Rekenkamer Rijsel, Kwitanties, Portefeuille, 22. Zie verder.

Ook in Ninove zat men niet stil [38]. In augustus 1595 [39] werd **Anna Goossens**, bijgenaamd Tanneken Jennis of Genyns, aangehouden en in plaatselijke gevangenis opgesloten. Op bevel van de plaatselijke schepenen werd zij aan een waterproef onderworpen en tweemaal onder tortuur ondervraagd. Zij bekende een verbond met de duivel en wees Elizabeth van Steenstraete en Elizabeth Vlamincx, beiden uit Ninove, aan als haar medeplichtigen. Anna Goossens werd nog in datzelfde jaar in Ninove verbrand [40].

Elizabeth van Steenstraete, echtgenote van bakker Laurens van Kyel, werd kort na haar verklikking aangehouden, ondervraagd, volledig kaal geschoren en aan een prikproef op duivelsmerken onderworpen. De beul vond een duivelsmerk. Volledigheidshalve werd zij nog aan een waterproef onderworpen. Men bond haar aan handen en voeten en zette haar in het water ... waarbij ze niet zonk. Op grond hiervan werd zij ondervraagd en uiteindelijk onder tortuur verbrand [41].

De 61-jarige **Elizabeth Vlamyncx** kreeg aanvankelijk een betere behandeling. Zij stamde uit een invloedrijke familie in Ninove. Haar ene broer, Meester Jan Vlamyncx, was deken van Veurne en haar andere broer, Meester Anthonis Vlamyncx, oud-officiaal van Ieper. Haar zoon, Pieter Ghuens, was kanunnik van Sint-Pieters in Cassel [42]. Haar echtgenoot, Ghysbrecht Ghuens, was oud-ontvanger en eerste schepen van Ninove en haar schoonzoon, Jan van Haute, was er luitenant-hoogbaljuw. Alhoewel Anna Goossens tegen Elizabeth Vlamyncx dezelfde beschuldigingen had geuit als tegen Elizabeth van Steenstraete, werd Elizabeth Vlamyncx niet aangehouden. Uit respect voor hun collega-schepen Ghuens en luitenant-baljuw van Haute, besloten de schepenen van Ninove dat Elizabeth mocht verblijven in het huis van haar schoonzoon Jan van Haute, die

[38] Over deze processen in Ninove zie V. Gaillard, Archives du Conseil de Flandres, Gent, 1856, 452-503 en W. Braekman, Heksen uit Ninove en Pollare in 1595 voor het gerecht, Volkskunde, 91 (1990), 1-33. Deze auteurs baseerden zich op volgende archiefstukken: RAG, Raad van Vlaanderen, 8599, f°175-225 en 21.946. Zie ook RAG, Raad van Vlaanderen, 759, f°168r-170v en ARA, Officie-fiscaal Raad van Brabant, 1195: verweerschrift van de Raad van Vlaanderen van 8 november 1595 tegen het verzoek van Marie de Hornes, gravin van Egmont en dame van Ninove om de zaak van de Raad van Vlaanderen over te dragen aan de schepenbank van Ninove. Dit verweerschrift is uitgegeven door L. Galesloot, Le procès d'une sorcière au village de Casterlé (1565-1571), Messager des sciences historiques, 1869, 380-384.

[39] Deze datum is te vinden in bovengenoemde brief van de Raad van Vlaanderen van 8 november 1595. Zie ook Gaillard, Archives..., 495-500.

[40] Gaillard, Archives..., 458.

[41] Op een bepaald ogenblik deelden de ondervragers van de Raad van Vlaanderen aan Elizabeth Vlaminxc mede dat *'alle die ghevanghen ende geexecuteerd zyn gheweest, haer ten vullen betuucht hebben'* (Gaillard, Archives..., 463). Of zij onder die personen ook Elizabeth van Steenstraete begrepen, is niet honderd procent zeker, maar toch heel aannemelijk.

[42] Gaillard, Archives..., 455-456.

haar voor de schepenbank moest brengen telkens die hem hierom verzocht. Laurens van Kyel, echtgenoot van Elizabeth van Steenstraete, protesteerde tegen die voorkeursbehandeling. Toen de schepenen van Ninove dit protest naast zich legden, trok hij naar de Raad van Vlaanderen. Dit brak Elizabeth Vlamyncx zuur op.

Elizabeth probeerde zich nog aan haar lot te onttrekken door naar het begijnhof in Gent en vervolgens naar Ieper te vluchten, waar de officiaal van het bisdom haar, uit respect voor zijn voorganger Anthonis Vlamyncx, liet onderduiken. De Raad van Vlaanderen was het echter niet eens met deze vriendjespolitiek. Hij liet Ghyselbrecht Guens aanhouden en zelfs folteren om de verblijfplaats van zijn echtgenote te verklappen. Uiteindelijk bekende Guens dat Elizabeth in Ieper was ... waar de kerkelijke jurisdictie haar tegen de wereldlijke macht zou beschermen. Dit laatste was een verkeerde inschatting. Onder druk van de procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen, die de bisschop van Ieper contacteerde, was de officiaal van Ieper verplicht om Elisabeth uit te leveren. Op 25 oktober 1595 werd zij in het Gravensteen in Gent opgesloten. De Raad van Vlaanderen evoceerde het proces omdat hij partijdigheid vreesde. Na meerdere ondervragingen en getuigenverhoren werd Elisabeth aan een lichaamsonderzoek op duivelsmerken onderworpen. De Gentse beul, Baudewijn Waelspeck, vond er twee. Meteen werd zij gefolterd. Uitgeput bekende zij haar relaties met de duivel en allerlei betoveringen. De Raad van Vlaanderen veroordeelde haar op 23 december 1595 tot de vuurdood [43]. Het was het enige doodvonnis dat de Raad van Vlaanderen inzake hekserij uitsprak [44]. Elizabeths dochter, **Nelleken Ghuens**, die eveneens op bevel van de Raad was aangehouden, mocht daarentegen op 17 november 1595 vrij naar huis terugkeren.

Tijdens haar folteringen bekende Elizabeth Vlamyncx dat zij in Pollare een danspartij van heksen en duivels bijwoonde waarop **Marguerite Suenens**, bijgenaamd Scosters, uit Aspelare aanwezig was. Marguerite Suenens werd in Aspelare aangehouden en onder tortuur ondervraagd. Zij beschuldigde op haar beurt Elizabeth Vlamyncx en werd daarom van Aspelare naar Gent overgebracht, waar zij op 7 november 1595 door de Raad van Vlaanderen werd ondervraagd. Marguerite vertelde dat zij in Aspelare in de Dender was geworpen en ... bleef drijven (*'niet en sonck'*). Het staat niet vast wat er met haar gebeurde.

Tijdens haar verhoor in Gent had Marguerite Suenens het ook over andere verdachten. Anna Goossens had haar in Ninove beschul-

[43] Zie bijlage II. 1.
[44] Monballyu, Van hekserij beschuldigd..., 118-122.

digd van deelname aan een heksenfeest. **Adriaen de Blandere** zat in de gevangenis in Aspelare opgesloten. Hij werd er tweemaal aan een waterproef onderworpen. Gebonden aan handen en voeten zonk hij eerst zijdelings en vervolgens '*crockwijs*'. **Elizabeth, de echtgenote van Pieter Pot** uit Aspelare, bleef daarentegen drijven. Zij stierf in de gevangenis. Men vertelde dat de duivel haar nek brak [45].

In het Land van Dendermonde was **Jenne Sbleissers**, alias Peerdevleesch, op 24 juli 1595 aangehouden en in de gevangenis van Dendermonde opgesloten. Zij werd herhaaldelijk ondervraagd, maar bekende niets. Het leenhof van Dendermonde voerde intussen een onderzoek in de omliggende parochies. Daar werd Jenne door meerdere personen van schadelijke toverij beschuldigd. Jenne ontkende echter alles. Ten einde raad besloot het leenhof om haar met Anna Scoocx en haar dochter Betkin de Blaesere te confronteren. Die waren intussen in Aalst opgesloten. Jenne werd op een kar naar Aalst gevoerd en in aanwezigheid van twee leenmannen en de griffier van het leenhof van Dendermonde geconfronteerd met Anna Scoocx en haar dochter Betkin. Hieruit bleek dat Anna Scoocx en haar dochter Betkin inwoners waren van het Land van Dendermonde en daar ook waren aangehouden. Het leenhof van Dendermonde vroeg en verkreeg hun uitlevering. Jenne Sbleissers, Anna Scoocx en haar dochter Betkin werden op één kar naar Dendermonde gebracht en er in de plaatselijke gevangenis opgesloten [46]. Na een waterproef [47] werd Jenne eerst gewoon en vervolgens onder tortuur ondervraagd. Zij bekende haar omgang met de duivel en werd op 2 oktober 1595 in een hutje verbrand. Haar verkoolde lijk werd uiteindelijk in Appels aan een galg opgehangen [48] .

Een zelfde lot wachtte **Anna Scoocx**, weduwe van Jehan de Blasere, bijgenaamd Tanne op Theyken. Na een uitgebreid gerechtelijk onderzoek in Liedekerke, Geraardsbergen en Ninove en de verdediging door een advocaat pro deo werd zij tweemaal onder tortuur ondervraagd. Zij bekende haar omgang met de duivel en werd op 10 januari 1596 in een hutje verbrand. Haar lijk werd nadien in Appels aan een galg opgehangen [49].

[45] RAG, Raad van Vlaanderen, 8559, f°224r-225v. In het register met de sententiën (1560-1688) en het feriebouck (1591-1616) van Aspelare uit deze periode is hiervan geen enkel spoor terug te vinden: RABW, Aspelare-Nederhasselt. Oud archief, 134 en 135. Dit is niet merkwaardig. De schaarse criminele zaken werden soms op aparte losse bladeren ingeschreven. Die gingen gemakkelijker verloren.

[46] ARA, Rekenkamer Rijsel, 31.572, Stadsrekening 1596, f°30r. Zie ook f°31r.

[46] ARA, Rekenkamer Rijsel, 31.572, Stadsrekening 1596, f°30r. Zie ook f°31r.

[47] In de rekening van de baljuw wordt er tweemaal aangegeven dat zij werd 'jecté en l'eau'. Over deze water- of zwemproef: Braekman, Heksen uit Ninove ...,13-18.

[48] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.400, Baljuwsrekening Dendermonde 1595-1596, f°12r13v.

[49] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.400, Baljuwsrekening Dendermonde 1595-1596, f°14v-16r.

Beter liep het af met haar dochter, **Betkin de Blaesere**. Het gerechtelijk vooronderzoek en haar ondervragingen leverden niets op. De dag na de executie van haar moeder werd zij vrijgelaten [50]. Dit was ook het geval met **Christianne van U(p)dorp** die op 3 september 1595 in Sint-Amands was aangehouden. Na 18 dagen opsluiting in Dendermonde werd zij op 21 september 1595 vrijgelaten op *'cautie juratoire'* [51].

In 1595-1596 waren er ook heksenprocessen in het nabijgelegen Edingen [52], Lessenbos [53], Gaasbeek en Hingene [54]. Bij gebreke van procesdossiers, kan niet worden uitgemaakt of er een verband was met de heksenprocessen uit deze periode in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde.

Dalend enthousiasme vanaf 1597

Na 1596 was het enthousiasme om heksen te vervolgen, zowel in het Land van Aalst als in het Land van Dendermonde, sterk gedaald. Vanaf 1597 werd in beide territoria nog slechts zeer sporadisch een heks vervolgd.

Zo werd **Noventien van der Beke** uit Balegem tussen 19 september 1596 en 18 maart 1598 voor toverij vervolgd. Na een onderzoek in haar woonplaats en omgeving, werd zij aangehouden en in Aalst opgesloten. De schepenen van Aalst ondervroegen haar tweemaal onder tortuur, de tweede keer gedurende vier dagen en nachten. Zij bekende 'iets', maar niet genoeg om haar te verbranden. Zij werd gegeseld en uit het land van Aalst verbannen [55]. Tussen 17 maart 1598 en 15 maart 1601 werd in het Land van Aalst een **lelijke, zwarte, oude kol** [56] opgepakt omdat zij ervan verdacht was van een "*sorchiere*" te zijn. Zij werd ondervraagd en acht dagen later vrijgelaten [57].

Minder goed verging het **Marie van Ginderdeure** die tussen 15 maart 1601 en 15 maart 1605 voor *'vaudoiserie'* werd vervolgd. Na een gerechtelijk onderzoek werd zij door baljuw Goethals uit Liedekerke aangehouden en in de plaatselijke gevangenis opgesloten. Omdat zij poorteres van Aalst was, vroeg en kreeg zij haar uitlever-

[50] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.400, Baljuwsrekening Dendermonde 1595-1596, f°16r.
[51] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.400, Baljuwsrekening Dendermonde 1595-1596, f°13v. Misschien ging het hier om 'Naene van Dorpe' waarmee Elizabeth Vlamincx danste in Pollare: Braekman, Heksen uit Ninove ..., 11.
[52] ARA, Geheime Raad. Spaanse periode, karton 1098/24.
[53] ARA, Geheime Raad. Spaanse periode, karton 1098/12
[54] ARA, Officie-fiscaal van Brabant, 1195 (rapport van Tsestich).
[55] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.577, Br 1596-1598, f°9r-10r. De termijn van verbanning is niet vermeld.
[56] "Certaine laide, noire, vieille femme".
[57] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.578, Br 1598-1601, f°29v-30r.

ing aan de schepenbank van Aalst. Op grond van de privilegies van Aalst eiste en verkreeg zij ook een ordinair proces. Eén van haar buren, Meeus genaamd, was intussen in Pamele wegens toverij opgesloten. De heer van Pamele liet hem folteren en de schepenen van Aalst waren er als de kippen bij om uit te vissen of hij iets wist te vertellen over de praktijken van Marie Ginderdeure. Maar Meeus bekende niets. Marie van Ginderdeure werd dan gedurende één dag en één nacht gefolterd. Uitgeput bekende zij haar omgang met de duivel. Die viel haar zelfs lastig na haar tortuur. De schepenen van Aalst veroordeelden haar tot de vuurdood. De executie vond plaats buiten de stad. Voor haar verbranding had de beul vijftig bundels takken en wat stro nodig. Marie werd met twee kettingen en nagels aan een paal vastgeklonken. Zij bleef 28 dagen opgesloten in de gevangenis van Aalst [58].

Op 2 januari 1602 keerde de stadhouder van de baljuw van het Land van Aalst zich tegen **Catharine van Landuyt**, echtgenote van Joos van den Broucke, die in Aalst was opgesloten. In zijn vordering voor de schepenbank van Aalst stelde de stadhouder dat Catherine reeds meer dan acht jaren was verdacht van schadelijke toverij. Catharine zou ook met twee andere vrouwen naar een heksenfeest geweest zijn. Voorts zou zij een meisje van 13 jaar hebben aangeleerd hoe men de haver kon bederven en hoe men dieren kon doden. Zij zou het meisje ook tweemaal naar een heksenfeest hebben meegenomen. Voor deze feiten vorderde de stadhouder de doodstraf.

Catharine van Landuyt liet zich verdedigen door een procureur die nog diezelfde 2 januari 1602 antwoordde. Hij stelde dat Catharine van onbesproken gedrag was en geenszins de faam had van een tovenres. Met de verklaringen van één minderjarig meisje mocht de schepenbank geen rekening houden. Daar het meisje bovendien had gezegd dat het op aansporen van de duivel het huis van zijn eigen meester in brand had gestoken, moest de schepenbank ervan uitgaan dat de duivel het meisje allerlei leugens had ingefluisterd om een eerbare vrouw in diskrediet te brengen [59]. De uitkomst van dit proces is niet bekend. Aangezien er geen melding van wordt gemaakt in de baljuwsrekeningen van Aalst, kan men er redelijkerwijze van uitgaan dat Catharine van Landuyt uiteindelijk werd vrijgelaten.

In 1606 werd **Simon Martin** in het Land van Aalst vervolgd omdat hij ermee pochte dat hij toekomst kon voorspellen met behulp

[58] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.579, Br 1601-1605, f°24r-27r.
[59] SAA, Oud archief, voorlopig nummer 7787.

van een aantal huisdemonen die hem 's nachts verschenen. Men verdacht daarom van hekserij ('*suspectionné d'estre sorcier*'). De schepenen van Aalst wisten niet goed wat zij met hem moesten aanvangen. Zij raadpleegden een aantal specialisten in Gent, verboden hem op 8 augustus 1606 om zich nog in de toekomst met dergelijke duivelse illusies bezig te houden en verbanden zij hem uit het Land van Aalst [60].

Ook in het Land van Dendermonde ging het er (buiten Laarne [61]) gematigd aan toe. In 1599 werd **Clara Verbeke** voor 'toofverie' aangehouden en op 13 februari van dat jaar op '*cautie juratoire*' vrijgelaten [62]. **Josyne van der Straten**, echtgenote Gillis Veldeman, kwam er minder goed van af. Zij werd in haar woonplaats Zele en de omliggende dorpen van schadelijke '*tooverye*' verdacht. Na een gerechtelijk onderzoek werd zij op 1 oktober 1603 aangehouden en naar Dendemonde overgebracht. Het leenhof van Dendermonde liet haar onderzoeken op duivelsmerken. Meester Baudewijn Waelspeck, beul van Gent, voerde deze opdracht uit. Hij vond niet minder dan vijf tekens. Josyne werd daarna drie dagen en twee nachten na elkaar gefolterd. Zij overleed op 20 februari 1604 in de gevangenis aan de gevolgen van de foltering [63].

Laarne en omgeving: een korte opflakkering van de heksenwaan

In Laarne speelden zich op korte tijd (augustus 1607 - mei 1608) een zestal heksenprocessen af waarbij vier vrouwen de vuurdood vonden en één man en één vrouw de dans nauwelijks ontsprongen [64]. De dossiers van deze processen [65] verschaffen ook indirect gegevens over gelijktijdige processen in Overmere, Destelbergen, Kalken en Schellebelle [66].

De start van al deze processen werd in Overmere gegeven.

[60] ARA, Rekenkamer Rijsel, 13.580, Br 1605-1607, 36r-37r.
[61] Zie verder.
[62] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.401, Baljuwsrekening Dendermonde 1597-1600, f°16r en ARA, Rekenkamer Rijsel, Kwitanties. Portefeuille 74.
[63] ARA, Rekenkamer Rijsel, 14.403, Baljuwsrekening Dendermonde 1602-1604, f°14r-16r en ARA, Rekenkamer Rijsel, Kwitanties,. Portefeuille 74.
[64] Over de processen in Laarne zie: C. Van Damme-Lostrie, Te Laarne op het zand zijn de heksen verbrand. Hekserij in Laarne op het einde van de 16de en in het begin van de 17de eeuw. Preliminaire studie, Volkskunde, 82 (1981), 69-101; D. Van Damme en C. Lostrie, De heksenprocessen van Laarne, Castellum, 1/4 (1984), 5-8; Id., Het toneel van de heksenvervolging te Laarne, Castellum, 2/1 (1985), 10-13; Id, De jacht op heksen. Castellum, 3/1 (1986), 8-10; Id, Het proces van de baljuw en de beul, Castellum, 3/2 (1986), 6-10; Id., De duivel ontmaskerd,Castellum, 3/3 (1986), (ongepagineerd); Id., Kasteel van Laarne. September-mei 1608. Het proces van Lieven Lammens, schepen van Laarne, gevangen wegens toverij, Castellum, 5/2 (1988), 37-42.
[65] De gegevens zijn zo uitvoerig dat wij er een apart artikel zullen aan wijden. Van deze processen wordt hier slechts een beknopt chronologisch verloop gegeven.
[66] RABW, Baronie Laarne, 486.

Tijdens een ondervraging voor het plaatselijke leenhof op 6 augustus 1607 bekende **Maeyken van Cutsenroeye** dat zij Janne Callens en Paesschyne Neyts, beiden uit Laarne, op een dansfeest met duivels in Laarne had ontmoet. Maeyken werd er op 16 augustus 1607 als heks verbrand. Net voor haar executie bevestigde zij haar verklaring van 6 augustus 1607. De griffier van Overmere maakte ze over aan het leenhof van Laarne.

In Laarne gingen meteen de poppen aan het dansen. Onder impuls van jonkheer Charles van Zuylen, heer van Erpe en Laarne, die zich persoonlijk met de processen bemoeide, werden **Janne Callens** en **Paesschyne Neyts** op 17 augustus 1607 aangehouden en in de kasteelgevangenis van Laarne opgesloten. De daarop volgende dag (18 augustus 1607) was dit het geval voor **Josyne Celis**. Alle drie werden zij die dag een eerste keer ondervraagd [67]. Volgens baljuw Jan Schepens waren zij ervan verdacht mensen en dieren ziek of dood getoverd te hebben en heksenfeesten te hebben bijgewoond. Alle drie ontkenden zij hardnekkig die beschuldigingen.

Janne Callens ontsnapte kort na haar ondervraging uit de kasteelgevangenis. Baljuw Schepens kon zich voortaan alleen richten tegen Paesschyne Neyts en Josyne Celis. Op 23 augustus 1607 diende hij tegen beiden een schriftelijke vordering in waarin hij de feiten uiteenzette die hij hun ten laste legde en in hoofdorde hun vuurdood en de confiscatie van hun goederen eiste en in ondergeschikte orde een onderzoek op hun lichaam naar duivelsmerken en hun ondervraging onder tortuur.

Om die feiten hard te maken liet hij nog op 23 augustus 1607 een getuigenverhoor houden. Meerdere personen beschuldigden hen van het betoveren van dieren of mensen. Paesschyne en Josyne werden vervolgens op duivelsmerken onderzocht. Omdat dit onderzoek positief uitviel, werden zij onder tortuur verhoord. Zij bekenden hun omgang met de duivel en de betovering van meerdere mensen en dieren, iets wat zij 24 uren later zonder tortuur bevestigden.

Die bekentenissen hadden een sneeuwbaleffect. Zowel Paesschyne Neyts als Josyne Celis vertelden dat zij **Willemyne Sveermans** en haar halfbroer **Lieven Lammens** op heksenfeesten hadden ontmoet. Beiden werden op 1 september 1607 opgepakt en in de kasteelgevangenis van Laarne opgesloten. Enkele dagen later werd tegen hen een getuigenverhoor ten laste afgenomen waaruit bleek dat Willemyne en Lieven ervan verdacht waren van mensen en dieren betoverd te hebben en met de duivel om te gaan. Beiden werden geconfronteerd met Paesschyne Neyts. Die hield hardnekkig vast

[67] Zoals op vele andere (kleine) plaatsen zetelden de schepenen en leenmannen samen in één rechtbank. In het vervolg van het verhaal spreken wij nog alleen van het leenhof.

dat zij hen had ontmoet op meerdere heksenfeesten. Het leenhof van Laarne veroordeelde Paesschyne Neyts en Josyne Celis op 11 september 1607 tot de vuurdood. Beide vonnissen werden terstond uitgevoerd [68].

Intussen was Janne Callens opnieuw opgedoken. Na een zwerftocht van bijna drie weken was zij in Assenede opnieuw aangehouden en werd zij naar Laarne overgebracht. Het leenhof van Laarne ondervroeg Janne op 10 september 1607 voor een tweede keer, onder meer over de omstandigheden waarin zij ontsnapt was uit de gevangenis van Laarne. Daar zij ook nu niets bekende, werd zij onderzocht op duivelsmerken. De beul vond er twee. Meteen werd zij onder tortuur ondervraagd. Zij bekende, eerst binnen en dan buiten tortuur, dat zij een contract met de duivel afsloot, met hem seksuele betrekkingen had, aanwezig was op meerdere heksenfeesten en in opdracht van de duivel een hele reeks betoveringen uitvoerde. Het leenhof van Laarne veroordeelde haar op 2 oktober 1607 tot de vuurdood en de confiscatie van haar goederen. Het vonnis werd nog diezelfde dag uitgevoerd [69]. Die dag werd ook Willemyne Sveerman verbrand [70]. Na twee folteringen bekende zij, zowel onder of na tortuur, haar omgang met de duivel en allerlei betoveringen.

Haar halfbroer, Lieven Lammens, ontsnapte aan de dood, zij het niet zonder kleerscheuren. Zowel Paesschyne Neyts, Josyne Celis, Janne Callens als Willemyne Sveerman hadden hem van deelname aan de heksensabbat beschuldigd. Uit een getuigenverhoor bleek dat hij verdacht werd van het betoveren van paarden. Op een nacht lag hij luidop in zijn bed te hinniken terwijl er een kat op zijn borst lag. Een lichaamsonderzoek wees uit dat hij twee duivelstekens had. Ondanks een schriftelijk verdediging door een rechtsgeleerde procureur [71], werd hij driemaal onder tortuur ondervraagd, de derde maal in het Gravensteen in Gent onder toezicht van raadsheer Coucke, superintendant voor de heksenprocessen in Vlaanderen. Bij zijn eerste en tweede tortuur bekende hij zijn deelname aan een reeks heksenfeesten, maar hij trok deze bekentenissen na 24 uur telkens in zodat ze geen enkel juridische bewijskracht meer hadden. Tijdens zijn derde tortuur hield hij moedig stand en bekende hij niets. Op advies van de Gentse heksenspecialisten werd hij op 6 mei 1608 voor tien

[68] Vonnissen van 11 september 1607. Zie bijlage II. 2 en 3.
[69] Vonnis van 2 oktober 1607.
[70] Dit blijkt uit een brief van de griffier van Destelbergen van 3 januari 1608 die in het dossier van Josyne Luycx steekt, uit het scherp examen van Lieven Lammens op 6 mei 1608 en uit een getuigenverhoor in de zaak van Josyne Luycx op 3 maart 1608 (getuigenis van de heer van Erpe en baljuw Jan Schepens.
[71] De procureur citeerde in zijn antwoord lange Latijnse zinnen uit auteurs zoals Prosper Farinacius (*Praxis et theorica criminalis*), Marsilius Hippolytus en Martin Delrio (*Disquisitionum magicarum...*) . Hij citeerde soms lange Latijnse zinnen uit hun werken.

jaar uit Vlaanderen verbannen [72].

Paesschyne Neyts, Josyne Celis, Janne Callens en Willemyne Sveerman beschuldigden ook **Josyne Luycx**, echtgenote van Adriaan de Schaepmeester uit Laarne, van deelname aan hun dansfeesten. Dat deed ook een zekere Josyne Vellemans uit Kalken [73]. Josyne Luycx werd op 1 oktober 1607 aangehouden [74]. Een onderzoek van 23 november 1607 wees uit dat men haar verdacht om met pap en aanrakingen meerdere personen ziek of dood getoverd te hebben. Josyne ontkende deze aantijgingen en liet zich verdedigen door een rechtsgeleerde procureur [75]. Die liet een hele reeks getuigen verhoren waaronder de plaatselijke pastoor. Uiteindelijk werd zij op 20 maart 1608 vrijgelaten op *'cautie juratoire'* en betaling van de hoog opgelopen gerechtskosten.

In 1607 werden er niet alleen in Laarne maar ook in de onmiddellijke omgeving heksenprocessen gevoerd. In Overmere werd op 16 augustus 1607 Maeyken van Cutsenroeye als heks verbrand [76]. In Destelbergen was de **Ghelayneken, echtgenote van Franchoys Beyst,** vroedvrouw, op 20 september 1607 in de plaatselijke gevangenis opgesloten omdat zij verdacht was van toverij. De baljuw van Destelbergen verdacht toen ook Vynken, de echtgenote van Pieter de Vyldere, Pieryntken, de echtgenote van Jan Tuytschaver, Vyntken, de echtgenote van Gillis Nys en Vyntken, de echtgenote van Christiaen de Jaghere van datzelfde misdrijf. Hij had evenwèl tegen hen nog geen enkele gerechtelijke actie ondernomen [77].

In Kalken werd **Josyne van Kerckhove**, echtgenote Pieter Dierick, vervolgd. Paesschyne Neyts en Josyne Celis hadden haar op een heksenfeest gezien. Janne Callens beschuldigde haar van het geven van vergif aan Lieven Lammens dat laatstgenoemde in zijn inktpot bewaarde. Op 24 september 1607 werd Josyne van Kerckhove door het leenhof van Kalken onder tortuur ondervraagd. Zij beschuldigde op haar beurt Paesschyne Neyts, Josyne Celis, Janne Callens, Willemyne Sveerman en Lieven Lammens van deelname aan heksenfeesten. Josyne bevestigde die verklaringen buiten tortuur op 29 september en 12 oktober 1607. Naar alle waarschijnlijkheid werd zij kort daarna verbrand [78].

[72] Het eindvonnis is niet bewaard gebleven, wel het advies van de rechtsgeleerden van 6 mei 1608. Dit advies werd altijd gevolgd.
[73] Zie verder.
[74] In zijn repliek van 13 februari 1608 zegt de baljuw dat Josyne "eerst daechs voor de sententie ende executie" van Janne Callens werd aangehouden. Dit blijkt ook uit het getuigenverhoor in de zaak van Josyne Luycx op 3 maart 1608 (getuigenis van de heer van Erpe en baljuw Jan Schepens) en de "Costen"-staat in dat proces.
[75] In zijn betoog citeerde hij lange Latijnse zinnen en verwees hij naar Martin Delrio, Jean Bodin, Julius Clarus, Lanfranchus, Joannes Andreae.
[76] Zie hoger.
[77] Brief van de baljuw van 20 september 1607 bewaard in RABW, Baronie Laarne, 486.
[78] Uittreksels van het leenhof van Kalken bewaard in RABW, Baronie Laarne, 486.

Dit laatste was niet het geval voor **Josyne Vellemans** [79], die in de loop van de maand oktober ook in Kalken werd vervolgd. Op 26 oktober 1607 werd zij onder tortuur met de halsband verhoord. Zij bekende dat zij Lieven Lammens en Josyne Luycx op heksenfeesten ontmoette. Lieven Lammens danste er met zijn boelin Bette die gekleed was in een zwart hemdje en een rode trui. De duivel van Josyne Luycx noemde zich Hanneken en was in het groen gekleed. Op zijn hoofd had hij een muts met een pluimpje [80]. Bevrijd van de halsband trok Josyne Vellemans al haar bekentenissen in. Zij werd uiteindelijk verbannen [81].

In Schellebelle waren op 26 september 1607 **Pieryne, de echtgenote van Jan Bontinck** en **twee andere vrouwen** aangehouden [82]. Pieryne was door Paesschyne Neyts van deelname aan een heksensabbat beschuldigd [83]. Het is onduidelijk wat er met die drie vrouwen gebeurde. De baljuw van Heusden was ook geïnteresseerd in de vervolgingen in Laarne [84]. Of hij uiteindelijk Margriete Scosters [85] en Pieryntken, weduwe Pieter van Slycke [86], heeft vervolgd die in Laarne van deelname aan de heksenfeesten werden beschuldigd, is niet te achterhalen.

Anna Persoons, de heks van Atembeke (1608)

Behoudens de dossiers van Laarne is er voor de bestudering van de heksenprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde nog één ander procesdossier bewaard. Het betreft het dossier van de 75-jarige Anna Persoons die in 1608 voor de schepenbank van Geraardsbergen werd vervolgd [87].

Anna Persoons, geboren in Boelare, was de 75-jarige echtgenote van Pieter Gausman. Beiden woonden in het gehucht Atembeke nabij Geraardsbergen. Anna's proces kwam op gang door een beschuldiging van **Marion du Quesne** voor het leenhof van Boelare. Marion zei dat zij Anna Persoons had ontmoet op een nachtelijk heksenfeest. Zij bekende ook dat zij met haar duivel Martico een overeenkomst afsloot waarin zij God, de heilige Maagd Maria en Jesus Christus verloochende en de duivel trouw zwoer. Zij had met hem geslachtsgemeenschap, ging met hem naar meerdere heksenfeesten

[79] In de processtukken van Josyne Luuycx ook wel Josyne Vennemans genoemd.
[80] Uittreksels van het leenhof van Kalken bewaard in RABW, Baronie Laarne, 486.
[81] Dupliek van 14 februari 1608 in het proces van Josyne Luycx, art. 3.
[82] Brief van de griffier van Uitbergen en Overmere van 26 september 1607 in RABW, Baronie Laarne, 486.
[83] Proces-verbaal van 11 september 1607 in de zaak van Paesschyne Neyts.
[84] Brief van 6 september 1607 bewaard in RABW, Baronie Laarne, 486.
[85] Beschuldigd van medeplichtigheid door Paeschyne Neyts, Janne Callens en Lieven Lammens.
[86] Beschuldigd van medeplichtigheid door Paesschyne Neyts en Lieven Lammens.
[87] ARA, Rekenkamer Rijsel, Kwitanties, Portefeuille, 22.

en kreeg van hem vergif waarmee zij mensen en dieren betoverde. Marion du Quesne werd op 9 juni 1608 in Boelare verbrand [88].

Meester Pieter van Waesberghe, leenman in Boelare en griffier in Geraardsbergen [89], maakte deze beschuldiging over aan de magistraat van Geraadsbergen. Op vordering van Jan de Landsheere, luitenant-baljuw van Geraardsbergen, werd **Anna Persoons** aangehouden en op 26 mei 1608 met Marion du Quesne geconfronteerd. Marion herhaalde haar beschuldigingen. De heksenfeesten vonden plaats bij *'De Gavers'* [90] en *'bij Moncaerts'*. Anna zat er met een hoed op haar hoofd aan een tafel die op een hogere plaats stond dan die waar de andere aanwezigen zaten, wat erop wees dat zij de leiding had van de heksen. Tijdens haar ondervraging ontkende Anna elke aantijging. Zij had Marion du Quesne slechts eenmaal ontmoet bij de *'Waermoesput'* toen zij op een avond terugkwam van (Op)hasselt waarbij zij een mand droeg ter voorbereiding van de bruiloft van haar meid Margriete.

De dag na die confrontatie startten de schepenen van Geraardsbergen een gerechtelijk onderzoek. Op vordering van luitenant-baljuw verhoorden zij tussen 27 mei en 19 juni 1608 en tussen 4 en 11 juli 1608 vijfenveertig getuigen (28 mannen en 17 vrouwen) [91] . Hun klachten waren vrij klassiek. Anna had reeds jarenlang de reputatie van een toveres. Zij verweerde zich nooit gerechtelijk tegen een aantal verwijten dat zij een toveres was, dit niettegenstaande zij hiertoe uitdrukkelijk was aangemaand. Anna betoverde Philips Mercaert door toverpoeder in een glas bier te strooien en hem dit nadien te overhandigen. Van zodra hij het glas op de tafel had neergezet sprong het vanzelf een hand omhoog. Anna gaf Philips ook een slag op zijn schouder. De dag nadien werd hij doodziek. Anna vroeg hiervoor vergiffenis.

Anna gaf een andere man een duw en een vrouw een slag op haar arm. Beiden werden kort daarop ernstig ziek. Anna kwam in de nabijheid van paarden, koeien en varkens, die kort daarna ziek werden en soms stierven. Dit gebeurde dikwijls bij personen die haar een dienst hadden geweigerd. Kerkelijke en andere belezers duidden haar aan als toveres. Nadat men Anna had bedreigd, trad er soms genezing op.

Anna vertelde eens aan een getuige dat Pieter Gausman, haar echtgenoot, tot tweemaal toe 'iets' met haar had willen doen, maar dat *'syn mannelichede slabacte'*. Haar echtgenoot riep haar boos terug: "Zwijgt of ik zal ook eens over u vertellen. Hoe zou het kun-

[88] RAR, Land van Boelare, 16, f°133r. Zie bijlage II.4.
[89] Zie de titulatuur van het vonnis van Marion du Quesne en de verschillende stukken in het proces van Anna Persoons die hij ondertekende.
[90] Te situeren nabij de Dender te Idegem, waar thans het recreatiegebied "De Gavers" ligt.
[91] De getuigen tussen 27 en 19 juni werden op 4 juli 'gerecolleerd'.

nen marcheren, gij zijt zelf zo koud als ijs". De getuige herinnerde zich daarbij dat de '*Yseren bil*', een kennis van Anna die ook van hekserij was verdacht, hem ooit had gezegd '*dat de duvele syn dynghen dede ghelick een ander man, gereserveert dat gheheel cout was*'. Op een bepaalde dag liep Anna al roepend en tierend en met loshangende haren door het bos. Op een andere dag toonde zij aan iedereen die het wilde zien dat ze bont en blauw was geslagen [92]. Anna schaamde zich ook niet om te zweren en er lustig op door te vloeken.

Tijdens de opsluiting van de Marion du Quesne in Boelare vroeg Anna meerdere keren hoe het met Marion ging en wat ze reeds allemaal had verteld. Bij Anna woonde lange tijd Margriete de Lil die in Twee-Akren als heks was verbrand. Nadat de '*Yseren bil*' uit de gevangenis van Geraardsbergen was ontsnapt, hield zij zich enkele dagen schuil bij Anna. Anna's echtgenoot zou haar door het bos naar Brussel hebben gebracht, van waar ze uiteindelijk naar Zeeland vluchtte. Toen de '*Yseren bil*' en haar zoon in 1595-1596 in Geraardsbergen waren opgesloten, vroeg Anna de cipier meerdere keren waarom men hen opsloot en hoe lang dit zou duren. Nadat de '*Yseren bil*' was uitgebroken, vroeg zij dit nog dikwijls voor haar zoon. Aan de cipier vertelde Anna dat wanneer zij zou sterven er velen met haar zouden meegaan. Zij vroeg hem ook of iemand kon toveren zonder dat zelf te weten en vertelde hem dat zij soms droomde dat ze was gaan '*dansen*' [93].

Anna werd op 11 juli 1608 over déze beschuldigingen ondervraagd. Zij ontkende alle ten laste gelegde feiten of gaf er een redelijke verklaring voor. Op advies van Gentse heksenspecialisten werd zij op 23 juli 1608 op duivelsmerken onderzocht en onder tortuur verhoord.

Anna Persoons werd voor haar '*visitatie*' geblinddoekt. Meester Jacques Dhondt en Meester Daneel Hutsoene, beiden chirurgijn, onderzochten haar lichaam op duivelsmerken. Anna had meerdere littekens die volgens haar afkomstig waren van de pest of kwetsuren. Wanneer de chirurgijnen hierin prikten, schreeuwde Anna het telkens uit van de pijn. Dat was onder andere het geval met littekens op haar kaak en op haar hoofd. Op haar schouders en haar rug vonden zij twee tekens waaruit geen bloed kwam.

Na dit lichaamsonderzoek werd Anna Persoons in de halsband gezet. Na iets meer dan twaalf uren foltering gaf zij haar relaties met de duivel toe. Haar duivel Jaco verscheen haar voor de eerste keer omtrent vastenavond 1608 tussen 10 en 11 uur 's avonds toen zij in haar bed lag te piekeren over het feit dat haar man haar bedroog met andere vrouwen. Zij stond op en vloog met hem door de schouw naar

[92] Er werd verondersteld dat de duivel haar dit aandeed.
[93] Dit suggereerde dat zij naar de sabbat was geweest.

de Gavers. Zij danste er met de duivel in de gedaante van een middelgrote mooie jonge man die in het zwart was gekleed met een witte pluim op zijn hoed. Op dat dansfeest waren nog vijf andere personen waaronder Marion du Quesne, de '*Yseren bil*' en een zekere Elizabeth de Vroede. Na enige tijd drong Jaco aan op geslachtsgemeenschap. De duivel verleidde haar door erop te wijzen dat ze op die wijze wraak kon nemen op haar ontrouwe echtgenoot. Jaco's penis ('*speenken*') was niet meer dan een dun, hol wilgenstokje. Hij was ijskoud. Anna voelde geen zaadlozing.

Anna sloot met haar duivel ook een pact waarin zij God, haar christelijk geloof christendom en haar doopsel verloochende, de duivel trouw zwoer en hem als haar God aanvaardde. Jaco herdoopte haar met water uit een gracht dat hij op haar hoofd en lichaam goot. Na het dansfeest bracht de duivel haar terug naar huis. Zij vloog opnieuw door de schouw en belandde zo in haar bed.

Jaco nam Anna nog mee naar drie andere nachtelijke danspartijen. De tafels waren er gedekt met iets wat op een hutsepot leek, maar uiteindelijk alleen wat bladeren bleken te zijn. Op muziek van een '*quentken*', dansten de deelnemers in het rond, nu eens frontaal en dan eens rug aan rug ('*rechts ende haverrechts*'). Alhoewel er geen kaarsen branden was het er bijna zo klaar als overdag. Ze zag er geen bok.

Anna kreeg van de '*Yseren bil*' een poedertje in een doosje waarmee zij een koe en twee paarden doodde door het op hun rug uit te strooien. Zij strooide dit poeder ook uit op het been van Jan le Verd, die hiervan brandende benen kreeg en uiteindelijk overleed. Zij begroef daarna het doosje in het bos. Om dieren te betoveren kreeg zij van haar duivel vijf tot zes zwarte worteltjes die slechts de dikte hadden van het uiteinde van een pluim. Zij probeerde die worteltjes eerst uit op één van haar eigen kalveren door er eentje met boter op zijn kop te leggen. Een ander worteltje legde zij op haar kat en de rest strooide ze uit in het eten van haar kippen. Allen stierven de dag daarna. Zij bedierf met die worteltjes ook de hoppe in haar eigen tuin. Voor haar betoveringen kreeg zij van haar duivel geldstukken, die na een tijdje veranderden in bladeren.

Pas drie dagen later werd zij uit de halsband bevrijd. Twaalf uren later was zij nog zo versuft dat zij haar verklaringen onder tortuur bevestigde. Als 75-jarige vrouw, die 50 jaar huwelijk achter de rug had, smeekte zij om genade en om niet verbrand te worden. Op 4 augustus 1608 bekrachtigde zij weliswaar nogmaals haar verklaringen. Zij voegde er aan toe dat zij niet meer zeker was dat Elizabeth

[94] Tijdens de pijniging verklaarde zij op een bepaald ogenblik dat Elizabeth de Vroede, die net voor haar op duivelsmerken was 'gevisiteert', aanwezig was op een heksenfeest. Of die visitatie werkelijk plaatsvond, konden wij niet achterhalen.

de Vroede aanwezig was op de nachtelijke danspartijen [94].

Met deze bekrachtiging tekende Anna meteen haar eigen doodvonnis. De schepenen van Geraardsbergen veroordeelden haar op 5 augustus 1608 tot wurging, verbranding en confiscatie van al haar goederen. Dit vonnis werd nog dezelfde dag uitgevoerd [95]. Dit was meteen de laatste verbranding van een heks in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde.

In 1608 veroordeelden de schepenen van Geraadsbergen op vordering van luitenant-baljuw Jan de Landtsheere een zekere **Simon Melin** die zich bezig hield met de '*conste van waersegghen ende ontoverien hem oversulcx daermede behelpende met beleesynghen ende andersins oock denoomerende de persoonen die de conste van toverie exerceerden*'. Welke straf deze onttovenaar kreeg is niet opgetekend [96].

Tussen 19 november en 23 december 1614 deed het leenhof van Laarne gerechtelijk onderzoek naar de toverpraktijken van **Josyne Haentkens**, echtgenote van Lieven Beucle. Zij werd ervan verdacht mensen en koeien ziek te maken [97]. Het is niet geweten of dit onderzoek verdere gevolgen had.

Een allerlaatste stuiptrekking: Pieryne Veldekens in 1661

Het laatste heksenproces dat wij terugvonden dateert van 1661. In dat jaar stelde Pieryne Veldeken, echtgenote van Anthone Wardevoir, zichzelf ter '*purge*' voor het leenhof van Maarke en Ronne. Er volgde een onderzoek en een ondervraging van de verdachte. Het leenhof won advies in bij de heksenspecialisten van bij Raad van Vlaanderen in Gent, die een prikproef op duivelsmerken adviseerden. De prikproef werd uitgevoerd door Meester Gheraldus Helaut, doctor in de medecijnen en meester Jaecques Aernauts, gezworen chirurgijn. Zij vonden geen duivelsmerk. Het leenhof trok hieruit zijn conclusies. Pieryne werd op 7 maart 1661 vrijgelaten op '*cautie juratoire*' [98].

Enkele conclusies

In het Land van Aalst en het Land van Dendermonde begonnen de eigenlijke heksenprocessen, d.w.z. de processen waarin de vervolging van de omgang met de duivel centraal stond, vanaf 1595. Het

[95] RAR, Geraardsbergen. Oud archief, 1598, f°11r-11v. Zie bijlage II.5.
[96] ARA, Rekenkamer Rijsel, Kwitanties, Portefeuille, 22.
[97] Beveren-Waas, Baronie van Laarne, 486.
[98] SAO, Oud archief, 889/29, f°46r-46v. Uitgegeven door L. Van Lerberghe en J. Ronsse, Audenaerdsche mengelingen, 1, Oudenaarde, 1845, 21-22.

laatste proces werd gevoerd in 1661.

In totaal werden er in beide gebieden 50 processen tegen heksen en magiërs gevoerd: 30 (60%) in het Land van Aalst en 20 (40%) in het Land van Dendermonde (met inbegrip van Laarne en omstreken). De meeste processen (44 of 88%) vonden plaats in de periode 1595-1610. Het Land van Aalst en het Land van Dendermonde behoorden derhalve tot "*de gebieden met een weinig intensieve en onregelmatige vervolging*".

Van deze 44 heksenprocessen werden er 40 (80%) tegen vrouwen en 10 (20%) tegen mannen gevoerd. Daarbij stierven 15 vrouwen (30%) en 2 (4%) mannen de vuurdood. De rest overleed tijdens het proces, werd verbannen of vrijgelaten.

Voor het Land van Aalst en het Land van Dendermonde is er geen enkel spoor te vinden van heksenvervolgingen die 'van boven uit' door de staat of de kerk werden georganiseerd. Het hoogste gezag dat zich in beide gebieden met een heksenproces bezig hield, was de Raad van Vlaanderen. Die deed dit slechts in één uitzonderlijk geval, namelijk in de zaak Elizabeth Vlamyncx, omdat er in Ninove een gevaar van partijdigheid dreigde. De oorzaken en aanleidingen van de heksenprocessen moeten derhalve niet 'van boven' maar 'van onderen' gezocht worden, meer specifiek in de burenconflicten binnen de toenmalige plattelandsgemeenschappen. In een volgend artikel over de heksenprocessen van het Land van Laarne hopen wij dit te kunnen aantonen.

J. Monballyu
Koning Boudewijnstraat 156
8520 Kuurne
Gewoon hoogleraar KU-Leuven-KULAK

BIJLAGEN

I. Chronologische lijst van de heksen- en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde

1. 1527, juli	Haaltert	'vrouw'?
2. 1536, augustus	Aaigem-Vlekkem	Langhelees, Magdelaine
3. 1539	Aalst	Coolens, Jehan
4. 1539	Aalst	de Stercke, Joosse
5. 1595, 14 augustus	Liedekerke	Callebauts, Elizabet
6. 1595, 18 augustus	Liedekerke	van Drooghenbrouck, Jan
7. 1595, 19 augustus	Liedekerke	Maes, Gillis
8. 1595, augustus	Ninove	Goossens, Anna
9. 1595, augustus	Ninove	van Steenstraete, Elisabeth
10. 1595, 21 september	Dendermonde	van Updorp, Christiane
11. 1595, 2 oktober	Dendermonde	Sbleissers, Jenne
12. 1595, november	Aspelare-Gent	Suenens, Margarete
13. 1595, november?	Aspelare	de Blandere, Adriaen
14. 1595, november?	Aspelare	Pot, Elisabeth

15. 1595, 17 november	Ninove-Gent	Ghuens, Nelleken
16. 1595, 23 december	Ninove-Gent	Vlamyncx, Elisabeth
17. 1596, januari	Aalst	de Vyldere, Jan
18. 1596, 10 januari	Dendermonde	Scoocx, Anna
19. 1596, 11 januari	Dendermonde	de Blaesere, Betkin
20. 1596-1597	Aalst	Taelmans, Lysbette
21. 1595-1596	Geraadsbergen	Persoons, Joosyne
22. 1595-1596	Geraardsbergen	Triest, Monyne
23. 1595-1596	Geraardsbergen	'Yseren bil'
24. 1595-1596	Geraardsbergen	Zoon van 'Yseren bil'
25. 1596-1597	Aalst	de Bocxstaele, Jehenne
26. 1597?	Aalst	van der Beke, Noventien
27. 1598-1601	Aalst	'Laide, noire, vieille femme'
28. 1599, 13 februari	Dendermonde	Verbeke, Clara
29. 1601-1605	Aalst	van Ginderdeure, Marie
30. 1602, 2 januari	Aalst	van Landuyt, Catheryne
31. 1604, 20 februari	Dendermonde	van der Straten, Josyne
32. 1606, 8 augustus	Aalst	Martin, Simon
33. 1607, 16 augustus	Overmere	van Cuetsenroeye, Maeyken
34. 1607, 11 september	Laarne	Neyts, Paesschyne
35. 1607, 11 september	Laarne	Celis, Josyne
36. 1607, 20 september	Destelbergen	Beyst, Ghelayneken
37. 1607, 26 september	Schellebelle	Bontinck, Pieryne
38. 1607, 26 september	Schellebelle	vrouw
39. 1607, 26 september	Schellebelle	vrouw
40. 1607, 2 oktober	Laarne	Callens, Janne
41. 1607, 2 oktober	Laarne	Sveerman, Willemyne
42. 1607, 12 oktober	Kalken	van de Kerckhove, Joosyne
43. 1607, 26 oktober	Kalken	Vellemans, Joosyne
44. 1608, 20 maart	Laarne	Luycx, Josyne
45. 1608, 6 mei	Laarne	Lammens, Lieven
46. 1608, 9 juni	Boelare	du Quesne, Marion
47. 1608, 5 augustus	Geraardbergen	Persoons, Anna
48. 1608, november?	Geraardsbergen	Melin, Simon
49. 1614, 3 december	Laarne	Haentkens, Joosyne
50. 1661, 7 maart	Maarke	Veldekens, Pieryne

II. Processtukken

1. Veroordeling van Elisabeth Vlamincx

Gent, Raad van Vlaanderen, 23 december 1595 [99]

Omme dieswille dat ghy Elisabeth Vlaemynx, filia Joos, geboren van Nieunove, huusvrauwe van Ghysebrecht Ghuens, ofte zoo ghy anders ghenaempt ofte ghebynaempt zyt, u vervoordert hebt, verghetende Godt en zyne heylighe gheboden, hem ende u gheloove af te gaene ende ghemeenschap te maecken metten boosen vyandt by u ghenaempt Belzebuth, an den welcken ghy u volontairelick over drye zoo vier jaeren overghegeven hebt ende van hem terstont ontfaen een lyckteecken onder uwe [100] slincke oxele by uwen wete en ghevoele, hebbende den voorseyden vyandt ten zelven tyde ghecropen up u lichaem met eenighe uwe delectatie. Dat ghy bovendien u van den zelven vyandt (ten minsten tweemael) lichaemelick hebt laeten voeren by nachte in den Haezelaeren bosch by Pollaere ende merckelick de laetste reyse een maendt oft zes weken voor den ougst letstleden, alwaer ghy zoo voor als naer een ghedanst ende in de looveren gereyt hebt u zevenste, onder de welcken waeren diversche vrauwpersoonen danof alsnu eenighe geexecuteert zyn metten viere, ende sommige u bedroghen hebbende, mitsgaeders uwen Belzebuth ende eenen anderen die ghy presumeert te wezen van ghelycke sorte, beede ghecleedt met witte waembaysen ende fransche brouckillekens, alwaer ghy ghebrocht hebt in

[99] Bron: RAG, Raad van Vlaanderen, 8594, f°43v-44r (origineel). Zie ook Ibid, 8559, f°174r-226r en 22.946; ARAB, Officie fiscaal Raad van Brabant, 1195/12. Lit.: Gaillard, Archives ..., 453-503; Braekman, Heksen uit Ninove..., 1-33.

[100] In tekst "uwe uwe".

uwen schoot eenen cauden hutzepot by [u] te vooren ghesoden tuwen huyse, jae, dat argher is, hebt aldaer, vallende op uwe knieden, den zelven Belzebuth anbeden ende by hem naer den dansch an deene zyde ghetrocken, hebt u van hem aldaer onbehoorelick laeten handelen en misbruycken. Van al twelcke den hove ghebleken is, zoo by uwe confessie buyten torture als anderssins om ghenoughen, wesende alle ongoddelicke, execrable ende detestable zaecken van quaede consequentie ende meriterende corporele punitie anderen ten exemple. Soo ist dat thof, recht doende, u condemneert up een schavot up Sinte-Pharaildenplaetse geexecuteert te worden an eenen staeck metten viere zoo datter de doot naer volghe, verclaerende al u goet, tzy erfve, leen ofte catheyl, waert tzelve ghestaen of ghelegen is, verbeurt sConincx ons gheduchs heeren proffyten, de misen van justitie daervan al vooren ghededuceert. Pronunchié den 23 december 1595.

2. Veroordeling van Paesschyne Neyts

Laarne, leenhof, 11 september 1607 [101]

Omme dieswille dat ghy Paesschyne Neyts, filia Pauwels, huusvrauwe van Pieter Tweecruys ofte zoo ghy anders ghenaemt ofte byghenaempt zyt, u zoo verre hebt vergheten als dat ghy verlatende Godt almachtich uwen heere ende scheppere, ende aenhanghende den duyvel van der hellen, viant van het mensschelyck gheslachte, die hem u heeft gheopenbaert over eeneghe jaeren in de ghedaente van een calf soo ghy te weghe waert naer den huuse van Michiel Schepens omme u dochterken aldaer dienende te gaen bezoucken in haere ziectte, haer mede draghende eeneghe appelen ende een pinte biers, als wanneer ghy van den voornompden boosen viant in de voorseide ghedaente aenveert hebt eenen appele, den welcken ghy tzynen bevele hebt ghestreken jeghens uwen buyck ofte voorschoot, ende by zynen bedwanghe hebt dien ghepresenteert an Janneken Scheers, huusvrauwe van den voornompden Michiel Schepens, de welcke, danof ghegeten hebbende, es corts daernaer zieck bedeghen, ende naer grootte allende ende miserie deser werelt overleden, altyt claeghende ende te kennen ghevende haer tzelve metten voornomden appele ghedaen gheweest thebbene. Syt ghy oock daernaer, uwen man absent zynde als soldaet in de bende van ordonnantien voir de stede van Oosthende, ende ghy droevich zynde ende mistroostich ten opziene van uwen last van kinderen ende verlies van uwe tytlyke goederen, hebt den zelven boosen viant zienelick by u laten commen in de voorseyde ghedaente van een calf daer ghy in u bedde laecht, hy hebbende een stemme van een manspersoone, hem zegghende te zyne 'Hans drynct uutte'; ende u vertroostende, belovende dat hy u wel duerhelpen zoude ende gheen ghebreck laten lyden, u latende ten zelven tyde van hem in de voorseyde ghedaente vleesschelick bekennen. Den welcken u oock gheteekent heeft achterop u rechte huepe ende elders. Ende hebt tzynder persuaesie, verzaeckende Godt almachtich uwen schepper ende verlossere, den voorseyden boosen anghezworen ende van hem ontfanghen zeker poerken in een groen doucxken, twelcke ghy daernaer an zeker uwe complice hebt overghelevert. Soo ghy oock met uwen boel tot twee stonden gheweest hebt by nacht in de vergaderynghen van den voorseyde boose gheesten ontrent den hove van Willem de Moerloose ende ontrent thof van Pieter Dierick binnen Calcken; ende aldaer naerdat ghy homagie haddet ghedaen ende offerande al crupende ende cussende zyn achterste, hebt u alsoo andermael aldaer laten bekennen. Ende bovendien hebt ghy betoovert den persoon van Jaques Clauwaert, cnape van den bailliu deser prochie, met hem overeynde te steken duer raet van den voornomden uwen boel, omme dat hy Jaques in de avont, ghy ende zeker ander vrauepersoon in gheschille zynde, quam om ulieden te scheeden, hebbende hem oock tzydert ghegheven zekeren boucqueytcoucke by laste van de voorseyden boosen viant, hebbende daerop alvooren een poerken ghestrooyt. Van welck aenraken ofte steken ende heten van voornompden bouckqueytcoucke den voorseyden Jaques langhen tyt heeft ghequollen ende miserable zieck ghelegen, hoewel ghy zeght ende mainteneert hem daernaer met eenen anderen boucqueytcoucke ende poerken thebben ghenesen. Synde bovendien ghy over vele jaeren berucht gheweest van tvoorseyde abominable crym van tooverie. Soo es tghone voorscreven mannen ende schepenen voornompt, volcommelick es ghebleken, zoo wel by u eyghen confessie ende verlydt in torture ende daernaer in behoorlicke tyde gheratifieert ende andersins naer rechte omme ghenoughen, wesende al gruwelicke ende abominable sticken ende faicten niet lydelick zonder condigne straffe ende punitie andere in exemple, ende niet zonder vehemente suspitie van vele meer andre dilicten duer persuasie als vooren ghecommitteert thebbene, daeromme soo eyst dat mannen ende scepenen myns edelen heeren jonckheer Charles de Zuylen, gheseyt de Erpe, heere van Erpe, Laerne, Eerondeghem, Otterghem, Estomben etc., van zynen huuse, hove ende casteele van Laerne

[101] Bron: BWRA, Baronie Laarne, 486 (origineel). Lit.: Van Damme-Lostrie, Te Laarne...,69-90.

voornompt, ghemaent zynde van rechte ende hierop alvoren ghehat hebbende advys van gheleerde ghecommitteert op tfaict van tooverie by myne heeren van de Raede in Vlaenderen by laste van hunne hoocheden de ertshertooghen onse gheduchte heeren ende princen, recht doende, u Paeschyne Neyts condempneren gheexecuteert te worden metten viere verbrant te werden an een staeke zoo datter de doot naer volcht, verclarende al u goet, tzy leen, erfve ofte cateyl, waer tzelve ghestaen oft gheleghen es, gheconfisquiert sheeren proffyte de costen ende misen van justitien alvooren afghetrocken. Actum desen XJden september 1607. Ghepronunchiert in ghemaecten hove ende vierschaere by de kercke deser prochie, ter manynghe van Jan Schepens, bailliu, ende wysdomme van Pieter van Hauweghem, Jaques Dhooghe, Jan vanden Brande, hooftmannen, ende Cornelis Bracke, Paesschier van Damme, Jan van Luevene, Jan Schepens Ooms, Frans Bracke, Pieter Schepens ende Laurens van Damme, mannen ende schepenen, my toorconde als greffier ter ordonnantie van de voornoemde mannen ende schepenen. A. Seghers, 1607.

3. Veroordeling van Josyne Celis

Laarne, leenhof, 11 september 1607 [102]

Omme dieswille dat ghy Josyne Celis, filia Lievens, huusvrauwe van Matheeus de Wullemakere, ofte zoo ghy anders ghenaemt ofte byghenaempt zyt, u zoo verre vergheten hebt als dat ghy verlatende uwen heere uwen Godt ende aenhanghende den duuvel van der hellen, viant van het mensschelick gheslachte, den zelven by u hebt laeten commen gheleden ontrent twee jaeren en alf in de ghedaente van een manspersoon, wesende een lanck gast met een blueesende aenzichte zoo ghy zeght, hebbende op thooft eenen ruloctten hoet ende ghecleet int root ende blau ghelyck een vendele, laetende u van den zelven boosen viant vleeschelicken bekennen daer ghy des nachts op u bedde laecht neffens uwen man. Ghelyckerwys dat hy met u noch tot een ofte twee andere stonden vleeschelick gheconverseert heeft, ende gheseyt heeft zynen naeme te wesen Daneel, u binnen den zelven tyde teeckende ten IJ steden, eerst op de rechte zyde van u cake neffens u hoore ende van tweeden op uwen rugghe tusschen beede de schauderblaederen. Soo ghy ooc metten voornompden duvel, uwen boele, twee zoo drye mael gheweest hebt by nachte in danssynghe ende vergaederynghe van de boose gheesten met andere uwe complicen, aldaer men maeltyt hielt. Ende daer ghylieden tsamen waert hetende ende drynckende al of ghylieden in een bruloft gheweest hadde, up de tafle keersen staende ende aldaer broot wesende ende vleesch, zoo varcken- als rentvleesch dat al ghecoct was, maer gheen zaut. Segghende ende belydende dat u het zelve vleesch ter kelen uute stanck ende dat des anderendaechs u maeghe daeraf noch zoo vol was dat ghy gheenen appetyt en haddet. Ende dat oock in de voornompde feesten waeren speellieden die speelden ghelyck op fleytkens. Ende naer den voornompden maeltyt, die ghy zeght zeer onlanghe te dueren, heeft u den boosen duvele uwen boele weder thuys ghebrocht. Voorts hebdy u oock vervoordert uut laste van voornompden viant, uwen boele, te betooveren Looynne Maerschalck, huusvrauwe van Joris de Wilde, met haer te smytene up huere schauderen, ten tyde dat zy Looynne quam van het kinderbedde van haer zustre, daerduere zy langhe zieck ende ghequollen heeft. Ter welcker cause de voornompde Looynne u zeere ghesmete heeft met stocken ende andersins, ende daernaer ghenesen geworden. Insghelycx hebt ghy oock by laste van voornompden boosen viant, uwen boele, betoovert dhuusvrauwe van Jan Ackerman met haer te ghenakene met u hant an huer cleederen ende an haeren arme, danof zy zeer deerlick zieck gheweest ende ghequollen heft. Ende daernaer thueren huuse ghehaelt ende gheropen gheweest zynde, hebt duer last, zoo ghy zeght, van voornompden boossen haer andermael gheraeckt ende gheseyt: "Het zal terstont gaen beteren", ghelyckt ooc van daer voorts ghebetert heeft. Ghelyck van al tghone voorscreven mannen ende schepenen vulcondelick es ghebleken by uwe eyghen confessie ende belydt zoo wel in torture als daerbuuten ghedaen, ende oock daernaer binnen behoorlycken tyde by u ten diverschе stonden bevesticht ende gheratificeert ende andersins den rechte om ghenoughen, wesende alle gruwelicke ende abominable zaecken ende sticken niet lydelick zonder condigne punitie ende straffe anderen in exemple, ende met vehemente suspitie van by u Godt almachtich verloochent thebbene ende van diversche andere dilictten door persuasie alsbooven ghecommitteert thebbene. Daeromme zoo eyst dat u, mannen ende schepenen myns edelen heere jonckheere Charles de Zuylen, gheseyt de Erpe, heere van Erpe, Laeren, Eerondeghem, Otterghem, Estomben etc. van zynen huuse, hove ende casteele van Laerne voornompt, ghemaent zynde van den rechte ende hierop alvoren ghehat hebbende tadvys van gheleerde gheommitteert op tfaict van toove-

[102] Bron: BWRA, Baronie Laarne, 486 (origineel). Lit.: Van Damme-Lostrie, Te Laarne..., 69-90.

rie by myn heeren van den Raede van Vlaenderen by laste van hunne hoocheden ertshertooghen onse gheduchte heeren ende princen, recht doende, u Josyne Celis condempneren gheëxecuteert te werdene ter plaetse patibulaire van dese prochie ende heerlichede metten vier verbrant te werdene an een staeke zoo datter de doot naer volcht, verclarende al uwe goedynghen, tzy leen, erfve ofte cateyl, waer tzelve ghestaen oft gheleghen es, verbeurt ende gheconfisquiert sheeren proffyte, de costen ende misen van justitien alvoren afghetrocken. Actum desen XJden september 1607. Ghepronunchiert in ghemaecten hove ende vierschaere by de kercke deser prochie, ter manynghe van Jan Schepens, bailliu, ende wysdomme van Pieter van Hauweghem, Jaques Dhooghe, Jan van den Brande, hooftmannen, Cornelis Bracke, Paesschier van Damme, Jan van Luevene, Jan Schepens Ooms, Frans Bracke, Pieter Schepens ende Laurens van Damme, mannen ende schepenen. My toorconde als greffier ter ordonnantie. A. Seghers, 1607.

4. Veroordeling van Marion du Quesne

Boelare, leenhof, 9 juni 1608 [103]

Omme dieswille dat ghy Marion du Quesne, gheboren van Vloesberghe, [ofte] hoe ghy anderssins ghenaempt ofte ghebynaemt zyt, u zelven zoe verre vergheten hebt dat ghy door ingheven van den boosen vyandt van der hellen verloochent hebt Godt almachtich ende Maria de ghebenedyde moeder ons heeren Jhesu Christi, ende anbeden hebt den voorseyden boosen vyandt, metten welcken, die naer u segghen soude ghenaemt zyn 'Martico', ghy vleesschelicke conversatie ghehadt hebt, oock metten zelven ende andere boose gheesten gheweest zyt in de abominable nachtdanssinghen, metsgaders door fenyn u ghegheven, hebt doen sterven diversche beesten al volghens u eyghen confessie. Soe condempneren u leenmannen van Boelare, ter calaenge van den bailliu ende volghende dadvis van de advocaten van den Raede van Vlaenderen by haerleden hoocheden daertoe ende op ghelicke delicten ghecommitteert, gheexecuteert te worden metten viere, eerst verworcht zynde, soe datter de doot naer volght, verclarende al u goet, tzy leen, erfve oft catheyl, verbeurt ende gheconfisqueert sheeren van Boelare profytte, de misen van justitie alvoeren ghededuceert. Daerof es proces formeel ende tauxatie van costen, hebbende den heer becosticht meer dan IIJC gulden.

5. Veroordeling van Anna Persoons

Geraardsbergen, stadschepenbank, 5 augustus 1608 [104]

Omme dieswille dat ghy Anna Persoons huusvrauwe van Pieter Gausman, geboren van Overboelare, so ghy anders ghenaempt ofte ghebinaempt syt, u vervoordert hebt te committeren het abominable ende execrable crym van tooverie, oversulcx ooc u ghevonden tot vier stonden in dansynghen, festynen ende vergaderynghen van boosen duvelen der hellen met andere tooveressen van den menschelicke gheslachte, aldaer versaeckende ende loochende ende afgaende uwen Godt almachtich, sceppere van hemelryck ende aerdrycke, ende in contrarie ende plaetse van dien anhanghende trauwe ende homaige doende den boosen duvele, met den selven ooc vleeschelick conversatie nemende al in mesachtynghe ende versmadynghe van den voorseyden uwen Godt, syn sacramenten ende bysondere ooc van huwelicke, ende voorts met de substantie bi den voorseyden boosen u ende van synen tweghe ghesuministreeert, gheattenteert ende ghedaen diveersche scaden, so int bestiael ende goedts van uwen ghetrauden man als andere, so ons van aldus ghebleecken is so by uwen eyghen confessien als in partyen andersins, al niet lidelick sonder condigne punitie in exemple van andere. So ist dat burchmeestere ende scepenen van der stede ende port van Gheraertsberghe, up alles ghelet ende advis ghenomen van gheleerde advocaten in den Raedt van Vlaenderen daerine van weghen haerlieden hoocheden ghecommitteert, ter manynghe van huerlieden uprechten maenheere, wysen ende condempneren u gheexecuteert te wordene metten viere so datter de doot naervolcht, alvooren ghewurcht wesende, verclaerende alle uwe goederen tsy leen,'erfve ofte catheil waer de selve ghestaen ofte gheleghen syn gheconfiscqueert, de costen ende misen van justitie daervan alvoren ghededuceert. Aldus ghegeven ende ghewesen by Jonckheer Charles d'Hersele, burchmeestere, jonckheer Jan van Baersele, Jan Chipriaens, Lieven Prieels, Damiaen van Exaerde, Lieven van Thielt ende meester Jaecques Dhondt, scepenen, V augustus 1608.

[103] Bron: RAR, Leenhof Boelare, 16, f°133r (origineel). Zie ook ARA, Rekenkamer Rijsel, Kwitanties, Portefeuille, 22.

[104] Bron: RAR, Geraardsbergen. Oud Archief, 1598, f°11r-11v (origineel). Zie ook ARA, Rekenkamer Rijsel, Kwitanties, Portefeuille, 22.

CRIMINALITEIT IN DE STAD AALST EN OP HET PLATTELAND VAN HET LAND VAN AALST TIJDENS DE 18de EEUW (DEEL 2)*

Dries MERTENS

4. Seksuele misdrijven

4.1. Inleiding en evolutie

Tijdens de hele periode, zowel voor de stad als het platteland van Aalst, nemen seksuele vergrijpen slechts geringe percentages in. De resultaten zeggen meer iets over de mate waarin het gerecht zich bezighield met deze vorm van criminaliteit in plaats van dat we van enige trend of evolutie kunnen spreken. Het hoogste aandeel wordt behaald in de periode 1748-1753 voor SA (16 %) [1]. Juist in die periode kreeg Aalst te maken met een grote toevloed van landlopers en bedelaars. Binnen deze groep kwam concubinaat regelmatig voor, de vorm bij uitstek waarin bijna alle gevallen van seksuele misdrijven zich manifesteren voor die tijdsspanne. Verscheidene factoren verklaren het geringe voorkomen van deze vorm van misdaad, zoals de slachtoffers en de aard van de bronnen.

Seksuele vergrijpen maken immers het leeuwendeel uit van de misdaad die in het zogenaamde "dark number" vervat zit. Hiermee duidt men in de criminologie de criminaliteit aan die niet wordt aangegeven bij het gerecht. Ook nu nog heerst er veel schroom om een geval van verkrachting of incest aan te geven. De onderzoeker die bijvoorbeeld in 2100 pedofilie in het België van de jaren negentig gaat onderzoeken, zal hopelijk wel rekening houden met het feit dat de affaire-Dutroux een doos van Pandora opende als het gaat om incest, pedofilienetwerken en dergelijke. Het taboe werd misschien doorbroken, maar het valt nog af te wachten wat de werkelijke omvang is van deze vorm van criminaliteit.

Het is reeds herhaald tot vervelens toe, maar wederom dienen we rekening te houden met L1 en L2. Pas na 1759 krijgen we een beeld van het voorkomen van bijvoorbeeld bigamie of incest op het platteland. Ook de bereidwilligheid van het Leenhof inzake vervol-

* Voor het eerste deel van deze bijdrage, zie Het Land van Aalst, 53, 2001, p. 115-142.

[1] Ter verduidelijking: "SA" staat voor Stad Aalst, "L1" voor het Leenhof tijdens de periode 1700-1759, "L2" staat eveneens voor het Leenhof, maar dan de tijdsspanne 1760-1795. Ik dank Prof. Dr. H. Soly voor de nuttige tips en opmerkingen bij dit deel.

ging moet kritisch bekeken worden. De vervolging van diefstal of geweldsmisdrijven lijkt de voorkeur genoten te hebben. Tot slot mag men niet vergeten dat de aard van deze misdaden de berechtiging ervan heel complex maakte (zie verder).

4.2. Seksuele misdrijven

Seksuele misdrijven	Procentueel aandeel
Verkrachting	23,7
Overspel	20,3
Incest	15,2
Concubinaat	15,2
Pedofilie	6,7
"Schandaleus leven"	5,1
Bigamie	3,3
Aanranding van de eerbaarheid	3,3
Bordeeluitbating	3,3
Schaking	1,6
Wegleiden van kinderen	1,6

Ook nu bespreken we de meest courante of exemplarische vormen. We beginnen met verkrachting. In de Middeleeuwen werd het hulpgeroep van de vrouw en het indienen van een klacht binnen een bepaalde termijn noodzakelijk geacht voor de vervolging van deze misdaad. Vanaf de 16e eeuw werden deze voorwaarden echter minder van tel [2]. Voor Gent kon men niet uitmaken of het hulpgeroep van de vrouw nog steeds een noodzakelijke voorwaarde was bij het indienen van een gegronde klacht [3]. Maar net als voor de Arteveldestad lezen we in de bronnen hoe de nadruk wordt gelegd op het verzet van het slachtoffer tegen de aanranding.

Opmerkelijk is dat we voor SA geen enkel geval vonden van verkrachting. Dat is niet het bewijs dat dit misdrijf er niet zou hebben plaatsgevonden. Een vrouw had simpelweg meer kans om scheef bekeken te worden in de stad als ze een verkrachting rapporteerde. Dit was zeker het geval als er geen derden waren (de buren bijvoorbeeld) die iets gehoord of gezien hadden. Men kan dus opmerken hoe

[2] BUNTINX J., Verkrachting en hulpgeroep in het Oud-Vlaamse recht, in: Handelingen van de Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal-en Letterkunde en Geschiedenis, 9, 1955, p. 21.

[3] ROETS A.-M., Sociale aspecten van de misdadigheid te Gent in de 18e eeuw, Onuitg. Lic. Verh., R.U. Gent, 1981, p. 21-22.

moeilijk het was om een dergelijk vergrijp voor de rechtbank te bewijzen.

Verkrachting of een poging daartoe vond gewoonlijk plaats op afgelegen plaatsen. Vrouwen die op afgelegen veldwegen aan het wandelen waren of het vee naar de weide dreven, werden dan vaak het slachtoffer. Judocus De Clercq had zes weken voor zijn arrestatie een vrouw achtervolgd in de velden tussen Herzele en Ressegem en haar tot "oneer" verzocht. Hij wierp haar op de grond toen zijn verzoeken werden afgewezen. Hij diende echter af te rekenen met zwaar verzet van harentwege [4].

Inzake overspel waren de bepalingen veel strenger voor de vrouw dan voor de man. De vrouw was immers overspelig van zodra zij betrekkingen had met iemand anders dan haar echtgenoot. De man daarentegen kon alléén aangeklaagd worden als hij seksuele relaties had met een gehuwde vrouw [5]. De toenmalige maatschappij die vrouwen systematisch categoriseerde als tweederangsburgers laat zich ook hier merken. Zes van de zeven overspelige vrouwen zijn te lokaliseren in SA. In deze relatief kleine stad werd hun overspel immers snel ontdekt. De overspelige diende vergiffenis te vragen aan God en aan het gerecht. Voorts moest men dikwijls een grote witte kaars offeren in de Sint-Martinuskerk, gekleed in een wit boetekleed. En dergelijk vergrijp was immers tegelijkertijd een overtreding en een zonde. Naargelang de omstandigheden en eventuele bijkomende misdrijven, ging de berechting ook gepaard met een verbanning, die varieerde tussen de drie en vijftien jaar.

Dat vrouwonvriendelijke aspect inzake zedelijkheid vinden we ook weer bij een misdrijf als "schandaleus leven". In de drie gevallen ging het telkens om vrouwen die het niet zo nauw namen met de heersende moraal. Toch was het zo dat men blijkbaar alleen overging tot berechtiging als er andere verzwarende omstandigheden bijkwamen, zoals openbare dronkenschap of het te vondeling leggen van een kind. Nemen we bijvoorbeeld de casus van Albertina Rasschaert. Zij had drie kinderen, verwekt bij evenveel mannen. Pas toen ze haar

[4] Stadsarchief Aalst (S. A. A.), Land van Aalst (LvA), nr. 13400, fol. 13-74.
[5] VANHEMELRYCK F., Misdadigers tussen rechter en beul, Antwerpen, 1984, p. 176.
[6] S. A. A., LvA, nr. 13732, fol. 50 en nr. 13930.

jongste kind te vondeling wou leggen, werd ze opgepakt. Ze werd veroordeeld tot zes weken gevangenis op water en brood [6].

Ook incest troffen we aan in de archieven. Concreet ging het om misbruik door een vader van zijn dochter of om samenwonen in bloedverwantschap. De sociale controle die een plaatselijke gemeenschap uitoefende, kunnen we hier goed onderscheiden. Frans De Vos had een kind verwekt bij zijn mentaal gehandicapte dochter. Hij had zijn huisraad en zijn vee verkocht en was naar Cadzand getrokken om er werk te vinden. Dit werd beschouwd als een bewijs van zijn schuld, als een teken dat hij zich wenste te ontrekken aan de veroordelingen van de mensen over zijn gedrag [7].

Concubinaat manifesteerde zich vooral bij de landlopers, tenminste als we het bronnenmateriaal mogen geloven. Voor een juiste interpretatie moet echter wederom de historische kritiek worden ingeschakeld. Ook voor Gent heeft men de bedenking gemaakt of dit seksueel vergrijp daadwerkelijk het meest voorkwam bij deze groep [8]. Men mag niet vergeten dat deze misdadigers door hun leefwijze alleen al meer blootgesteld waren aan vervolging dan de sedentaire bevolking. Dikwijls veroordeelde het gerecht hen al bij voorbaat tot een liederlijk en immoreel leven. Daarmee is natuurlijk ook niet gezegd dat landlopers het altijd zo nauw namen met de heersende regels inzake moraal en kuisheid, maar toch moet men de bovenstaande kritische opmerkingen steeds in het achterhoofd houden. Zo werden Andries Jacobs en Anne-Maria Boddevijns veroordeeld voor landloperij, diefstal en concubinaat of "schandaleuse conversatien" [9].

4.3. De daders

Mannen zijn ook hier in het overwicht (ca. 57%). Zij werden aangeklaagd wegens verkrachting, bigamie, pedofilie, etc. Vrouwen zijn hier relatief beter vertegenwoordigd dan bij andere misdrijven. Dat is dan weer toe te schrijven aan misdaden als (voornamelijk) overspel en concubinaat. Voor ongeveer de helft van de misdadigers kon men hun leeftijd bepalen. De meerderheid van de mannen was al iets ouder (30 tot en met 44). Is dit een bewijs dat frustratie aan de basis lag van hun daden?

Voor meer dan de helft was het tevens mogelijk hun burgerlijke staat na te gaan. Meer dan 50 % was getrouwd, een vrij groot per-

[7] S. A. A., LvA, nr. 13977.
[8] ROETS A.-M., Sociale aspecten..., p .23.
[9] S. A. A., LvA, nr. 13398, fol. 49-56.

centage in vergelijking met andere soorten misdadigers. Men nam het blijkbaar niet zo nauw met de huwelijkstrouw.

Inzake beroep zien we wel weer het vertouwde patroon. Naast vagebonden waren het voornamelijk de ongekwalificeerde arbeiders en arbeidsters die de wetten inzake zedelijkheid en huwelijksmoraal schonden. Niet minder dan 3/4 van de misdadigers was afkomstig uit de regio. Seksuele misdrijven kan men dan ook beschouwen als voornamelijk plaatselijke misdrijven.

5. Misdrijven tegen de lichamelijke integriteit

5.1. Inleiding en evolutie

De misdrijven die hier worden behandeld, benadeelden de slachtoffers letterlijk (zoals bij doodslag) of figuurlijk (denk maar aan bedreigingen). Daarom wordt hier meer aandacht geschonken aan het slachtoffer, om zodoende na te gaan wat het eventuele motief was voor agressie.

Misschien is het gepast om eerst uit te weiden over een polemiek die de historici al decennialang bezighoudt. De "violence au vol"-stelling meent dat er in de 18e eeuw een daling optrad van geweldscriminaliteit, die dan eigen zou zijn aan de feodale samenleving, en een stijging van het aantal vermogensmisdrijven, die meer voorkomen in een moderne samenleving. De 18e eeuw is in dit scenario een scharnierperiode die gekenmerkt wordt door toegenomen welvaart, geletterdheid en moreel besef.

Recente studies leveren kritiek op dergelijke beweringen. Ontwikkelingen als industrialisatie en urbanisatie hebben niet noodzakelijk geleid tot een daling van de agressie. Cameron bijvoorbeeld hecht belang aan de invloed van het "dark number". Bij geweld moet het nog moeilijker geweest zijn om mensen te overtuigen samen te werken met de autoriteiten. Dergelijke vergrijpen werden ook buiten de rechtszaal geregeld. Het gerecht moedigde de private regeling tussen dader en slachtoffer zelfs aan [10]. Uit de uiteenzetting zal blijken dat nogal wat misdaden hun oorsprong vonden in huiselijke kring of daar werden beslecht. Men mag niet vergeten dat er een grote schroom heerste bij een strafproces, zeker als er familie of verwanten bij betrokken waren. Bovendien was een dergelijk proces duur en de afloop onzeker. Een familiaal geschil werd in het Ancien Régime dik-

[10] CAMERON I. A., Crime and repression in the Auvergne and Guyenne 1720-1790, Cambridge, 1981, p. 24.

[11] LIS C., SOLY H., Te gek om los te lopen?, Leuven, 1990, p. 219.

wijls beslecht zonder het gerecht. Collocatie was bijvoorbeeld ook een manier om af te rekenen met onhandelbare familieleden [11].

Voorts mag men de bereidwilligheid van het gerecht niet uit het oog verliezen. Dit zien we goed als we de cijfers van deze vorm van misdaad onder de loep nemen voor SA. In bijna alle periodes zien we hoe agressie en geweld slechts kleine percentages uitmaken binnen de totale criminaliteit. Voor de jaren veertig en vijftig is er zelfs een uiterst gering aandeel van amper 5 %. Juist in die periode had het gerecht de handen vol met landloperij en bedelarij.

Voor het platteland zien we een duidelijk onderscheid tussen L1 en L2. Tijdens L1 waren de leenmannen immers alleen bevoegd over de "ghedyde" personen. We hebben reeds opgemerkt dat dit meestal (allochtone) landlopers waren, een groep die niet zo vaak werd vervolgd voor geweldsmisdrijven. Gedurende de jaren twintig wordt er zelfs geen enkel geweldsmisdrijf opgetekend. De percentages nemen voor de overige periodes ook maar marginale percentages in, hoogstens rond de 10 %.

Misdaden tegen de lichamelijke integriteit waren meer een "autochtone" vorm van criminaliteit. Tijdens L2 krijgen we dan niet alleen meer misdrijven, maar logischerwijs ook meer misdrijven tegen de lichamelijke integriteit. Dan vormen ze een kwart tot 1/3 van de misdaad. Als de vermogenscriminaliteit sterk stijgt, daalt het geweld. Dit is geen bevestiging van de violence au vol-thesis, maar duidt wél eerder op de gevoeligheid van het gerecht voor diefstal en aanverwanten.

5.2. Misdrijven tegen de lichamelijke integriteit

Geweldmisdrijven	Procentueel aandeel
Slagen en verwondingen	54,5
Bedreigingen	15,9
Doodslag	13,9
Moord	6,3
Beledigingen	6,3
Zelfmoord	1,1
Te vondeling leggen	0,7
Kindermoord	0,3
Roofmoord	0,3

Slagen en verwondingen maken het gros uit van de misdrijven tegen de lichamelijke integriteit. Eerst geven we wat uitleg over de wijze waarop ze plaatsvonden en op welke plaatsen. We weten zeker dat ongeveer 1/3 ervan werden toegebracht door de "wapens van de

arme bevolkingslagen", dat wil zeggen vuisten, handen of tanden. Het mes vormde het gebruikte wapen in 15 % van de toegebrachte verwondingen. Vuurwapens maken slechts een marginaal aandeel uit (amper 3 %).

De herberg was de belangrijkste locatie voor het toebrengen van slagen en/of verwondingen (zeker 1/3). De huiselijke kring is goed voor een kleine 20 %. De herberg is dus een zeer frequente plaats voor geweld. De drankgelegenheden waren goed vertegenwoordigd in het Ancien Régime. Tijdens de 18e eeuw nam het aantal herbergen en tapperijen dan ook nog eens enorm toe. Een telling die in 1779 werd uitgevoerd laat zien dat er ongeveer elf dranketablissementen waren per duizend inwoners. Economische en sociale oorzaken waren verantwoordelijk voor deze wijdverbreide inplanting van de kroegen. De overheid nam een dubbelzinnige houding aan tegenover deze trend. Enerzijds waren de lokale distilleerderijen een welkome aanvulling van de belastingen, maar anderzijds was men bezorgd over de schade die de herberg kon berokkenen aan de arbeidsdiscipline en de goede zeden [12]. In de regio was de situatie niet anders. Nemen we alleen de streek van Geraardsbergen wat nader onder de loep. Voor de vijftien dorpen die nu deel uitmaken van deze Denderstad waren er, volgens de telling van 1779, 80 drankgelegenheden. Met een toenmalige bevolking van 9500 zielen komt dat neer op een herberg of brandewijnhuis per 119 inwoners. Anders uitgedrukt betekent dit dat er één kroeg ter "beschikking" stond voor 21 huisgezinnen [13]. De kroeg was dan ook de plaats bij uitstek voor sociaal contact én voor wrijvingen in een bepaalde localiteit.

Dat verklaart tevens waarom vele slagen en verwondingen, maar ook bedreigingen en doodslagen, gebeurden onder invloed van sterke drank of na een bezoek aan de herberg. Kijken we naar de slachtoffers, dan blijkt dat het in meer dan de helft van de gevallen om mannen ging (geen familie of overheidspersoneel). Doordat vele misdrijven in de kroeg plaatsvonden, is het niet te verwonderen dat de waard meermaals kop van jut was. Vaak was dit voor een pietluttigheid, of zelfs zonder enige aanwijsbare reden. Kornelis Valeis had in een herberg te Ruien de herbergier aangevallen met een mes. De agressor was woedend geworden toen hij zich op een kapotte stoel had neergezet [14].

[12] SOLY H., Kroeglopen in Vlaanderen en Brabant, in: Spiegel Historiael, 18, 1983, (11), p. 569-577.
[13] DE CHOU F., Dorpsherbergen in 1779 in Geraardsbergen, in: Het Land van Aalst, 42, 1990, (2-3), p. 127.
[14] S. A. A., LvA, nr. 13889.

We stipten reeds aan dat het huis op de tweede plaats komt als locatie voor slagen en verwondingen. Bijgevolg was de familie dan ook de tweede belangrijkste groep van slachtoffers (20 % ongeveer). De echtgenote was zelfs de benadeelde bij deze vorm van agressie in 7 % van alle gevallen. Maar ook de (groot)ouders of (schoon)vader werden geviseerd door de geweldenaars. Materiële geschillen waren meermaals de aanleiding voor geweld of bedreiging van de mannelijke familie. Noël-Jozef Bockstal had de benen moeten nemen omdat hij zijn schoonvader een fikse trap in het gezicht had gegeven. Hij was woedend geworden omdat deze laatste buiten zijn weten een paard verkocht had. Omstaanders probeerden om de opgewonden Noël te bedaren. Een van hen liet zelfs de hond los op de beklaagde. In een poging om het dier af te weren, gaf hij ongewild een fikse trap in het gezicht van zijn schoonvader, die zich had gebukt om zijn hoed op te rapen. Beide mannen hadden de kwestie echter al bijgelegd, zodat de vervolging kon worden stopgezet [15]. Dit voorbeeld maakt meteen duidelijk dat men ook zonder het gerecht tot een vergelijk tussen de beide partijen kon komen. Volgens de archieven waren er trouwens geen vaders die hun kinderen mishandelden. Dit kan betekenen dat men een zekere vorm van geweld in de huiselijke kring dus wel degelijk tolereerde. Als het echter om "derden" ging, werd er wel opgetreden. 12 % van de slachtoffers waren vrouwen en kinderen die geen familie vormden van de agressor.

Ongeveer 10 % van de slachtoffers werd ingepalmd door "overheidspersoneel". Hiermee bedoelen we de baljuw of schout, maar ook de boswachter of een provoost hoorden bij de slachtoffers. Normaliter was de Raad van Vlaanderen bevoegd voor misdaden tegen de personen onder vorstelijke "sauvegarde". In 1420 werd het Leenhof echter bevoegd voor misdaden tegen de grafelijke ambtenaren, maar dit gaf door de eeuwen heen wel aanleiding tot betwistingen [16]. Niettemin kunnen we via het Leenhof wel meerdere zaken te weten komen die gaan over geweld tegen overheidsambtenaren. Het blijkt dat ontzag voor deze personen vrij gering was. Als de gerechtsofficier uit hoofde van zijn functie tussenbeide kwam om een gevecht te stoppen, werd hij meermaals de kop van jut. Zo keerden de gebroeders Pletinck zich tegen de baljuw en de officier van Wichelen toen ze tussenbeide kwamen in een herberggevecht dat door de broers was uitgelokt [17].

[15] Algemeen Rijksarchief (A.R.A.), Geheime Raad (GR), nr. 631A.
[16] VAN ISTERDAEL H., Kasselrijleenhoven. Casus: ten Stene te Aalst (1166-1795), in AUGUSTYN B., PREVENIER W. e.a., Gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795, Brussel, 1997, p. 527-528.
[17] S. A. A., LvA, nr. 13900.

Bedreigingen komen op nummer twee bij de misdrijven tegen de lichamelijke integriteit. Natuurlijk werden ook veel gevechten met al dan niet dodelijke afloop voorafgegaan door bedreigingen en beledigingen, maar die werden dan niet expliciet als misdrijf vermeld. In een kwart van de gevallen werd het slachtoffer bedreigd met brandstichting. We hebben reeds gealludeerd op de panische angst die er heerste in verband met vuur. Daarom nam men dergelijke bezweringen dan ook heel ernstig op. Bij meer dan 1/3 werd er gedreigd met de dood of met fysiek geweld. Inzake bedreigingen was het belangrijk tegen wie men zich richtte om vervolgd te worden door het gerecht. Zo ging het bij een kwart van de benadeelden om familie of buren. Geestelijken, gerechtsambtenaren en magistraten waren goed voor bijna 30 %. We zien dus dat men vooral optrad als er inbreuk werd gepleegd tegen de orde van de familie of het wereldlijk gezag. Zo had Pieter van Nuffel zijn vader en een boekhouder bedreigd omwille van een eigendomsgeschil [18].

Doodslag of "homicidum simplex" kenmerkte zich door openbaarheid en afwezigheid van enige voorbedachte rade. Doodslag kwam dubbel zoveel voor als moord. Dat is te verklaren door de aard van het misdrijf: de dader kon gemakkelijker worden geïdentificeerd door de openbaarheid ervan. Er waren dus meestal getuigen aanwezig die het delict dan ook bekendmaakten bij het gerecht. Moord echter kenmerkte zich door heimelijkheid en de aanwezigheid van voorbedachtheid, wat maakte dat dit vergrijp vaak niet aan het licht kwam.

Dat openbare karakter van doodslag merkt men trouwens heel duidelijk als men kijkt naar de plaats waar het misdrijf wordt gepleegd. Meer dan 60 % voltrok zich in de kroeg! De woonst is goed voor ongeveer 20 %. De straat of de kermis palmen ook 20 % in. In vele gevallen opgezweept door drank, was doodslag het onbedoelde gevolg van een bezoek aan de kroeg.

Agressie was dan ook de hoofdoorzaak van deze vorm van misdaad. Latente of manifeste haatgevoelens manifesteerden zich in alle hevigheid, uitgelokt of verstevigd door overmatig alcoholverbruik. Jan-Baptist Scheerlinck kwam terug uit de herberg, toen hij Gillis Rogier en diens broer tegen het lijf liep. Ook zij hadden een herberg bezocht. De vaders van de protagonisten in deze casus waren concurrerende molenaars. Gillis en diens broer hadden slechte commentaar geleverd op de vader van Jan-Baptist, waarop deze in woede ontstak en eerstgenoemde een fikse slag op het hoofd gaf [19].

[18] S. A. A., LvA, nr. 13767.
[19] S.A.A.,LvA, nr. 14003 en A.R.A., GR, nr. 610A.

In een ander geval was de aanleiding niet zo duidelijk, maar misschien was het aanstootgevende gedrag van de agressors de oorzaak dat we hun wedervaren nog kunnen terugvinden in de archieven van het Leenhof. In januari 1773 had een zevenkoppige bende ingebroken in een herberg te Borsbeke, waarbij iemand was verwond en een ander doodgeslagen. Van deze bende wist men dat ze notoire ruziestokers waren: "*dat sij beth de twee jaeren sijn gegaen naer de eene ende d'andere prochie met voornemen van ruzie te maecken en te vechten*" [20].

Zelfverdediging was de tweede voornaamste oorzaak voor doodslag. Men moest zich verdedigen tegen een drieste agressor, dikwijls door drank opgezweept. Jan-Baptist De Loose had geen andere keuze dan zijn eigen schoonbroer te doden. Deze was hem in een doldrieste bui te lijf gegaan. Hij had trouwens al daarvoor ermee gedreigd hem te doden. Gelukkig voor de beklaagde stond hij bekend omwille van zijn goed gedrag: hij verkreeg dan ook gratie [21].

Net zoals bij slagen en verwondingen is het opvallend dat vele agressors met een wapen op zak liepen. Vooral het mes was populair. Het was een vorm van particuliere beveiliging tegen een gebrek aan openbare orde, wat het gebrekkige politieapparaat niet kon garanderen. Ook de regelmatige frequentie van oorlogen en de talrijke plaatsen die een potentieel gevaar inhielden, maakte dat velen gewapend rondliepen.

De overheden probeerden op regelmatige tijdstippen om het dragen van bepaalde wapens te verbieden. Zo werd in 1734 een ordonnantie uitgevaardigd die het bezit van zakpistolen verbood en zware sancties oplegde aan wie alsnog deze wapens in bezit had. Men was er zich ook van bewust dat de meeste doodslagen of moorden met het blanke wapen plaatsvonden. Daarom werd het dragen van scherpe wapens eveneens verboden. Wie het vanaf nu nog maar waagde om in een gevecht een mes te trekken, zelfs zonder iemand te kwetsen, werd verbannen voor tien jaar en verbeurde de helft van diens goederen [23]. De praktijk laat zien dat men massaal de laars lapte aan deze bepalingen, met alle noodlottige gevolgen vandien. Het gerecht was niet in staat om de wet op te leggen aan de rechtsonderhorigen in deze materie.

[20] S. A. A., LvA, nr. 13902.
[21] S. A. A., LvA, nr. 13783 en A.R A., GR, nr. 624A.
[22] ROUSSEAUX R., Ordre moral, justices et violence: l'homicide dans les sociétes européennes, XIIIe-XVIIIe siècle, in: GARNOT B., Ordre moral et délinquance de l'Antiquité au XXe siècle, Dijon, 1994, p. 72.
[23] R. O. P. B. A (Recueil des Ordonnances des Pays-Bas Autrichiens)., 3e serie, 1700-1794, IV, 31-3-1734.

Zelfmoord was een ernstiger vergrijp dan moord, want wie de hand aan zichzelf sloeg, doodde niet alleen het lichaam, maar ook de ziel. De mens was immers een schepsel Gods en beschikte niet over zijn leven of dat van een ander. Wie zichzelf om het leven bracht, mocht tevens niet begraven worden in gewijde grond. Jozef II schafte in 1782 de postume bestraffing voor zelfmoord af, wat overigens niet zonder moeilijkheden gebeurde. We vonden slechts drie gevallen van dit misdrijf en dan nog allemaal voor SA. Het lijk van Hendrik Meganck diende in 1733 "*onder den dorpel getrocken te worden*", om daarna gesleept te worden naar het galgenveld, waar men het ophing in een "*micke*". Al zijn goederen werden geconfisqueerd [24].

De afwezigheid van dit misdrijf op het platteland is niet zo verwonderlijk. In de eerste plaats was het Leenhof tot 1759 niet bevoegd voor een dergelijk misdrijf. Voorts mag men niet vergeten dat de nabestaanden er alle belang bij hadden om de plotse dood van een familielid niet voor zelfmoord te laten doorgaan. De publieke en onterende straf voor de zelfmoordenaar discrediteerde de faam van de hele familie. Bovendien verloren de nabestaanden alle rechten op een nalatenschap door de confisquatie van goederen van de zelfmoordenaar [25].

5.3. De daders

Het overwicht van het mannelijk geslacht is spectaculair: 95 % van de daders zijn mannen. De aard van de misdaden is de eerste verklaring voor dit enorme overwicht. Het waren altijd mannen die verantwoordelijk waren voor geweld in de huiselijke kring. Gevechten in drankgelegenheden, al dan niet met dodelijke afloop, waren ook het exclusieve "werkterrein" van mannen. De typisch vrouwelijke vormen van geweld, te vondeling leggen en kindermoord, komen dan weer heel uitzonderlijk voor in de bronnen. Ten derde mag men de beperkte sociale relaties van de vrouw niet vergeten, zeker op het platteland. Het gros van de misdrijven voor de regio speelde zich af in een rurale context.

Jonge mannen waren iets beter vertegenwoordigd dan oudere mannen (respectievelijk 25,8 en 23,6 %). Het was vooral de eerste groep die de aanstokers leverde voor herberggevechten of gebakkelei op openbare plaatsen. Men mag niet vergeten dat geweld ook gelinkt was aan de verdediging van de eer. Het was tevens een middel om zich te manifesteren in de samenleving en daar een plaats op te eisen [26].

[24] S.A.A., SA (Stad Aalst), nr. 1119, fol. 11.
[25] VANHEMELRYCK F., De criminaliteit..., p. 113-118.
[26] MUCHEMBLED R., La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle, Turnhout, 1989, p. 44-45.

Voor zover we algemene uitspraken mogen doen op basis van de gegevens, blijkt dat meer dan de helft van de beklaagden gehuwd was. De hoge frequentie van huiselijk geweld verklaart dit gedeeltelijk. Amper 1/5 was geletterd. Kijken we naar de beroepsstructuur, dan wordt dit geringe percentage verklaard. Het merendeel kwam immers uit het stedelijk en ruraal proletariaat. Meer concreet gaat het dan om kleine ambachtslieden, loonarbeiders en landbouwers. Precies deze bevolkingslagen vormden het gros van de herbergbezoekers, zeker na de tweede helft van de 18e eeuw [27].

Bijna 90 % van de delinquenten was afkomstig uit de onderzochte regio. Dit opmerkelijk hoge cijfer is natuurlijk te verklaren door de rechtsmacht van het Leenhof over het platteland voor de periode 1760-1795. Ook elders valt op te merken dat geweld vooral een autochtone vorm van misdaad was. Dit was bijvoorbeeld het geval in het Nederland van de 18e eeuw. Diederiks meent dat de gerechtshoven op het platteland meestal twee soorten criminaliteit dienden te behandelen: een "lokale" die vooral uit geweldsdelicten bestond, en een "geïmporteerde" die meestal uit landlopen en bedelen bestond [28].

6. Bestraffingen

6.1. Inleiding

Hier behandelen we de bestraffing van de criminaliteit. De houding van het gerecht bij elke soort van misdaad en de toegepaste bestraffing worden hier besproken. Eerst wat uitleg over de gebruikte methode. Lijfstraffen (geseling en/of brandmerken) en vrijspraken werden eveneens meegerekend als straf. Dikwijls werd de veroordeelde bij de uitspraak gesommeerd om de gerechtskosten te betalen of anderzijds werd hun bezit gedeeltelijk of geheel geconfisqueerd. Dergelijke bepalingen werden niet meegerekend. De armoede van een meerderheid van de criminelen maakte dat dergelijke straffen toch een maat voor niets waren. Wie niets had, kon ook niets betalen. De verzoeken tot strafvermindering of kwijtschelding van bestraffing voor de Geheime Raad worden besproken in een apart hoofdstuk. Een verleende gratiemaatregel, of die nu vrijspraak was of een omzetting van de straf, werd eveneens meegerekend als een vorm van beteugeling.

[27] SOLY H., Kroeglopen.., p. 576.
[28] DIEDERIKS H., Urban and rural criminal justice in the Netherlands, in JOHNSON E. A., MONKKONEN E. H. e.a., The civilization of crime: violence in town and countryside since the Middle Ages , Chicago, 1996, p. 162.

Veel hangt natuurlijk af van de aard en de waarde van het archiefmateriaal. Neem nu de bevoegdheid van het Leenhof. Tot 1759 werd alleen recht gesproken over de "ghedyde" personen, wat resulteerde in een overwicht aan verbanningen, lijfstraffen en vermaningen voor de vele bedelaars en landlopers. Wat betreft de concrete inhoud, moeten we ons ook afvragen of we niet met exemplarische straffen zitten voor bepaalde periodes. Een voorbeeld: de periode 1740-1744 is een periode van zware (vermogens)criminaliteit. Tijdens die tijdsspanne veroordeelde het Leenhof 21 personen, waarvan er zes ter dood werden veroordeeld. Voorts werden er 19 lijfstraffen uitgesproken. Is dit een reflectie van de wrede en arbitraire wijze van bestraffing, typisch voor het Ancien Régime, een antwoord op de zware criminaliteit van dat ogenblik? Of lezen we alleen dat wat men de moeite waard vond om te noteren?

Laten we beginnen met wat cijfermateriaal. Nog geen 5 % van het totale aantal straffen hield een terdoodveroordeling in. Voor de Oudburg vond men, bij veel minder uitgesproken straffen, 9 %. Dit kan een bevestiging zijn van het feit dat elk gerechtshof in het Ancien Régime zijn eigen gebruiken en rechtspraak had [29].

Tijdens de 18e eeuw vond er een enorme mentaliteitswijziging plaats in het denken over de maatschappij en dus ook over bestraffing. De houding tegenover armoede en de daaruit voortvloeiende criminaliteit evolueerde van een politionele naar een meer pedagogische aanpak onder invloed van de Verlichting. In de Oostenrijkse Nederlanden werd de theorie zelfs in praktijk omgezet. In 1771 gaf Vilain XIIII, eerste schepen van Gent, een memorie uit over bedelarij. Hij was nog burgemeester geweest van Aalst tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog. In deze hoedanigheid werd hij geconfronteerd met armoede en criminaliteit toen hij zetelde in de uitzonderingsrechtbank die Jan De Lichte berechtte. De klassieke manieren om de misdaad in te dammen (klopjachten en harde straffen) hadden gefaald naar zijn mening. Een tuchthuis moest worden opgericht, waar men de storende elementen in de samenleving kon opsluiten. De gedetineerden moesten daar gedisciplineerd worden naar geest en lichaam. De Staten van Vlaanderen gaven hun fiat en het Provinciaal Correctiehuis werd opgericht in Gent. In een tweede memorie schaafde Vilain XIIII zijn doelstellingen bij: alleen misdadigers moesten worden geïnterneerd en niet de valide armen [30].

[29] OTTE E., Criminaliteit in de kasselrij Oudburg, 1700-1789, Onuitg. Lic. Verh., R.U. Gent, 1981, p. 169-170.
[30] LENDERS P., Vilain XIIII, Leuven, 1995, p. 110-117.

Werd het gerecht in de onderzochte regio ook beïnvloed door de Verlichting? Er treedde alleszins een verzachting op in de toebedeelde straffen. Vanaf 1773 wordt de verbanning steeds minder toegepast. Hetzelfde geldt voor lijfstraffen. In de plaats daarvan winnen detentie in het Correctiehuis, een verlengd voorarrest en vragen om vergeving aan populariteit. Ook in de Oudburg maakte een verblijf in het Correctiehuis een snelle opgang bij de toegepaste straffen [31]. Een kritische houding is echter op zijn plaats bij deze schijnbare filantropie. Vergeet niet dat de verbanning weinig effectief was als het erom ging het gespuis weg te zuiveren uit de streek. Een vrijheidsberovende straf in het Correctiehuis was een heel praktische en zekere oplossing voor dat probleem. Bovendien handelde men op die manier naar de wensen van de centrale overheid. Het is opvallend hoe het gerecht wel de harde houding aannam tegenover bepaalde misdaden zoals die gestipuleerd werd door hogerhand. Daar staat dan tegenover dat men niet in staat was om preventief op te treden. We maakten reeds duidelijk dat het gerecht dikwijls machteloos stond tegenover landloperij of tegen het alomtegenwoordige wapenbezit. Enkel a posteriori bleek men in staat om iets te doen.

De vele vrijspraken of lichte straffen waren ongetwijfeld ook het gevolg van een gerechtelijk onvermogen om de schuld van een delinquent(e) voldoende te bewijzen (zie verder). Een boete betekende geld in het laatje, wat natuurlijk altijd welkom was.

6.2. Bestraffing door de Aalsterse vierschaar en het Leenhof ten Stene

De doodstraf maakte maar een minimaal deel uit van straffen. Voor de stad Aalst werd die uitgesproken in 3,4 % van de straffen. Bij het Leenhof hebben we voor de gehele periode dan weer een aandeel van 3,9 %. De Aalsterse vierschaar veroordeelde steeds tot de dood met de galg, terwijl het Leenhof ook in een aantal gevallen radbraken of de brandstapel stipuleerde.

De meest toegepaste straf was de vermaning aan landlopers om het rechtsgebied te verlaten. Indien men (ook) bedelde, werd een bedelverbod uitgevaardigd. De verbanning werd heel vaak toegepast, althans tot 1773, het jaar waarin het Correctiehuis in gebruik werd genomen. Voor de stad Aalst was dit bijvoorbeeld bijna 1/3 van de straffen voor de hele periode. Vanaf 1773 wint een detentie in het

[31] OTTE E., De criminaliteit..., p. 172.

Provinciaal Correctiehuis snel aan "populariteit". Als we de cijfers voor de stad Aalst en het Leenhof naast elkaar leggen, komen we aan een percentage van respectievelijk 37,5 % en 37,8% (alleen de periode 1773-1795).

Tijdens de tweede helft van de eeuw zien we een zekere humanisering optreden. Bij kleine vergrijpen of verzachtende omstandigheden (jonge leeftijd bijvoorbeeld, zie hiervoor ook verder) werd er bepaald dat het voorarrest verlengd werd met enkele weken stadsgevangenis op water en brood.

Het Leenhof bepaalde in 1 % van de uitgesproken straffen dat men in de gemeente van afkomst moest verblijven voor een aantal jaren. Dit gebeurde quasi steeds bij vrij jonge misdadigers. Deze maatregel werd mogelijk genomen ter verbetering van hun gedrag, als een poging om de jeugdige dwalingen te corrigeren. Francis Pitteurs was 13 toen hij in 1772 werd veroordeeld tot drie weken gevangenis op water en brood wegens diefstal. Daarnaast diende hij in Brakel (woonplaats) te verblijven gedurende een niet nader bepaalde termijn. De jonge snaak was echter niet bereid om zijn leven te betere,n. In hetzelfde jaar nog verscheen hij weer voor de leenmannen. Ook nu had hij gestolen Ondertussen was hij 14 geworden. Deze keer kreeg hij een geseling en moest hij 20 jaar in zijn woonplaats blijven [32].

Vrijspraken (exclusief gratieverzoeken) varieerden tussen de 6 en 8 % van de uitgesproken "sententies". Dit lijkt meer een weerslag van het onvermogen van het gerecht om de schuld van iemand afdoende te bewijzen. Een wel heel frappant voorbeeld van de lethargie van het Leenhof vinden we in 1754. In dat jaar werd ene Jacobus le Couvreur uit Nederbrakel vrijgesproken voor een niet vermeld vergrijp. Een gelijknamige man uit dezelfde gemeente werd zes jaar tevoren bij verstek ter dood veroordeeld door de uitzonderingsrechtbank die een einde maakte aan de exploten van Jan De Lichte en diens kornuiten. We kunnen niet helemaal zeker zijn, maar wellicht gaat het om dezelfde man die in 1754 wederom voor de rechtbank diende te verschijnen. Beschouwde men de feiten uit 1748 (le Couvreur had verscheidene vermogensmisdrijven op zijn kerfstok) als verjaard of is dit een teken van de lethargie van het Leenhof [33]?

In ongeveer 8 % van de straffen uitgesproken door L2 ging het om een gratiemaatregel. Dit is ten dele te wijten aan de gratiebrieven die we raadpleegden, waardoor er misdrijven aan het licht kwamen die we niet vonden in de archieven van de stad Aalst of het Leenhof.

[32] S.A.A., LvA, nr. 13402, fol. 24-25 en fol. 31.
[33] S.A.A., LvA, nr. 13402, fol. 181 en DE FEYTER S., De bende van Jan De Lichte, Onuitg. Lic. Verh., K.U. Leuven, 1979, p. 145.

6.3. Straffen per soort van delict

Welke misdrijven werden zwaar bestraft, welke minder zwaar en waarom? Bij de interpretatie van de resultaten, moeten we rekening houden met het feit dat sommige straffen tweemaal of meer werden opgeteld. Stel, een delinquent wordt veroordeeld tot geseling en een verbanning voor dertig jaar wegens diefstal en banbreuk. Deze strafmaat hebben we dan ondergebracht bij de straffen voor vermogensdelicten en bij die voor misdrijven tegen de openbare orde.

De meeste straffen werden uitgesproken tegen vermogensdelicten. Dat is niet te verwonderen aangezien deze vorm van misdaad de hoofdmoot inneemt van de criminaliteit. Wat opvalt is de zware strafmaat die hier in vele gevallen werd toegepast. Meer dan 70 % van de doodstraffen werd uitgesproken bij vermogensmisdrijven. Meermaals was dit wel in combinatie met andere misdrijven, voornamelijk banbreuk en landlopen. Men moet tevens goed voor ogen houden dat misdrijven als kerkdiefstal en brandstichting als zware misstappen werden beschouwd én op een gelijkaardige manier werden behandeld. Men handelde dus in overeenstemming met de ordonnanties die bepaalden dat bijvoorbeeld kerkroof of diefstal door dienstpersoneel zwaar bestraft moesten worden. De verbanning werd dikwijls aangewend om vermogensdelicten te bestraffen, zowel voor de stad als de kasselrij. Opvallend is dat velen levenslang of alleszins voor een lange termijn werden verbannen, zeker als dit in combinatie was met banbreuk. Tot slot mag men niet vergeten dat bijvoorbeeld in de jaren dertig en het begin van de jaren veertig de vermogenscriminaliteit hoge toppen scheerde.

Een vierde van de straffen hield een detentie in het Provinciaal Correctiehuis in. De meeste waren wel voor een vrij korte periode: ongeveer de helft van de detenties was voor een termijn van een tot vier jaar. Langdurige opsluitingen werden uitgesproken in geval van verzwarende omstandigheden.

Een boete werd meestal uitgesproken in geval van huisvredebreuk of vandalisme. Een milde bestraffing of de vrijspraak werd ook vaak uitgesproken.

Het te kaak tellen aan de schandpaal werd weinig toegepast in de streek. Dit geldt trouwens eveneens voor andere jurisdicties in de 18e eeuw [34]. We stellen wel vast dat als ze werd toegepast, dit meestal bij vermogensdelicten was.

[34] DE WIN P., De schandstraffen in het wereldlijk strafrecht in de Zuidelijke Nederlanden van de Middeleeuwen tot de Franse Tijd, bestudeerd in Europees perspectief, Brussel, Verhandelingen van de Koninklijke Commissie voor Kunsten, Wetenschappen en Schone Letteren, 53, 1991, (139), p. 177.

Meestal werd aan bedelaars en landlopers opgedragen om de stad en/of de kasselrij te ontruimen. Normaliter werd aan een bedelaar opgedragen om te stoppen met het vragen van aalmoezen. Bedelen was wel toegelaten in de gemeente waar men woonde, maar niet daarbuiten. Voorts werd bepaald om terug te keren naar de geboorte-of woonplaats. Had men geen permanente verblijfplaats, dan diende men ervoor te zorgen dat men dit wel had. Bedelaars en landlopers werden gewoon verwijderd uit de eigen jurisdictie. Men verplaatste het probleem dus alleen maar. Geen enkele landloper werd alléén omwille van deze levenswijze veroordeeld tot de dood. Natuurlijk, vele landlopers bezondigden zich aan andere misdrijven, vooral die tegen het vermogen. Zwerven was dan een verzwarende omstandigheid, wat ook leidde tot zware verbanningen en lijfstraffen. Toch belandden enkelen ook in het Correctiehuis, zeker als men meende dat de openbare rust en orde te erg was aangetast. Wie al eerder berispingen had gekregen over zijn/haar bedelen en zwerven, maar toch bleef volharden in de boosheid, kon toch in het tuchthuis terechtkomen. Bernardus De Rouck uit Aspelare was tussen 1782 en 1786 minstens tweemaal gesommeerd om geen aalmoezen te vragen buiten de eigen gemeente. Toen hij in 1786 weer tegen de lamp liep, was de maat vol voor de leenmannen. Zijn recidivisme leverde hem een jaar Correctiehuis op [35].

Misdrijven tegen de lichamelijke integriteit werden niet zo streng bestraft. De doodstraf werd alleen uitgesproken bij moord en doodslag. Toch werden lang niet alle geweldsmisdrijven op dusdanige wijze bestraft. Zo is het opmerkelijk dat geen enkele man die zijn echtgenote had doodgeslagen, werd terechtgesteld. Zware geweldsmisdrijven bestrafte men dikwijls met langdurige of eeuwige verbanningen. Bij slagen en verwondingen diende de agressor vaak een boete te betalen of om vergiffenis te vragen.

Het is eveneens frappant hoe mild men strafte of zelfs hoe vaak een straf uitbleef bij deze misdrijven. In 10 % van de gevallen ging het om vrijspraak. Om vergeving vragen was, zoals reeds aangestipt, eveneens een populaire maatregel. Samenvattend kan men vaststellen dat in meer dan een kwart van de toegepaste straffen er sprake is van een zekere of zelfs een sterke mate van mildheid. Ook in de Oudburg vond men een soortgelijke behandeling van geweld [36]. We kunnen dus vaststellen dat de samenleving waarin dit recht werd uitgesproken, gewoon was aan een zekere mate van geweld.

[35] S.A.A., LvA, nr. 13402, fol. 25-26 en nr. 13877.
[36] OTTE E., Criminaliteit..., p. 196-197.

Toch zijn er ook andere redenen voor de milde bestraffing. Men mag niet vergeten dat het niet altijd zo eenvoudig was om de echte aanstoker van een ruzie of een doodslag aan te wijzen. Dat zien we bijvoorbeeld in de zaak van de gebroeders De Schrijver, die verantwoordelijk werden geacht voor slagen en verwondingen tijdens een herbergruzie. De schepenen van Erondegem en Ottergem gaven het advies aan het Leenhof dat de zaak maar weinig belangrijk was en bovendien heel moeilijk te bewijzen zou zijn. Bovendien was er een goede kans dat de hele affaire in het voordeel van de beklaagden zou uitdraaien [37].

Misdrijven tegen de openbare orde werden in 1/3 van de gevallen bestraft met een verbanning. Voor bijna 16 % ging het zelfs om levenslange verbanning! Dit was natuurlijk ingegeven door het voornemen om de banverbrekers op betere gedachten te brengen. In 13 % van de gevallen werd een detentie in het Correctiehuis uitgesproken. Bij de helft daarvan ging het om een (relatief) korte termijn, namelijk tussen de 1 en de 9 jaar. Wie hier tot de dood werd veroordeeld, had meestal ook vermogensmisdrijven en overtredingen van politieregelementen begaan. Bij meineed kon men wel alleen hierom ter dood worden gebracht. Ook hier handelde het gerecht dus in overeenstemming met de ordonnanties van hogerhand.

Seksuele misdrijven waren maar vrij gering binnen de gehele criminaliteit, wat verklaart waarom we er geen duidelijke lijn in kunnen weervinden. In 40 % van de straffen gaat het om verbanningen.

6.4. Verzwarende omstandigheden

Alleen die factoren die zeker hebben bijgedragen tot een zwaardere strafmaat worden hier besproken. De argumenten om iemand al dan niet gratie te verlenen, komen hier echter niet aan bod, aangezien deze bij het desbetreffende hoofdstuk worden behandeld. Zowel bij dit hoofdstuk als bij de verzachtende omstandigheden geldt dat er meestal meerdere argumenten waren om iemand zwaarder of juist lichter te bestraffen.

Recidivisme was de verzwarende omstandigheid bij uitstek. In de eerste plaats ging het om verbanningen die men niet naleefde. In de tweede plaats betrof het een vermaning omwille van zwerven en landlopen die men niet naleefde.

Wie een reputatie had van onruststoker of onverbeterlijke deugniet, hoefde niet op veel genade te rekenen. Toch hield men slechts

[37] S.A.A., LvA, nr. 13889.

bij ongeveer 2% van de misdadigers hiermee rekening. Men mag echter niet vergeten dat de vele landlopers en bedelaars alleen al door hun levenswijze een eventuele milde behandeling door het gerecht verbrod zullen hebben, zonder dat dat ook expliciet werd vermeld. Een behoorlijk aantal delinquenten was niet geboren of woonachtig in de stad Aalst of op het Aalsterse platteland er. In bepaalde periodes maakten zij een belangrijk deel van de misdadigers uit. Deze allochtonen konden inderdaad rekenen op een strengere bestraffing dan autochtonen. Een kwart van de doodstraffen werd immers uitgesproken tegen vreemdelingen. Nog enkele cijfers in verband hiermee: meer dan 40 % van de lijfstraffen werden aan allochtonen toebedeeld. Bij 1/4 van de verbanningen ging het ook om criminelen van buiten het rechtsgebied. Wat wel opvalt is dat ze slechts in beperkte mate werden veroordeeld tot detentie in het Correctiehuis. Men moet er echter mee rekening houden dat na 1760 het aantal vreemdelingen voor het Leenhof sterk afnam. Toch was het ook geen vaste regel dat vreemdelingen strenger bestraft werden. Men hield soms wel rekening met verzachtende omstandigheden, als die er waren. Die worden besproken in het volgende hoofdstuk.

6.5. Verzachtende omstandigheden

Bij 2 % van de straffen was het zeker dat de lange detentie ervoor zorgde dat de opgelegde straf minder zwaar uitviel. In een tijd waarin het gerecht met primitieve middelen iemands schuld diende te bewijzen, kon het lang duren voor een crimineel bestraft werd. Het is niet altijd duidelijk hoelang men in voorarrest diende te verblijven, maar een termijn van zes maanden of een jaar en langer was niet uitzonderlijk.
De jonge leeftijd was eveneens een belangrijke reden om strafverzachting te krijgen. Dikwijls ging het om criminelen van 13 à 14 jaar.

Dat is wel de expliciete reden voor vrijspraak of strafverzachting. Wie van goed gedrag en zeden was, had ook kans op strafverzachting. De gebrekkige info die we uit de Aalsterse archieven hadden, maakt dat we deze factor vooral kunnen detecteren bij de archieven van het Leenhof, dus van een landelijke context. Men moet zich voorstellen hoe sterk de sociale controle was bij de kleine dorpsgemeenschappen. De reputatie die men bij de medemens had, was bijgevolg van enorm belang. Het was vooral belangrijk dat de plaatselijke notabelen, zoals de burgemeester of de pastoor, wensten te verklaren dat iemand "van goed gedrag ende comportement" was. Verderop zal blijken dat dit vooral bij de gratieverleningen kapitale factoren vormden bij de beoordeling, en uiteindelijk bij de toekomst van iemand.

Een aantal van deze verzachtende omstandigheden speelden in het voordeel van de genaamde Christoffel Jans. Ongeacht dat deze kristalverkoper uit den vreemde kwam (hij was afkomstig uit Bohemen), hield men rekening met de omstandigheden. Hij had een diefstal gepleegd in een herberg. Naar eigen zeggen was dit een wanhoopsdaad, aangezien hij kort tevoren was beroofd. Het Leenhof aanvaardde wel degelijk dat hij geen ordinaire leegloper was en wenste rekening te houden met zijn jonge leeftijd. Ook het feit dat hij bekend stond als iemand van onberispelijk gedrag speelde in diens voordeel. Uiteindelijk besloot men hem voor "maar" drie jaar te verbannen uit het rechtsgebied [38].

Zwakzinnigheid was slechts bij een misdadiger een duidelijk verzachtende omstandigheid. Meer dan een sluwe crimineel deed wél zijn uiterste best om een bestraffing te ontlopen door zich als zwakzinnig voor te doen. De vagebond Augustinus Pomereul had zich zo uitzinnig voorgedaan bij de drossaard van Brabant dat deze hem niet bestraft had. In plaats daarvan had men hem naar de grens van het hertogdom Brabant gebracht. Wederom zien we hoe men de gewoonte had om problemen gewoon te verplaatsen in plaats van ze op te lossen. In 1776 voerde hij een inbraak uit met zes medeplichtigen in een winkel te Munte. Toen men op heterdaad werd betrapt, deed hij zich wederom als krankzinnig voor. De leenmannen trapten deze keer niét in zijn trucje en veroordeelden hem tot twaalf jaar in het Correctiehuis [39].

Het is goed mogelijk dat men bij zwakzinnigheid zelfs niet begon aan een strafrechtelijk vervolg. Deze hypothese kan gestaafd worden aan de hand van de volgende casus die we vonden in de gratiebrieven. Jan-Baptist Odevaert uit Schorisse kreeg in 1777 gratie voor de doodslag waarvan hij de onbedoelde dader was. Hij was al zijn hele leven zwakzinnig. Het verzoek was ingediend door diens broer, een boswachter. Deze was in de uitoefening van zijn beroep op een keer vergezeld van zijn zwakzinnig familielid. Op een bepaald moment betrapten ze iemand die met een illegale houtkap bezig was. De bosschender ging de boswachter dadelijk te lijf. Slechts een fatale slag van zijn broer kon hem bevrijden van deze agressor. De vrijspraak verliep zonder problemen, temeer daar er wegens de mentale toestand van Jan-Baptist zelfs niet begonnen was met een strafrechtelijk vervolg. Dat is ook de reden waarom we dit geval niet bij de gratieverleningen hebben gerekend [40].

[38] S.A.A., LvA, nr. 13999, fol. 25-27.
[39] S.A.A., LvA, nr. 13732, fol. 66-67 en nr. 13932.
[40] A.R.A., GR, nr. 593B.

6.6. Gratieverleningen

De Geheime Raad was, zoals gezegd, het centrale regeringsorgaan dat strafvermindering kon verlenen. Omdat we in de archieven regelmatig een verzoek tot gratie vonden, leek het aangewezen om de archieven van de Geheime Raad ten aanzien van deze materie door te nemen. De archiefstukken die gaan over toegelaten en afgewezen gratieverzoeken, inclusief die naar aanleiding van Goede Vrijdag, werden doorgenomen. Natuurlijk kwamen we op rechtszaken die we niet in de Aalsterse archieven terugvonden, maar wel in die van de Raad. De omgekeerde situatie deed zich eveneens voor. Gratieverzoeken die gericht waren naar andere rechtbanken in de regio werden niet opgenomen.

Hoe verliep een dergelijke procedure nu? Het waren meestal de verwanten en niet de beklaagde zelf die het gratieverzoek (lieten) schrijven, want de crimineel in kwestie had dikwijls de benen genomen. Meestal waren het de ouders of de echtgenotes die het verzoek naar Brussel richtten. Vooraleer de Raad een advies doorstuurde naar de rechtbank voor welke de zaak voorkwam, werd advies gevraagd aan diezelfde instelling [41]. In Brussel luisterde men wel degelijk naar de adviezen die uit Aalst kwamen. In die gevallen waarover we zekerheid hebben, blijkt dat in ongeveer 86 % men de uitgebrachte adviezen opvolgde. Wanneer dat niet gebeurde, dan had dit te maken met de opstelling van de Geheime Raad tegenover bepaalde misdrijven of bijzondere hoedanigheden van de beklaagde (zie verder).

Meestal werd gratie gevraagd voor geweldsmisdrijven. Vermogensmisdrijven komen op de tweede plaats. Ongeveer 40 % van de misdadigers kreeg vrijspraak. Toch werd ook een vrij grote groep afgewezen in hun verzoek: iets meer dan 1/3. Meineed kwam bijna nooit in aanmerking voor kwijtschelding of vermindering van de straf. In deze materie nam de Raad een strengere houding aan dan de plaatselijke rechtbanken. Een kleine twintig procent kreeg een omzetting van hun straf. De helft van deze beklaagden kregen een detentie in het Correctiehuis. Deze voorlopers van onze gevangenissen waren een welkom middel om onhandelbare gezinsleden te behoeden voor een strengere straf en bijgevolg ook een grotere publieke schande. Vooral jongemannen werden zo bestraft voor hun schelmenstreken. Jan-Baptist Knudde had verscheidene diefstallen op zijn kerfstok, wat de aanleiding was voor zijn moeder om in haar

[41] Zie hiervoor ook: BRUNEEL C., Le droit pénal dans les Pays-Bas Autrichiens: les hesitations de la pratique (1750-1795), in: Etudes sur le XVIIIe siècle, 13, 1986, p. 46-47.

gratieverzoek te vragen of hij kon worden opgesloten in "eene secure plaetse". Het Leenhof meende dat dit inderdaad de enige manier was om zijn gedrag te verbeteren. In 1780 werd bepaald dat hij vijf jaar moest brommen in het Correctiehuis [42].

Waarom verleende men iemand gratie? Wie met kwaad opzet of boosaardigheid had gehandeld bij een geweldsmisdrijf, maakte geen kans om te worden vrijgesproken. Omdat deze verzwarende elementen bij nogal wat geweldsdelicten aanwezig waren, werden deze verzoeken het meest afgewezen (bijna de helft van de afgewezen verzoeken). Alleen wie niet met opzet iemand had gedood, kon gratie verkrijgen. Voor de Franse regio's Lyon en Beaujolais werden dezelfde redenen gevonden [43]. Voor vermogensmisdrijven gold dikwijls dat de geringe waarde van wat ontvreemd was, maakte dat het geval vatbaar was voor gratie.

Voor het overige waren de verzachtende omstandigheden die bij de normale procesgang gebruikt werden ook hier van betekenis: jonge leeftijd of juist hoge ouderdom, goed gedrag en zeden, etc.

6.7. De onbestrafte criminaliteit

Vooral geweldsmisdrijven en vermogensmisdrijven werden onbestraft gelaten. Net zoals voor de Oudburg kan dit misschien erop wijzen dat processen zonder duidelijke afloop een eventuele vrijspraak impliceren [44]. Het is echter ook mogelijk dat er bij de verloren gegane archiefstukken veroordelingen zaten. Vergeet ook niet dat menige crimineel de benen had genomen uit de gevangenis. Tot slot kan de prevalentie van geweldmisdrijven bij de onbestrafte criminaliteit er eens te meer op wijzen dat het inderdaad moeilijk was om de schuldvraag bij deze misdrijven duidelijk te bepalen.

7. Misdrijven in de stad en op het platteland

Vooraleer we beginnen aan een vergelijking, moeten er eerst enkele feiten duidelijk vermeld worden voor een correcte interpretatie. De stad en het schependom Aalst was natuurlijk een geografisch veel kleiner gebied dan het platteland van het Land van Aalst. Naast de steden Ronse en Geraardsbergen telde dit gebied in de 18e eeuw ongeveer 150 dorpen. Er woonden natuurlijk ook veel meer mensen in zo een groot gebied dan in Aalst. Een tweede factor die opgaat voor beide gebieden zijn de hiaten in het bronnenmateriaal. De derde factor, wat dan geldt voor het platteland, is de bevoegdheid van het

[42] A.R.A., GR, 596A en S.A.A, LvA, nr. 13981.
[43] BAYARD F., Des sanctions et des grâces: l'exemple des crimes de sang en Lyonnais et Beaujolais aux XVIIe et XVIIIe siècles, in: GARNOT B., Ordre moral..., p. 426.
[44] OTTE E., Criminaliteit..., p. 171.

Leenhof voor en na 1759. Voor dat jaar mocht er alleen recht gesproken worden over de "ghedyde" personen. Pas na 1760 worden we voor het platteland (regelmatig) geïnformeerd over geweldsmisdrijven, seksuele vergrijpen of zoiets als bijvoorbeeld meineed. Laten we met deze bedenkingen in het achterhoofd ons toch aan een zekere vergelijking wagen.

Bij vermogensmisdrijven zien we dat er sommige typisch zijn voor een stedelijk en sommige voor een rurale omgeving. Winkeldiefstallen en beurzensnijden manifesteerde zich vooral in een stedelijk milieu. Dat gaat dan niet alleen over Aalst, maar ook over bijvoorbeeld Ronse. Natuurlijk was er daar een grotere concentratie van handelszaken en samengeschoold volk. Baanstroperij, afpersing en brandstichting kwamen alleen voorop het platteland. Voor de eerste vorm van criminaliteit gold dat deze typisch plaatsvond op afgelegen plaatsen.

Zowel de stad Aalst als het platteland hadden af te rekenen met een talrijke aanwezigheid van landlopen en bedelen. Dikwijls was de toestand na een oorlog hier debet aan. Voor wat betreft de nasleep van de Oostenrijkse Successieoorlog hebben we archiefmateriaal voor beide rechtsgebieden. De stad en het schependom kende een hogere toeloop van landlopers en bedelaars. Een crisis lokte de landlopers waarschijnlijk eerder naar de steden. Maar ook daarna blijven de aantallen gelijke tred houden. Wat hier opvalt is dat beide jurisdicties in de periodes 1766-1771 en 1790-1795 maar in geringe mate hadden af te rekenen met deze delicten.

Voor beide omschrijvingen geldt dat de banverbrekingen de grootste groep vormen bij de misdrijven tegen de openbare orde. Zeker na de Oostenrijkse Successieoorlog diende het Leenhof deze vergrijpen vaker te bestraffen dan de Aalsterse vierschaar. Het is aannemelijk dat een banverbreker eerder op het platteland vertoefde dan in een relatief kleine stad als Aalst, waar de kans groter was om in de kijker te lopen en bijgevolg weer met het gerecht in aanraking te komen.

Bij geweldsmisdrijven is een vergelijking helemaal moeilijk. Het duurt immers tot 1760 voorleer we serieuze cijfers krijgen inzake slagen en verwondingen, moord en doodslag voor het platteland. Toch is het opvallend dat voor de stad Aalst er voor de periode 1700-1795 altijd maar kleine aantallen worden gevonden bij de geweldmisdrijven: zo hebben maar 10 % van de slagen en verwondingen in Aalst plaatsgevonden. Misschien hechtte men veel minder belang aan de vervolging van geweld in deze localiteit. Een definitieve uitspraak kan men niet doen. Er moet ook rekening worden gehouden met het feit dat het platteland veel groter was en het bijgevolg veel meer herbergen telde, de plaats bij uitstek voor geweld.

8. Algemeen overzicht van de daders

Iets meer dan 75 % van de delinquenten was een man. Dat betekent dat de vrouw dus ondervertegenwoordigd was bij de criminelen. Was dit ook elders zo? Op het platteland van de Oudburg bedroeg hun percentage 31, in de stad Brugge 38 %. Te Lokeren, en alleen voor de tweede helft van de 18e eeuw, was hun aandeel veel geringer: 11 % [45]. De grotere sociale controle die op vrouwen heerste, zeker op het platteland, verklaart hun geringe participatie. Biologische of psychologische factoren moet men dus niet ten tonele voeren. Het hoogste aandeel bij de criminaliteit vonden we bij seksuele vergrijpen (meer dan 40 %). Vrouwen hadden een grotere pakkans bij seksuele vergrijpen door hun kans op zwangerschap. Dit is alleszins de vaststelling voor Rotterdam; maar ook voor de onderzochte regio gaat dit op. Bij meer dan een zaak van incest of overspel kwam het criminele feit aan het licht vanwege de zwangerschap van de vrouw. Vergeet ook niet dat er bepaalde heersende normen waren rond mannelijk en vrouwelijk gedrag. De man was de dominante figuur. Dat kan voor hem een legitimatie zijn geweest om gewelddadig op te treden tegen gezinsleden. De praktijk toont aan dat er inderdaad (soms dodelijk)geweld was binnen de huiselijke kring. Anderzijds kan het schaamtegevoel bij een man die door zijn vrouw werd mishandeld verklaren waarom we geen casussen hebben van een dergelijke vorm van geweld [46].

Ongeveer 81 % van de misdadigers was tussen de 15 en 34 jaar oud. Het waren vooral jonge mannen en vrouwen die zich bezondigden aan landloperij en bedelarij. Bovendien waren jonge mannen goed vertegenwoordigd bij de geweldsmisdrijven. Garnot meent dat oudere delinquenten ook minder snel vervolgd werden dan hun jongere lotgenoten. De ouderen waren immers vaak beter geïntegreerd in het sociale circuit, waardoor er een grotere drempel was om klacht tegen hen neer te leggen [47].

Voor zover dat kon worden nagetrokken, was een meerderheid gehuwd. Er was nogal wat geweld in een huiselijke kring te situeren. Maar bij alle vormen van misdaad waren de mannen in de meerderheid. Velen gingen bedelen of stelen omdat ze vrouw en kinderen moesten onderhouden, of dat was alleszins hun verschoning.

[45] OTTE E., Criminaliteit..., p. 141, HUYS M., De criminaliteit te Brugge (1770-1790), Onuitg. Lic. Verh., K.U. Leuven, 1979, p. 203 en DE NEEF M., Bijdrage tot de studie van de criminaliteit: een onderzoek naar het criminele gedrag te Lokeren, 1750-1789, Onuitg. Lic. Verh., R.U. Gent, 1996, p. 203.

[46] Zie hiervoor tevens: VAN DER HEIJDEN M., Criminaliteit en sexe in 18e eeuws Rotterdam. De verschillen tussen vrouwen-en mannencriminaliteit, 1700 en 1750, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 21, 1995, 1, p. 34-35.

[47] GARNOT B., La perception des délinquants en France du XIVe au XIXe siècle, in: Revue Historique, 120, 1996, p. 363.

Hoewel de criminele bevolking grotendeels behoorde tot de gewone bevolking, waren het vooral marginalen die deel uitmaakten van de vervolgde en veroordeelde bevolking. Adel en geestelijkheid werden door andere rechtbanken berecht. Gerechtsambtenaren die hun boekje te buiten gingen, was een zaak voor de Raad van Vlaanderen. Militairen op hun beurt kwamen voor de krijgsraad.
Meer dan 60 % van de criminele bevolking was afkomstig uit de regio. Natuurlijk moet ook nu weer een dergelijk cijfer in de juiste context geplaatst worden. Aangezien de stad Aalst ook in het onderzoek vervat zit, hebben we natuurlijk vele Aalstenaars bij de criminelen. Voor het platteland waren er eveneens flinke verschillen in de tijd: tijdens de periode 1700-1759 was slechts 1/5 uit de streek afkomstig. Anderzijds hebben we dan wel vele criminelen waarvoor we de woonplaats niet konden achterhalen. Tijdens de jaren 1760-1795 geldt de omgekeerde situatie. Met een misdadigerspopulatie die verdubbeld is, vormen de autochtonen een absolute meerderheid bij de misdadigers (70 %). Van Opdenbosch onderzocht de "criminele haarden" in het Land van Aalst. Wij gingen dit na, maar dan voor de hele eeuw. De criminele driehoek Ruien-Geraardsbergen-Dikkelvenne manifesteert zich voor de hele eeuw [48].

De gemeenten met meer dan 20 misdadigers zijn Ronse en Mater. Ronse was een stad, Mater de plaats van herkomst van de bende van Jan De Smet. De sociale toestand van dit dorp was trouwens verre van rooskleurig. Een telling uit 1795 maakte duidelijk dat 27 % van de bevolking behoeftig was [49]. Dit brengt ons in een breder kader, namelijk de socio-economische situatie in Vlaanderen. We weten dat de 18e eeuw gekenmerkt werd door een demografische revolutie, die gepaard ging met een stijging van het aantal bezitlozen, een toenemende grondversnippering en een groeiende invloed van de huisnijverheid. Verschillende evoluties kondigden de situatie aan van het Vlaanderen van de 19e eeuw, dat een verarmd gewest was. Lamarcq onderzocht de sociale evolutie van Velzeke voor de tweede helft van de 17e en de 18e eeuw. Hij stelde vast dat de neerwaartse spiraal al voor 1770 op gang was gekomen. De hogere groepen daalden gevoelig, terwijl de groepen die onderaan de sociale ladder stonden, toenamen [50]. De Brouwer vond dat in de laatste helft van de

[48] VAN OPDENBOSCH M., Het Provinciaal Correctiehuis te Gent (1770-1792) en de gevangenen uit het Land van Aalst, Onuitg. Lic. Verh., K.U. Leuven, 1968, p. 139-140.
[49] DE RAMMELAERE C., De beroepsstructuur van de plattelandsbevolking in Zuid-Oostvlaanderen gedurende de 18e eeuw, in: Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 4, 1959, (3), p. 236.
[50] LAMARCQ D., Een poging tot sociale stratificatie in een Zuidvlaamse plattelandsparochie: Velzeke in de tweede helft van de 17e en de 18e eeuw, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 8, 1982, (2), p. 282-312.

18e eeuw 10 à 15 % van de bevolking te Haaltert en Kerksken op de rand van de armoedegrens leefde [51]. Doorheen de laatste decennia van de eeuw lijkt "Arm Vlaanderen" zich meer en meer te manifesteren in de regio. Voor de jaren 1770 en 1780 werd vastgesteld dat bedelen meer en meer een zaak van de autochtonen wordt. Ook vermogensmisdrijven nemen een hoge vlucht. Meer en meer mensen kregen het dus moeilijker om het hoofd boven water te houden.

De vreemdelingen waren voor meer dan 70 % uit het huidige België afkomstig. Een groot deel kwam uit de steden. Brussel lag niet zo ver van Aalst verwijderd. Deze stad was een verblijfplaats voor garnizoenen en de zetel van de centrale instellingen. Het was dus een plaats waar volk werd aangetrokken en uitgestoten.
Het gros van de buitenlandse misdadigers, niet minder dan 60 %, kwam uit Frankrijk. Vooral na de Oostenrijkse Successieoorlog maakten ze een belangrijk deel uit van de criminele bevolking. Meestal kwamen ze uit de grensstreken (huidige departementen Nord-Pas-de-Calais bijvoorbeeld). Nederlanders waren de tweede belangrijkste groep buitenlanders, maar toch waren ze veel minder sterk vertegenwoordigd dan de Fransen. Ook hier zien we dat de meerderheid uit de grensprovincies kwam (Limburg of Noord-Brabant bijvoorbeeld).

9. Conclusie

De aandachtige lezer zal reeds opgemerkt hebben dat er relatief weinig definitieve uitspraken voorkomen in dit artikel en het vorige. Ten dele is dat te wijten aan het bronnenmateriaal. Voor SA hebben we relatief weinig archiefmateriaal. Een andere situatie tekent zich af voor het platteland. Tijdens L2 hebben we een grote hoeveelheid bronnen en bijgevolg veel misrijven en criminelen. De jurisdictie van het Leenhof wordt echter uitgebreid tijdens deze periode. Zodoende kan men niet spreken van een plotse stijging van de misdaad voor de periode 1760-1795.

Een ander, dieperliggend, probleem is dat van de perceptie. Wat beschouwt men als criminaliteit, als crimineel gedrag? Dat is de vraag die moet gesteld worden voor de daders, de slachtoffers en de vervolgers. Bepaalde vormen van deviant gedrag worden ook nu anders en dubbelzinnig geïnterpreteerd, afhankelijk van het standpunt. Een voorbeeld. Vele studenten beschouwen het stelen van fietsen eerder als een sport in plaats van een vergrijp. In het begin van

[51] DE BROUWER J., De staten van goed als bron voor het leefmilieu gedurende de 17e en de 18e eeuw te Haaltert en te Kerksken, in: Het Land van Aalst, 29, 1977, (1), p. 13.

het academiejaar maakt de politie steeds jacht op personen die zich een gratis fiets willen toeëigenen. Vele daders zijn verbaasd dat de arm der wet zich nog wil bezighouden met de vervolging hiervan. Anderzijds zal menige lezer wel kunnen getuigen dat de aangifte van een ontvreemde fiets weinig animo teweegbrengt bij het gerecht. De kans is immers groot dat die toch niet wordt teruggevonden.
Dergelijke overwegingen moet men ook in het achterhoofd houden als we de criminaliteit in het verleden willen verklaren. De samenleving van de 18e eeuw was bijvoorbeeld gewend aan een zekere mate van geweld. Daarom ook dat misdrijven tegen de lichamelijke integriteit relatief mild worden bestraft. Daar staat dan weer tegenover dat men onverbiddelijk optrad tegen diefstal van paarden of brandstichting. Deze dieren waren onontbeerlijk in de economie van die tijd, wat de ontvreemding ervan tot een ramp maakte. En als de huizen in licht ontvlambare materialen werden gebouwd, kon het vuur een allesverwoestende impact hebben.
Ook de houding van het gerecht moet steeds voor ogen worden gehouden. Tot vervelens toe werd gealludeerd op de lethargie en de desinteresse van de leenmannen. Zeker als een misdrijf op publieke kosten moest worden vervolgd, was er weinig animo te bespeuren. De middelen om iemands (on)schuld te bewijzen waren gebrekkig en volstrekt ontoereikend.
Het bovenstaande vormt slechts enkele factoren die maken dat we voorzichtig moeten zijn als het gaat om het beeld van de misdaad uit te leggen. Definitieve en harde verklaringen zijn moeilijk, zeker bij de huidige stand van het onderzoek. Research rond dit thema voor andere gebieden en voor andere tijdsvakken is dan ook aangewezen om meer inzicht te krijgen in dit complexe gebeuren. Dit artikel wil hiertoe geen oproep zijn, maar misschien kan het wel de aanzet geven.

D. Mertens
Leo de Bethunelaan 125/B5
9300 Aalst

BRONNEN EN LITERATUUR

1. Onuitgegeven bronnen

Stadsarchief Aalst (S.A.A.):

1. Stad Aalst (SA)

• nr. 1119: "bouck van sententiën criminele", 1724 tot 1795.

1. Land van Aalst (LvA)

- nrs. 13398, 13400, 13402: rollen van het Leenhof.
- nr. 13732: vonnissenboek van het Leenhof, 1768-1794.
- nrs. 13767, 13783, 13889, 13900, 13902, 13930, 13977, 13981, 13999, 14003: procesdossiers voor het Leenhof.

Algemeen Rijksarchief (A.R.A.)

• Geheime Raad (GR): 593B, 596A, 610A, 624A, 631A.

1. Uitgegeven bronnen

Recueil des Ordonnances des Pays-Bas Autrichiens (R.O.P.B.A.), 3e serie, 1700-1794, deel IV.

3. Studies

AERTS E. e.a., Centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795), Brussel, 1994.

AUGUSTYN B., PREVENIER W. e.a., Gewstelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795, Brussel, 1997.

BRUNEEL C., Le droit pénal dans les Pays-Bas Autrichiens: les hesitations de la pratique (1750-1795), in: Etudes sur le XVIIIe siècle, 13, 1986, p. 35-66.

BUNTINX J., Verkrachting en hulpgeroep in het Oud-Vlaamse recht, in Handelingen van de Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal-en Letterkunde en Geschiedenis, 9, 1955, (1), p. 15-21.

CAMERON I.A., Crime and repression in the Auvergne and Guyenne 1720-1790, Cambridge, 1981.

DE BROUWER J., De staten van goed als bron voor het leefmilieu gedurende de 17e en de 18e eeuw te Haaltert en te Kerksken, in: Het Land van Aalst, 29, 1977, (1), p. 1-48.

DE CHOU F., Dorpsherbergen in 1779 in Geraardsbergen, in: Het Land van Aalst, 42, 1990, (2-3), p. 113-128.

DE FEYTER S., De bende van Jan De Lichte, Onuit. Lic. Verh., K.U. Leuven, 1979.

DE NEEF M., Bijdrage tot de studie van de criminaliteit: een onderzoek naar het criminele gedrag te Lokeren 1750-1789, Onuitg. Lic. Verh., R.U.Gent, 1996.

DE RAMMELAERE C., De beroepsstructuur van de plattelandsbevolking in Zuidoost-Vlaanderen gedurende de 18e eeuw, in Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 4, 1959, (3), p. 225-243.

DE WIN P., De schandstraffen in het wereldlijk strafrecht in de Zuidelijke Nederlanden van de Middeleeuwen tot de Franse Tijd, bestudeerd in Europees perspectief, Brussel, Verhandelingen van de Koninklijke Commissie voor Wetenschappen, Kunsten en Schone Letteren, Klasse der Letteren, 53, 1991, (139), 1991.

GARNOT B., Ordre moral et délinquance de l'Antiquité au XXe siècle, Dijon, 1994.

IDEM, La perception des délinquants en France du XIVe au XIXe siècle, in: Revue Historique, 120, 1996, p. 350-363.

HUYS M., De criminaliteit te Brugge (1770-1790), Onuitg. Lic. Verh., K.U. Leuven, 1979.

JOHNSON O. H., MONKKONEN E. A. e.a., The civilization of crime: violence in town and country since the Middle Ages, Chicago, 1996.

LAMARCQ D., Eeen poging tot sociale stratificatie in een Zuidvlaamse plattelandsparochie: Velzeke in de tweede helft van de 17e en de 18e eeuw, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiednis, 8, 1982, (3), p. 282-312.

LENDERS P., Vilain XIIII, Leuven, 1995.

LIS C., SOLY H., Te gek om los te lopen? Collocatie in de 18e eeuw, Brepols, 1990.

MUCHEMBLED R., La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle, Turnhout, 1989.

ROETS A.-M., Sociale aspecten van de misdadigheid te Gent in de 18e eeuw, Onuitg. Lic. Verh., R.U. Gent, 1981.

SOLY H., Kroeglopen in Vlaanderen en Brabant, in Spiegel Historiael, 18, 1983, (11), p. 569-577.

VAN DER HEIJDEN M., Criminaliteit en sexe in 18e eeuws Rotterdam. De verschillen tussen vrouwen- en mannencriminaliteit, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 21, 1995, 1, p. 1-36.

VANHEMELRYCK F., De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late Middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789), Brussel, Verhandelingen van de Koninlijke Commissie voor Wetenschappen, letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 43, 1981, (97).

VAN OPDENBOSCH M., Het Provinciaal Correctiehuis te Gent (1770-1792) en de gevangenen uit het Land van Aalst, Onuitg. Lic. Verh., K.U. Leuven, 1968.

DE "LANDELIJKE BEROEPSVERENIGINGEN" IN LEDE EN DEELGEMEENTEN (1898 - 1925)

Bart VAN LANGENHOVEN

Inleiding

Het precair evenwicht op het platteland werd na 1880 bedreigd door een nieuwe landbouwcrisis (1880 - 1895). Men kan hier gerust spreken van een "Agricultural Invasion" vanwege de massale invoer van landbouwproducten. Deze invasie was ontstaan als gevolg van de vrijhandel en de invoer van zeer goedkoop buitenlands graan en vleesinvoer, die men, zonder aan de vrijhandel te raken, via allerlei politieke acties (waaronder het oprichten in 1884 van een net van buurtspoorwegen), tot een minimum aan negatieve politieke gevolgen wou beperken en waarbij ook een specifieke landbouwpolitiek werd gevoerd.

Door deze agrarische crisis werden de boeren die toen nog meer dan één derde van de actieve bevolking vertegenwoordigden, onverwacht in hun bestaan bedreigd en kwam het maatschappelijk evenwicht eens te meer in het gedrang.

De katholieke regeringen hadden er toen immers alle politieke belang bij om de mistevredenheid onder de boerenbevolking tot een strikt minimum te beperken, zeker wanneer het Meervoudig Algemeen Stemrecht in 1893 werd ingevoerd. Het bevorderen van landbouwberoepsverenigingen en hun coöperatieve werking was een duidelijk stimuleringsmiddel. De wet op de beroepsverenigingen van 31 maart 1898 maakte een eerste stap mogelijk, weliswaar zonder de mogelijkheid om een effectieve coöperatieve werking, zoals een melkerij uit te bouwen. De sterke groei van deze organisaties was te wijten aan de overheidsplannen om enkel aan de erkende beroepsverenigingen subsidies toe te kennen [1].

De hier onderzochte gemeenten zijn: Impe, Lede, Oordegem, Papegem, Smetlede en Wanzele. Alhoewel Papegem nooit een gemeente is geweest (een wijk van Vlierzele) werd ze in de bijlagen van het Belgisch Staatsblad opgenomen onder de noemer van

[1] L. VAN MOLLE, Katholieken en landbouw. Landbouwpolitiek in België 1884 – 1914, Leuven, 1989, p. 246 - 249. Idem, Ieder voor Allen. De Belgische Boerenbond 1890 – 1990, Leuven, 1990, p. 38 – 41. H. VAN ROYEN, De landelijke Beroepsvereniging in Affligem (Essene, Hekelgem en Teralfene) tijdens de periode 1898 – 1925, in: Jaarboek 1995, Heemkundige kring Belledaal, p. 84 – 92.

gemeenten. Er werd geopteerd om de periode 1898 - 1925 te nemen aangezien toen de meeste landelijke beroepsverenigingen werden opgericht en ook verdwenen.

1. Gewone Boerengilden

Er werden twee boerengilden teruggevonden in de gemeente Lede. De oudste "*De Eendracht*" werd opgericht tijdens de algemene vergadering op 1 maart 1900 in de Bosstraat waar ze ook een eigen lokaal had [2]. Alex Blancquaert, schepen van Lede van 1875 tot 1915, was er de grote promotor van. Het bestuur werd samengesteld door Philemon Annaert (voorzitter), Benoit Cooreman en Charles Coppens (ondervoorzitters), Hippolyte Eeckelaert (schrijver-schatbewaarder). August Annaert, Petrus Annaert en August De Wulf waren de bestuursleden. Aanvankelijk was er geen proost. In 1911 werden de eerste pogingen gedaan om bij de Belgische Boerenbond aan te sluiten. De contacten werden gelegd door onderpastoor Cobbout, die ook bestuurder was van de Maatschappelijke Werken van het arrondissement Aalst. Dit initiatief zou echter op niets uitlopen en het is pas op 2 februari 1919 dat men in zijn opzet slaagde.

Om de werking van de boerengilde beter te kunnen organiseren werd het lokaal in de Bosstraat verlaten en verhuisde men naar de Volkskring (toen de "patronage" genoemd). August De Wulf was ondertussen aangesteld als zaakvoerder en hield maandelijks een zitdag in de Volkskring, waar hij noteerde wat de boeren nodig hadden aan meststoffen, plantgoed, zaaigranen, enz ... . Op 24 januari 1925 sloot deze vereniging haar boeken [3]. Na deze datum moet de hele boerengilde overgegaan zijn naar de landelijke gilde van de Belgische Boerenbond [4].

De tweede boerengilde die we aantroffen was de "*Vriendenbond*". Deze ging officieel van start in haar algemene vergadering van 18 november 1900 [5]. Het bestuur werd gevormd door Leo Verbeke als voorzitter, Camiel en Philemon Brondeel als ondervoorzitters en Seraphien Smetrijens als schrijver–schatbewaarder. Evarist Lemmens, Joseph De Smet, Hyppolite Triest en Adolf De Cremer waren de bestuursleden.

Een lang leven was deze gilde niet gegund want uit een uittreksel van het proces-verbaal van 14 april 1903 werd deze gilde opgeheven. In de bijlagen van het Belgisch Staatsblad vonden we het vol-

[2] Moniteur Belge, Receuil des Actes des Unions Professionnelles (RAUP), 15 april 1900, acte nr. 48, p. 58 – 59.
[3] RAUP, 24 januari 1925, acte nr. 6, p. 6.
[4] A. D' HAESE, Verzuiling in Lede, Lede, 1986, p. 47 – 48 ; p. 74 – 75. J. DE BROUWER Geschiedenis van Lede, Sint – Michiels – Brugge, 1961, p. 154.
[5] RAUP, 15 december 1900, acte nr. 203, p. 212 – 213.

gend schrijven: "*De voorzitter der vakvereeniging geeft te kennen aan de leden dat de vergadering is bijeengeroepen geweest opzettelijk met het doel de ontbinding van de vakvereeniging te beslissen en dat het getal der leden der vereeniging op elf gevallen is. Het aflezen der namen getuigt dat er elf leden op elf aanwezig zijn. De voorzitter doet de ontbinding stemmen, die aangenomen is door tien stemmen, hetzij meer als de drie vierden der leden aanwezig. De voorzitter bestatigt dat de vereeniging na betaling aller schulden, nog een bezit heeft van 8 fr. 80 c. Hij stelt voor, om aan de wet te voldoen dat geld te storten in de kas der landelijke beroepsvereeniging De Eendracht, te Lede gevestigd en wettelijk erkend. Aangenomen met 10 stemmen*" [6].

2. Geitenkweeksyndicaten

Het oudste geitenkweeksyndicaat werd in Lede opgericht op 19 oktober 1906 en luisterde naar de naam "*Broederliefde is Plicht*" [7]. Erevoorzitter was hier pastoor Ivo Fivez, de voorzitter was Leopold Willockx (handelaar) en ondervoorzitter was Ludovicus Van Leuven. Voor de functie van proost en schatbewaarder werd gekozen voor onderpastoor Theophiel Van Mulder en onderwijzer Emiel Van Accoleyen was de schrijver van deze vereniging. Jean-Baptist Van Leuven, Clement Lanckman, Joannes Schelfhout en Franciscus Pien waren de leden.

De statuten van het "*Geitenkweeksyndicaat van Wanzele*" werden opgesteld op 11 mei 1911 [8]. Het bestuur was hier in handen van voorzitter Edmond Lateur, schrijver-schatbewaarder Frans Blondeel en de bestuursleden Petrus Johannes Vermeiren, Jean-Baptist Baeyens, Camiel De Lannoy en Joseph Melckenbeek.

In datzelfde jaar op 1 juni 1911 kwam er ook in Impe een "*Kweeksyndicaat van Geiten*" van de grond [9]. Het bestuur werd gevormd door ondernemer Petrus Claus als voorzitter, ondervoorzitter was Edmond De Mesel (bakker), de schrijver was Jan De Backer en de schatbewaarder was Remy Janssens (schrijnwerker). De proost was pastoor Leo Quintijn. De leden bestonden uit Alfred De Vuyst, Theo Schampheleer en Frans Impens. Dit geitensyndicaat werd ontbonden op 20 oktober 1937 [10].

[6] RAUP, 11 juni 1903, acte nr. 387, p. 219.
[7] RAUP, 19 oktober 1906, acte nr. 944, p. 467 – 468.
[8] RAUP, 23 september 1911, acte nr. 1890, p. 639 – 640.
[9] RAUP, 2 december 1911, acte nr. 2193, p. 813 – 814.
[10] RAUP, 20 oktober 1937, acte nr. 605, p. 151.

Papegem kreeg zijn "*Geitenkweeksyndicaat van Papeghem*" in de algemene vergadering van 20 oktober 1912 [11]. De kop van de vereniging werd gevormd door de voorzitter Frans Schollaert en ondervoorzitter Petrus Liebrecht en door de schrijver-schatbewaarder Ivo Ponnet. De leden waren Emiel Lemeire, Achiel Lemeire en Henri De Rick. De boeken van dit geitenkweeksyndicaat werden neergelegd op 17 februari 1932 [12].

Als laatste in de rij zag de "*Sint–Pietersgilde*" van Lede het levenslicht in 1913 waarbij de statuten werden opgesteld op 1 februari 1913 [13]. Deze werd opgericht voor de geitenboeren die woonden in de buurt van de Poortendries. Als voorzitter werd Victor De Winne aangesteld, samen met Frans Van Hauwermeiren als ondervoorzitter en als schrijver-schatbewaarder Frans Pien. De functie van proost werd hier ingevuld door pastoor Alfons Cobbout. De functies van andere bestuursleden werden ingenomen door Frans de Winne, Camiel Spitaels en Charles De Cremer. De ontbinding van deze geitenbond volgde op 10 mei 1932 [14].

Naast deze bestonden er ook nog twee verenigingen, namelijk in Smetlede en in Lede, die zich ontfermden over het kweken van geiten en schapen. Het oudste syndicaat die zich inliet met deze zaak was de "*Tobiasgilde van Smetlede*". Dit kweeksyndicaat werd opgericht met als doel "*den kweek van geiten en melkschapen te bevoordeligen en door alle mogelijke middelen de melkgeving te vermeerderen*". In dit syndicaat werd gewerkt met werkende leden, ereleden en beschermende leden. Om als werkend lid aanvaard te worden was men verplicht in Smetlede of in de omliggende gemeenten te wonen en in het bezit te zijn van geiten of melkschapen. Zij dienden jaarlijks 50 centiemen te betalen per ingeschreven geit en 1 frank per ingeschreven melkschapen. De ereleden en beschermenden leden waren zij "*die den bloei der vereniging willen helpen bevoordeleigenzonder er voordeel uit te trekken*". Zij betaalden 1 frank per jaar. Het vermogen van dit syndicaat bestond uit de bijdragen van de werkende leden, de bijdragen van de beschermende leden en ereleden en de toelage van de Belgische staat, de provincie en de gemeente. Als belangrijkste troef van dit syndicaat werd de springdienst ingesteld waarbij het bestuur de bokken aankocht. Voor de bokkenhouders werd er een betaalsysteem ingesteld waarbij zij 50 centiemen ontvingen per bediening voor de geiten en 1 frank voor de melkschapen. Dit syndicaat werd gesticht in de algemene vergadering van 16 september

[11] RAUP, 8 februari 1913, acte nr. 60, p. 91 – 92.
[12] RAUP, 17 februari 1932, acte nr. 22, p. 7.
[13] RAUP, 22 maart 1913, acte nr. 686, p. 260 – 261.
[14] RAUP, 10 mei 1932, acte nr. 155, p. 32.

1903 [15]. Blijkbaar moet een kandidatuur als bestuurslid in deze vereniging aan het begin van de vorige eeuw een zeker belang hebben gehad, want niet minder dan de burgemeester, de gemeentesecretaris, de gemeenteonderwijzer en de pastoor namen hier een hoge functie in. Het erevoorzitterschap was weggelegd voor burgemeester Karel Van der Cammen. Het voorzitterschap werd ingenomen door August Luwaert en het ondervoorzitterschap was in handen van de gemeenteontvanger en onderwijzer Domien De Bock. Camiel Schockaert was de schatbewaarder en de gemeentesecretaris Gustaaf De Graeve was de schrijver. De functie van proost werd ingenomen door pastoor Yvo Oosterlinck. De andere bestuursleden waren: Victor Praet, Isidoor Malfroy, Jan Verlee en Bernard Van de Velde. De ontbinding gebeurde op 17 april 1922 [16].

De volgende was "*Voor Ons Gezin*" in Lede. Deze werd gesticht op 10 februari 1913 [17] en zou haar boeken sluiten op 26 december 1932 [18]. Dit syndicaat werd geleid door Jan -Baptist Praet als voorzitter. Jozef De Clerck werd aangeduid als ondervoorzitter en als schrijver-schatbewaarder was Remi D' Haese paraat. De geestelijke leiding was in handen van pastoor Alfons Cobbout. De bestuursleden bestonden uit Dominicus De Gusseme, Aloïs Roels en Alexander Van de Wiele.

3. Kippenkweeksyndicaten

Er werden vier kippenkweeksyndicaten aangetroffen, namelijk in Impe, Wanzele, Smetlede en Lede. Doelstelling was hier "*de studie, de verdediging en de uitbreiding der beroepsbelangen harer leden.*" Zij kon dit bewerkstelligen door voordrachten te geven en proefvelden in te stellen en verder maatregelen te nemen voor het ontwikkelen van de kippenkwekerij zoals "*aankoopen doen tot wederverkoop aan de leden van voederstoffen, kweek- en broeistelsels.*" Het oudste kippenkweeksyndicaat die we in de bijlagen vonden was de "*Berlindisgilde*" van Impe en werd opgericht in de algemene vergadering van 15 december 1907 [19]. Pastoor Leo Quintyn werd erevoorzitter, terwijl Petrus Luwaert voorzitter en Emmanuel Impens schrijver werd. Als schatbewaarder fungeerde Leonard Van de Steene. Het andere bestuur werd ingenomen door de bestuursleden Jan De Backer, Edmond De Mesel, Theophiel Schampheleer, Jozef Van Leuven en Gustaaf Van Hauwermeiren. Een lang leven was dit

[15] RAUP, 5 december 1903, acte nr. 530, p. 339 – 340.
[16] RAUP, 17 april 1922, acte nr. 501, p. 94.
[17] RAUP, 17 mei 1913, acte nr. 1940, p. 530 – 531.
[18] RAUP, 26 december 1932, acte nr. 347, p. 68.
[19] RAUP, 21 maart 1908, acte nr. 82, p. 135 – 137.

syndicaat niet gegund want met een schrijven liet men weten dat "*op de algemene vergadering van 18 juni 1909, opzettelijk met dat doel bijeengeroepen en samengesteld uit al de huidige leden der vereniging werd met eenparige stemming de ontbinding beslist*" [20].

Een paar dagen later werd in Wanzele in de algemene vergadering van 22 augustus 1907 "*De Goudmijn van den Landbouwer*" opgericht [21]. Hier werd de plaatselijke kleermaker Jan Vermeiren aangesteld als voorzitter en werden er twee ondervoorzitters aangeduid, namelijk Louis Van Biesen en Frans Blondeel. De schrijver was Petrus Vijverman. Het syndicaat werd verder aangevuld met Leander Govaert, Serphinus Van Hoorde, Jozef Moerenhout, Camiel De Smet en Alphons Roels als gewone bestuursleden. De boeken werden hier gesloten op 23 januari 1922 [22].

Net als de twee voorgaande stichtingsdata kwam er ook in de gemeente Smetlede een syndicaat van de grond. Hier was "*De Brakelsche Hen*" actief en werd in de algemene vergadering van 25 december 1907 opgericht [23]. Qua aantal bestuursleden, namelijk zes, was het een kleine vereniging die het ook niet lang heeft uitgezongen. Want op 13 mei 1910 verscheen in de bijlagen van het Belgisch Staatsblad dat de vereniging "*bijeengeroepen (was) tot ontbinding van de vereeniging op zondag 20 februari 1910. Overwegend dat alle de andere leden hun ontslag hebben ingediend en weigeren de bijdrage bepaald onder artikel 8 der standregelen te betalen*". Het bestuur bestond uit: Leonard Venneman (voorzitter), Frans Schockaert (ondervoorzitter), Jozef Schockaert (schrijver-schatbewaarder) en de bestuursleden August Leeuwaert, Theodoor Ponnet en Gustaaf De Graeve [24].

Als laatste in de rij was "*Het Leedsche Neerhof*" actief. Deze werd gesticht in Lede in de algemene vergadering van 3 februari 1911 [25] en was actief tot 23 januari 1922 [26]. Veearts Karel Meeus werd voorzitter en Alexis Ruyssinck werd aangeduid als ondervoorzitter. Het schrijverschap was in handen van Petrus Daelman en de schatbewaarder was onderpastoor Jules Heyse. Constant Lievens, Evarist Lemmens, Charles Van Hauwermeiren en Petrus D' Haese waren er de bestuursleden van.

[20] RAUP, 16 juli 1909, acte nr. 1422, p. 538.
[21] RAUP, 7 maart 1908, acte nr. 67, p. 112 – 114.
[22] RAUP, 23 januari 1922, acte nr. 89, p. 17.
[23] RAUP, 29 mei 1908, acte nr. 876, p. 366 – 367.
[24] RAUP, 13 mei 1910, acte nr. 1022, p. 362.
[25] RAUP, 22 april 1911, acte nr. 710, p. 285 – 287.
[26] RAUP, 23 januari 1922, acte nr. 95, p. 18.

4. Varkenskweeksyndicaat

Er werd slechts één syndicaat aangetroffen die zich inliet met de kweek van varkens. Het doel werd omschreven in artikel 2 "*Het is gevormd voor het bestuderen, het beschermen en het uitbreiden der beroepsbelangen zijner leden en heeft namelijk voor doel der verkenskweek te bevoordeligen en door alle mogelijke middelen het ras te verbeteren. Het mag zich federeren met andere erkende syndicaten en met hen gemeenzame werkingen aangaan.*" Om dit doel te bereiken had men drie mogelijkheden: "*aankopen van beeren, het aankweken van viggen voortkomende van uitstekende dieren en de jaarlijksche keuringen*". De statuten ervan werden opgesteld op 29 oktober 1911 en Camiel Props werd als voorzitter aangeduid [27]. Het ondervoorzitterschap was in handen van Domien Brondeel en Cyriel Oste nam de functie op van schrijver. De schatbewaarder was Adhemar Van der Meersch en de proost was Alfons Cobbaut. Philemon Lievens, Hyppoliet Triest, Jan Van Rechem, Stanislas Verbeke, Louis Lammens en Jozef D'Haeseleer waren bestuursleden. De ontbinding had plaats op 8 februari 1928 [28].

5. Kleermakerssyndicaat

Het kleermakerssyndicaat "*Hoop in de Toekomst*" werd opgericht te Lede in de algemene vergadering van 25 augustus 1912 [29]. Dit syndicaat werd "*opgericht tussen de kleermakers van Lede en omliggende gemeenten.*" Als doel werd gesteld "*het bestuderen, het beschermen en het uitbreiden der beroepsbelangen hare leden namelijk hunne zedelijke en stoffelijke verheffing door verbetering van hunner werktoestand en de daarstelling eener redelijke verstandhouding tusschen arbeider en werkgever*". De kop van dit syndicaat werd geleid door Petrus Vermeiren (voorzitter), Bernard Vermeiren (ondervoorzitter), Petrus Doyen (schrijver) en onderpastoor Jules Heyse (schatbewaarder). Verder waren Frans Doyen, Henri Troch, Achiel Lievens, Emiel Bonte en Oscar De Groote de bestuursleden. Het kleermakerssyndicaat "*Hoop in de Toekomst*" werd opgedoekt op 9 juni 1935 [30].

[27] RAUP, 24 februari 1912, acte nr. 80, p. 88 – 89.
[28] RAUP, 8 februari 1928, acte nr. 16, p. 3.
[29] RAUP, 2 november 1912, acte nr. 2498, p. 955 – 956.
[30] RAUP, 9 juni 1935, acte nr. 324, p. 69.

Kleermakerssyndicaat "Hoop in de Toekomst", Lede 1922

6. Tabaksyndicaat

De tabak nam op het einde van de 19de-begin 20ste eeuw een belangrijke plaats bij de boerenbevolking van Lede. Een grote stimulans hierbij was zeker de aankoop van het voormalig markizaat door de Nederlander Jacob Antoon de Hertogh, afkomstig van Arnhem die op het domein een tabaksverwerkende fabriek oprichtte. De technieken voor het kweken en het verwerken van de tabaksteelt, die door de Nederlanders naar Lede werden gebracht zullen ook hun steentje hebben bijgedragen tot de bloei van deze teelt [31]. In Lede waren "*De Leedsche Tabaksplanters*" actief. Dit syndicaat werd opgericht in de algemene vergadering van 20 september 1907 [32] en had zijn werkterrein in de gemeente Lede en omliggende gemeenten. Het erevoorzitterschap werd waargenomen door pastoor Yvo Fivez. Het verdere bestuur werd gevormd door Voorzitter Leopold Willockx, ondervoorzitter Philemon Lievens, schrijver Emiel Van Accoleyen, en de schatbewaarder Dominicus van Cromphout (onderpastoor). Gustaaf Bruylandt, Frans de Winne, Adolf Geerts, Emiel Triest, Victor Smekens, Frans De Craecker en August De Wulf waren de andere bestuursleden.

In Wanzele werd op haar beurt in de algemene vergadering van 21 mei 1911 de "*Sint–Bavo's gilde*" boven de doopvont gehouden

[31] J. BUYS, Het markizaat te Lede na 1792, in: Ken Uw Dorp. Tijdschrift van de Heemkundige kring "Heemschut Lede, 1983, nr. 13 p. 7. B. VAN LANGENHOVEN, Tabak in Lede in de 19de en 20ste eeuw, in: Ons Heem, 1999, jg. 52, nr. 2, p. 89 – 91.

[32] RAUP, 19 oktober 1907, acte nr. 1347, p. 815 – 817.

[33]. Hier was Frans Blondeel als voorzitter en waren Jan-Baptist Baeyens en Jan-Baptist Clinckspoor als ondervoorzitters actief. Edmond Lateur was de schrijver-schatbewaarder. Andere bestuursleden waren: Camiel De Gendt, Bernard Baeyens, Victor Van Hauwermeiren.

Besluit

Na een halve eeuw van politieke ondervertegenwoordiging kon het platteland, dank zij het Meervoudig Algemeen Stemrecht, op de voorgrond treden. Her en der doken er in Lede en deelgemeenten landelijke beroepsverenigingen op die zich wettelijk lieten erkennen. Aangezien deze organisaties zich op wettelijke basis hadden erkend, waren zij ook een belangrijke schakel geworden in de plaatselijke dorpsgemeenschap. Heel wat plaatselijke tenoren namen daarom een belangrijke positie in, in deze organisaties, zodat hun greep op het plaatselijk gebeuren ook hier zijn plaats kreeg. Dat de kleinveeteelt zoals, geiten, schapen, konijnen en pluimvee hier goed vertegenwoordigd waren is niet verwonderlijk aangezien deze teelt voor de kleine landbouwer weinig aanvangskapitaal vroeg en snel behoorlijke winsten opleverde. Of deze organisaties in de realiteit echt goed hebben gewerkt en op welke manier zij de financiën hebben verdeeld blijft een open vraag omdat er plaatselijk weinig of geen archieven werden bewaard. Opvallend in dit werkveld is dat er voor de gemeente Oordegem geen enkele organisatie zich liet erkennen als een landelijke beroepsvereniging, maar wel als "Maatschappij van Onderlinge bijstand". Deze werden wel opgenomen in de bijlagen van het Belgische Staatsblad onder de noemer "Mutuelles Sociales". De reden waarom dit zo gebeurde is ons niet bekend.

B. Van Langenhoven
Overimpestraat 90
9340 Lede

[33] RAUP, 23 september 1911, acte nr. 1889, p. 637.

OPTEKENING VAN HET GEWOONTERECHT VAN MUNKZWALM IN DE VIJFTIENDE EEUW

W.L. BRAEKMAN

De plaatselijke wetten, voorschriften en reglementen die in de dorpen in voege waren, bestonden natuurlijk in de praktijk lang vóór ze op een bepaald moment te boek werden gesteld. Deze schriftelijke vastlegging gebeurde wel naar aanleiding van het ene of het andere voorval, een betwisting over de bevoegdheid tussen verschillende partijen of een andere aanleiding die ons meestal niet bekend is.

De optekening van de dorpskeuren heeft vanaf de dertiger jaren van de vorige eeuw de belangstelling van geschiedkundigen gaande gemaakt. Professor Egidius I. Strubbe vooral heeft zich daarbij laten opmerken en pionierswerk geleverd door het bekendmaken van verscheidene dergelijke keuren [1] . Maar hij was natuurlijk noch de enige [2] noch de eerste die zich met deze materie heeft ingelaten, want lang voordien waren al een paar van dit soort dorpswettenverzamelingen gedrukt [3] .

Een keure waarin niet het volledige gewoonterecht maar een belangrijk onderdeel daarvan te boek gesteld wordt en die tot op heden niet uitgegeven is, is die van Zwalm, d.i. Munkzwalm. Zoals bekend behoorde dit dorp tot de uitgebreide bezittingen van de Sint-Baafsabdij bij Gent [4]. Reeds in de vroege dertiende eeuw stond de ondervoogd van het abdijdomein, de heren van Gavere, aan de abdij toe een deel van haar bezit in Zwalm in halfwinningstenures te ver-

[1] Eg.I. Strubbe, "Een keurboek van Moorbeke", Ann. Soc. Emul. Bruges 73 (1930), 135-138; "De Dorpskeure van Brussegem", ESB (1933), 49-55; "De Dorpskeure van Overijssche", ESB (1934), 337-348; "Diversche lantrechten van Brabant", Hand. Kon.Comm. voor uitgave oude wetten 18 (1955), 353-379; "De keure van Puurs van 1292" (met E. Spillemaeckers), Hand. Kon. Comm. voor uitgave oude wetten 19 (1956), 11-29; "De dorpskeure van St.-Martens-Bodegem van 1279", ESB 45 (1962), 434-437, en "De dorpskeure van Wambeek, 1417", ESB 46 (1963), 366-372.

[2] O.m. K. Peeters, "De Wuustwezelsche dorpskeuren", Versl. en Med. KVA (1932), 342, 648 en 694.

[3] Zo b.v. Edw. Gaillard, De keure van Hazebroek van 1336 (KVA Gent, 1894-1905); de keure van Desteldonk (samen met Sleidinge en Lovendegem) verleend door Margareta van Constantinopel, gravin van Vlaanderen in 1248 vindt men bij Fr. De Potter en J. Broeckaert, Geschied. der Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen (Gent, 1864-1903), 1e R., 1e deel, p. 7-14 en die van Zaffelare verleend door de St.-Pietersabdij in 1264 bij dezelfden, Op.cit., 1e R., 7e deel, p. 20-29. Deze twee keuren zijn veel gedetailleerder en volledige; F. Vennekens, "Keure aan 't Land van Gaasbeek gegeven in 't jaar 1284", E.S. 2 (1912), 113-117.

[4] A.E. Verhulst, De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw) (Brussel, 1958), p. 601-614 en passim.

kavelen [5]. Een helftwinning was een vorm van deelpacht, een erfelijke tenure of bezit waarbij behalve de helft van de opbrengst ook nog een cijns in geld moest worden betaald.

In de vijftiende eeuw werden voor het "heerscepe van Zwalmen" de rechten en plichten schriftelijk vastgelegd die aan de ene kant aan het 'heerscip' met zijn baljuw en schepenbank van de abdij toekwamen, en, aan de andere kant, aan de ondervoogd, de heren van Gavere. Deze afbakening van ieders rechten en verplichtingen gold niet alleen op het 'heerscip' zelf, maar ook op "den herscepe Ten Berghe". Dit was een wijk van Munkzwalm die gelegen was ten oosten van de Zwalmbeek en grensde aan Ruddershove en Hundelgem.

Het gewoonterecht van Munkzwalm werd opgetekend in de vroege vijftiende eeuw. Het is bewaard op een strook papier (148 x 445 mm) die zich in het Rijksarchief te Gent bevindt (Bisdom, R 898/4) [6] . Het document behandelt niet het gewoonterecht in zijn geheel, maar beperkt zich tot de afgrenzing van de rechten en plichten van de abdij aan de ene kant en de heer van Gavere aan de andere. Het is dus veel beperkter qua inhoud dan de uitvoerige, op alle aspecten ingaande keuren van de dorpen die we hierboven vermeld hebben [7] .

Volgens dit niettegenstaande zijn beperkt toepassingsgebied en zijn beknoptheid in formulering toch wel interessant document is te Munkzwalm het 'scependome' van de 'prochie' en van 'Ten Berghe' bevoegd – zo leert ons al. 1 – voor al wat daar dient berecht te worden. Op alle boeten die door de schepenbank worden opgelegd, heeft St.-Baafs de twee-derde, de heer van Gavere één derde (al. 2) [8] . De keure als geheel is trouwens in grote mate gewijd aan de verdeling van de macht, vooral de rechtsmacht, de bevoegdheid en het gezag. De abdij wordt vertegenwoordigd door de baljuw, de heer van Gavere door zijn bode.

De baljuw en hij alleen mag de "ghebode" afkondigen in de parochiekerk of waar dan ook dat moet gebeuren (al. 3). Hij ook is het die de schepenen 'maakt en ontmaakt', aanstelt en ontslaat (al. 8), hij roept de schepenbank samen en organiseert de rechtszittingen. De bode (die verplicht is op Zwalm te wonen) echter mag bij de zo-even genoemde handelingen van de baljuw aanwezig zijn en erop toezien

[5] Idem, p. 448.

[6] In de hiernavolgende uitgave zijn door mij eigennamen met een hoofdletter geschreven, alinea's genummerd, leestekens toegevoegd, en afkortingen stilzwijgend opgelost. Het gebruik van u voor v (en omgekeerd) werd aan het hedendaags gebruik aangepast.

[7] Zie noot 1 en 2 hierboven.

[8] Reeds in 1344 was dit het geval : "Item theerscap tswalmen vo[l]cht de heere van Gavere, de welcke heft den derden deel van ghewisden boetten" (RA Gent, Bisdom R 1038, fol. 35r).

dat een derde van de opgelegde boeten aan hem ten goede komen (al. 4). De zaken waarbij dergelijke boeten te betalen vallen, worden opgesomd (als. 5 en 6).

Niemand buiten de heer van Vlaanderen mag op Munkzwalm belastingen of karweien opleggen, noch vrij maalrecht hebben, of dit recht in pand houden of geven; alleen de St.-Baafsabdij heeft daartoe het recht (al. 7).

Het is de taak van de baljuw om de schepenen te begeleiden naar hun "hoefde", de Gentse abdij, wanneer ze zich daarheen begeven om in rechtszaken hoger advies in te winnen. Hij vergezelt hen eveneens op hun terugtocht. De bode is daar niet bij (al. 9).

De baljuw is de enige die op Zwalm boosdoeners opspoort, tenzij hijzelf de hulp van de bode inroept. De gevangenen worden door dezelfde representant van de abdij in het 'Hof te Zwalmen', een boerderij die de abdij aldaar bezat, opgesloten en dit gedurende twee dagen. Dan worden ze door hem aan de bode overgeleverd die, op zijn beurt, ze één dag moet vasthouden, maar waar dit dan dient te gebeuren wordt niet vermeld. De rechtsvervolging gebeurt steeds door de schepenbank (al. 10). Of dit alleen voor de lagere of ook voor de hogere rechtspraak gold, is onduidelijk (vgl. al. 5).

Wanneer de schepenen of de baljuw naar aanleiding van een proces ten overstaan van derden kosten zouden maken, dan moeten die vergoed worden door de abdij voor tweederde en door de heer van Gavere voor het resterende derde. De uitvoering van het vonnis is geheel ten laste van de heer van Gavere; de abdij komt daar voor niets in tussen (al. 11).

De abdij heeft het alleenrecht bij allerlei soorten kopen [9] en bij erven en onterven (al. 12) en ook alle soorten toezicht, "schouwingen" en dgl. vallen uitsluitend onder haar bevoegdheid en worden dus door haar baljuw uitgeoefend, maar de bode mag daarbij aanwezig zijn indien hij wil. Bij boeten krijgt de heer van Gavere ook hier zijn derde deel (al. 13).

Allerlei andere rechten en inkomsten die worden opgesomd (als. 14 en 15) komen echter alleen en volledig de abdij ten goede.

De laatste alinea van de keure legt de gedragslijn vast wanneer de heer van Vlaanderen oorlog voert en een leger op de been brengt. De baljuw vergezelt in dat geval de soldaten die Munkzwalm levert tot aan de grens van "den heerscepe". Daar komen ze onder de hoede van de bode die hen incorporeert in het leger van het Land van Gavere. Het zoeken naar hen die op de prochie hun plicht van dienstneming niet naar behoren zouden nakomen, is uitsluitend de

[9] In 1344 was dit nog niet zo. Dan lezen we : "Van coepe hebben wi van elken bonre maer viij s. par." (RA Gent, Bisdom R 1038, fol. 35r).

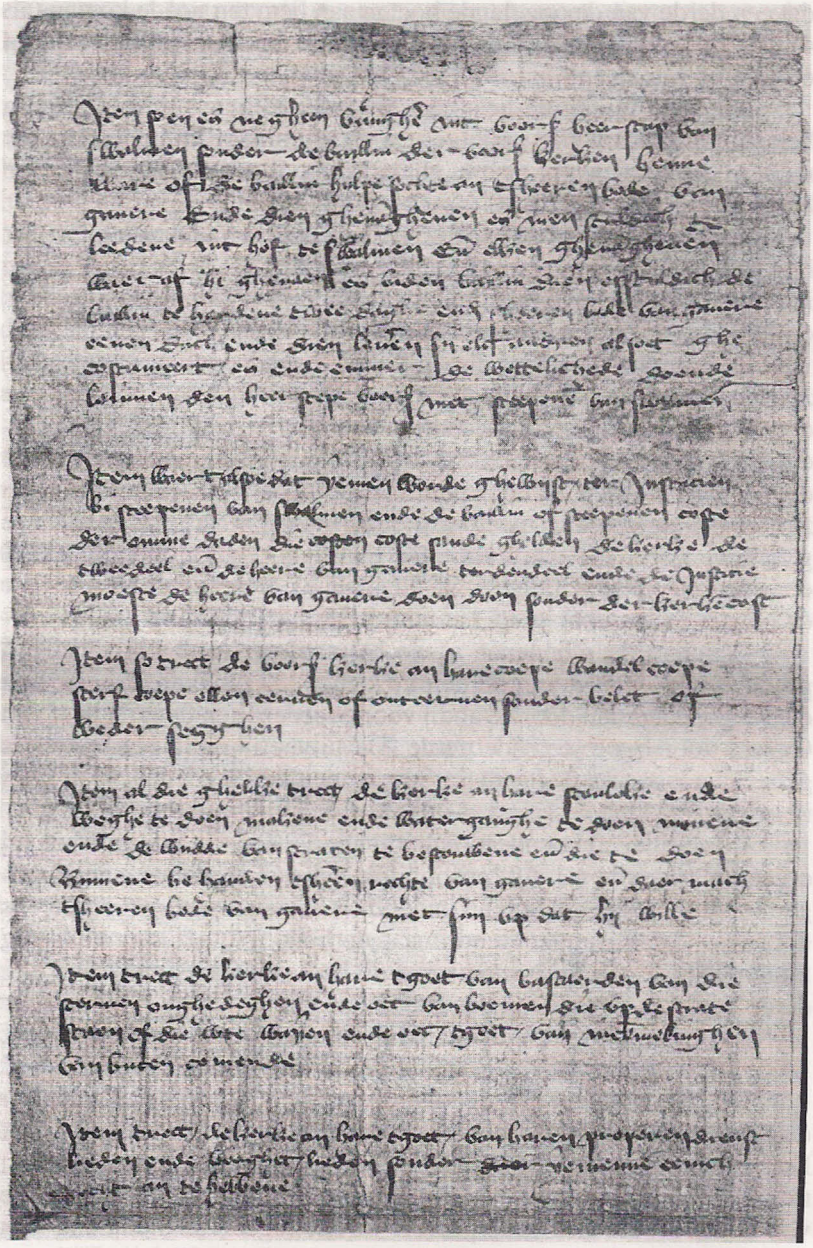

Nrs. 10-15 van "trecht" van Zwalmen

bevoegdheid van de baljuw. Worden schuldigen gevonden en als gevolg daarvan beboet, dan krijgt de heer van Gavere het deel dat hem ook in andere boeten toekomt, nl. een derde.

Tot zover de samenvatting van de belangrijkste gegevens uit de keure, waarvan de oorspronkelijke tekst nu volgt [10].

* * *

Dit es trecht van den heerschepe van Zwalmen also ment sculdich es te audenne ende te maynteneerne in den name van der kercken van Sente Baefs.

1. Int heerste so es te wetene dat de prochie van Zwalmen ende teerscip met al datter toe behoert, dat es te wetene teyghendom metscaders den heerscepe Ten Berghe, dat dit al behoert te wette ende ten scependome van Zwalmen, ende so wat ghesciet [in] den voorseiden heerscepe, heist groet, heist cleen, al te male, niet huutghesteken, dat es men sculdich te berechtene biden voorseiden sceepenen van Zwalmen.

2. Voert so wat boeten ghewijst [11] werden bi den sceepenen van Zwalmen, in wat manieren sij ghevallen [12], daeraf so heeft de kercke van Sente Baefs de twedeel ende de heere van Gavere terdendeel.

3. Item der kercken baeilliu of siin stedeaudre es sculdich te doene de ghebode in de prochikercke, ofte so waer mense sculdich es te doene metten rechte, ende hel niemende.

4. Item de voorseide baeiliu maent [13] sceepenen, ende haut de ghedinghen [14], ende doet al dat heen baeilliu sculdich es te doene in ghedinghe, maer tseeren bode van Gavere, of die van sinen weghe daer es, sit daer bi, hup dat hij wille, ende waecht daer sinen derden penninck, ende die bode es sculdich te woenene binnen den heerscepe voorseit.

5. Item ghevalt mansslacht, moert, vrauwencracht [15], reenroef [16], brant, diefte, straetroef, ofte van valsschen peinneghen, soe-

[10] Voor de woordverklaringen werd naast het WNT, Van Dale en het Mnl. Wdb. ook gebruikt : K. Stallaert, Glossarium van verouderde Rechtstermen (Leiden, 1890) en F. Debrabandere, Stallaerts Glossarium voortgezet en bewerkt door ... (Handzame, 1977).
[11] ghewijst : uitgesproken, gevonnnist.
[12] ghevallen : tot stand komen.
[13] maent : roept samen.
[14] ghedinghen : rechtszittingen, -gedingen.
[15] vrauwencracht : verkrachting.
[16] reenroef : het wegnemen of roven, eventueel verplaatsen van een reen, d.i. een grenspaal.

nincbrake [17] , verdebrake [18] ofte heenich ander groet of cleene fayt binnen den voorseiden heersscepe, dat berechte men int voorseide heerscip met den voorseiden sceepenen alsoet behort, ende voert hoec [van] al datter binne[n] wallen [19] mach bevinden [heeft] altoes den heere van Gavere siin derde inde ghewysde boeten.

6. Item so trect de voorseide kerke an hare : vonde van bien [20] of van andren goede, de praterie [21] met datter toebehoert, hachtinghen [22] , pandinghen [23] , pittinghen [24] , palinghen [25] , deeldaghe [26] , behouden altoes, waert so datter boeten af ghevielen, dat daeraf de heere van Gavere soude hebben siin recht.

7. Item so ne mach niemen tailge [27] no settinghe [28] maken, sonder miin heere van Vlaendren, noch corweide [29] noch vrie molage [30] hebben noch deraf panden, henne ware de voorseide kercke, die heeft hare corweide alsoet ghecostumeert es binnen den heersceepe voorseit.

8. Item so maect ende ontmaect [31] de baliu scepenen van Zwalmen, ende daer mach sheeren bode van Gavere bi siin up dat hij wille.

9. Item so welken tyt dat sceepenen van Zwalmen bevaen [32] vonnesse te haren hoefde, dat es te Sente Baefs, so leetse daer de bailliu van Zwa[l]men sonder tsheeren bode van Gavere, ende brincse weder thuus.

10. Item so en es negheen vanghere [34] int voorseide heerscap van Swalmen sonder de bailliu der voorseide kerken, henne ware of de bailliu hulpe sochte tsheeren bode van Gavere. Ende dien ghevanghenen es men sculdich te leedene int hof te Swalmen ende elken ghevanghenen waerof hi ghevaen es biden bailliu, dien es sculdich de

[17] soenincbrake : verbreken van een door een "soene" (verzoening) bijgelegde twist.
[18] verdebrake : vredebreuk, rustverstoring.
[19] wallen : wallen, muren; hier : grenzen (?).
[20] vonde ... bien : het vinden, bijenzwermen die men vindt.
[21] praterie : het recht en ambt van de weideopzichter of boswachter.
[22] hachtinghen : inbeslagnemingen, gevangennemingen.
[23] pandinghen : inbeslagnemingen, executoriaal arrest.
[24] pittinghen : het delven van putten b.v. om het vee te drenken.
[25] palinghen : afpalingen, het vastleggen van grenzen.
[26] deeldaghe : rechtzittingen voorbehouden aan boedelscheidingen en dgl. (niet in Mnl.Wdb.).
[27] tailge : verdeling van bepaalde geldelijke lasten, ommeslag.
[28] settinghe : bepaling van het aandeel van ieder in een belasting.
[29] corweide : karweien, een herendienst, werk gratis geleverd aan de heer.
[30] molage : maalrecht.
[31] maect ende ontmaect : stelt aan en zet af.
[32] bevaen : vragen, gaan halen.
[33] hoefde : de rechterlijke instantie waarbij een lagere rechtbank in twijfelgevallen om raad gaat.
[34] vanghere : politieofficier die misdadigers opspoort en aanhoudt.

bailliu te houdene twee daghe ende sheeren bode van Gavere eenen dach, ende dien leveren sij elcs andren alsoet ghecostumeert es, ende emmer de wettelichede doende binnen den heerscepe voorseit met sceepenen [35] van Swalmen.

11. Item wiert alsoe dat yemen worde ghewijst ter justicien bi sceepenen van Swalmen, ende de bailliu of sceepenen coste deromme daden, die coste saude ghelden de kerke de tweedeel ende de heere van Gavere terdendeel, ende de justicie moeste de heere van Gavere doen doen sonder der kerken cost.

12. Item so trect de voorseide kerke an hare : coepe, wandelcoepe [36] , sterfcoepe [37] , allen eerven of onteerven sonder belet of wederseghen [38].

13. Item al die ghelike trect de kerke an hare scouloke [39] ende weghe te doen makene, ende waterganghe te doen rumene, ende de wiidde van straten te bescouwene, ende die te doen rumene, behauden tsheeren rechte van Gavere, ende daer mach tsheeren bode van Gavere met siin, up dat hij wille.

14. Item trect de kerke an hare tgoet van bastaerden, van die sterven onghedeghen [40] , ende oec van boemen die up de strate staen of die uute wayen ende oec tgoet van incommelinghen van buten comende.

15. Item trect de kerke an hare tgoet van haren properen dienstlieden ende vooghetlieden [41] sonder [42] yemenne eenich recht an te hebbene.

16. Item alse ghemeene [43] orloghe ghevalt [44] miins heeren van Vlaendren, so alsmen utevaert [45], so leedt de bailliu van Zwalmen de goede liede toten ende van den heerscepe, behauden der kerken van Sente Baefs ende der goeder lieder rechte, ende daer ontfaetse sheeren bode van Gavere ende dan bliven sij volghende den lande

[35] Na sceepenen staat in het hs. costen doorstreept.
[36] wandelcoepe : heerlijk recht dat betaald werd als een eigendom in andere handen over ging.
[37] sterfcoepe : som geld te betalen bij de dood van een leenman.
[38] wederseghen : tegenspraak.
[39] scouloke : omheining (loke) die onder de inspectie of schouwing valt.
[40] onghedeghen : zonder volwassen erfgenaam.
[41] dienstlieden en vooghetlieden : horigen, cijnsplichtigen.
[42] Na sonder staat in het hs. daer doorstreept.
[43] ghemeene : algemene, die voor het ganse land geldt.
[44] ghevalt : uitbreekt, zich voordoet.
[45] utevaert : zich op weg begeeft.

van Gavere sonder yemene te ghevene, ende de soukinghe [46] wie siin orloghe niet wel en doet, dat behoort der kerken bailliu toe, behauden tsheeren recht van Gavere alse in sinen derden penninc, up datter boeten af ghevielen.

W.L. Braekman
Eeklostraat 69
9030 Mariakerke

[46] de soukinghe : het opsporen.

DE RELATIE TUSSEN VIER DERTIENDE-EEUWSE KRONIEKTEKSTEN UIT DE NINOOFSE ABDIJ

Dirk VAN DE PERRE

In onze recente publicatie van de *Historia fundationis* of de stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse abdij [1] hebben wij de kwestie van de relaties tussen deze tekst en het *Chronicon* of de kroniek van Boudewijn van Ninove [2] even aangeroerd zonder er diepgaand op in te gaan. Thans zullen wij deze kwestie uitvoeriger behandelen. Tevens zal de relatie tussen de kroniek van Boudewijn en de *Recapitulatio omnium abbatum*, d.i. de oudste Ninoofse abtenlijst [3], worden nagegaan. Tenslotte rijst de vraag naar het verband tussen de Ninoofse stichtingsverhalen en een gelijkaardige tekst van ca. 1300 uit de abdij van Park, de *Fundatio ecclesiae Ninivensis* [4].

1. Het *Chronicon* of de wereldkroniek van Boudewijn van Ninove

Het oudste handschrift van deze kroniek bevindt zich thans in de abdij van Averbode [5]. De tekst valt paleografisch uiteen in twee delen. Het eerste deel, dat begint vanaf de geboorte van Christus, loopt tot het jaar 1294 en is door één hand geschreven. Daarna heeft een tweede hand de kroniek voortgezet tot 1358 [6]. In deze studie gaat onze aandacht alleen naar het eerste deel. De kroniek vangt aan met de woorden: 'Hier begint de kroniek van diaken Boudewijn, kanunnik van Ninove'[7]. Over deze Boudewijn zijn geen biografische gegevens voor handen. Wel treedt in de tekst een ik-persoon op de voorgrond. Het meest uitdrukkelijk gebeurt dit wanneer de auteur

[1] A.J.A. BIJSTERVELD en D. VAN DE PERRE, Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij. Liber miraculorum sancti Cornelii Ninivensis. Historia fundationis Ninivensis abbatiae. De Boete. Inleiding, tekstuitgave en vertaling, Leuven, 2001, p. 36. Voor de tekstuitgave van de *Historia fundationis*, zie Ibidem, p. 133-164.

[2] Voor de tekst verwijzen we steeds naar O. HOLDER-EGGER, Balduini Ninovensis Chronicon, in: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, 25, p. 515-546 (verder aangeduid als MGH-SS).

[3] Ibidem, p. 549-552.

[4] Ibidem, p. 552.

[5] Voor een uitgebreide studie van deze kroniek verwijzen we naar G. CRAENINCKX, De Kroniek van Boudewijn van Ninove. Bijdrage tot de geschiedschrijving van het middeleeuwse Vlaanderen (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Geschiedenis, KU Leuven), Leuven, 1988. Voor een samenvatting van deze verhandeling zie, G. CRAENINCKX, Boudewijn van Ninove: exponent van de literaire cultuur in de abdij van Ninove, in: De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzer leven te Ninove (Catalogus), Ninove, 1989, p. 41-48.

[6] Voor een beschrijving van het handschrift, zie Ibidem, p. 135-136.

[7] MGH-SS, 25, p. 521.

de gebeurtenissen van het jaar 1137 beschrijft en met enthousiasme en ontroering de stichting van de Ninoofse abdij beschrijft [8]. De ik-persoon noemt zich daar *auctor* [9]. Als auteur heeft hij de intentie om zijn onwetende medebroeders van de geschiedenis van zijn abdij, waar hij zegt opgevoed te zijn, in kennis te stellen [10] . Vanaf het jaar 1137 tot 1242 vormt inderdaad de Ninoofse abdijgeschiedenis een niet onbelangrijk onderdeel van zijn wereldkroniek. De wereldkroniek van Boudewijn is een compilatie van teksten van andere kronieken en daardoor weinig origineel. De Ninoofse tekst onderscheidt zich van die andere wereldkronieken onder meer door de aanwezigheid van de lokale Ninoofse geschiedenis. Ons lijkt het dan ook logisch dat de Boudewijn, die in het begin aangekondigd wordt als de schrijver van de kroniek, moet geïdentificeerd worden met de ik-persoon en de *auctor* van de lyrische proloog op de stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse abdij. De Ninoofse kanunnik Boudewijn was de man die de optie nam om in zijn kroniek de abdijgeschiedenis en de wereldgeschiedenis tot één geheel te verwerken.

Schreef deze *auctor* het volledige eerste deel tot 1294 of slechts een deel ervan? O. Holder-Egger meent in de kroniek een breuk waar te nemen na het jaar 1254 en stelt dat Boudewijn tot dat jaar de kroniek zelf geredigeerd heeft en dat daarna een continuator de kroniek heeft voortgezet tot 1294 [11]. Dit impliceert dat Boudewijn vóór 1254 stierf. Recent opperde Véronique Lambert de mening dat het handschrift van het *Chronicon* mogelijk autografisch is, m.a.w. dat Boudewijn rond het jaar 1300 schreef en dat hij oudere bronnen, die in de ik-persoon geschreven zijn, heeft overgenomen, zodat de ik-passages niet noodzakelijk autobiografische moeten geïnterpreteerd worden. Uiteindelijk laat zij de kwestie open [12]. Wij menen nieuwe elementen te kunnen aanbrengen, die aantonen dat in de kroniek twee redactiefasen aanwezig zijn: een redactiefase die loopt tot het jaar 1242 en waarin de Ninoofse abdijgeschiedenis een belangrijke plaats inneemt, en een tweede redactiefase na 1242 waarin de lokale geschiedenis ontbreekt. De eerste redactiefase verbinden wij met de persoon van Boudewijn van Ninove, de tweede met de continuator.

De kroniek is een compilatietekst. Dit geldt in grote mate ook voor de gegevens over de Ninoofse abdijgeschiedenis. Boudewijn

[8] Ibidem, p. 529-530.
[9] Op de stichtingsgeschiedenis schrijft hij een *Prologus auctoris* (Ibidem, p. 529)
[10] Ibidem, p. 530: *Et quia iam prospere reversus sum in domum patris mei, a quo occasione eadem domus fundata sit, paucis aperiam, quoniam et hec causa plures latet, etiam in eadem domo una mecum educatos.*
[11] Ibidem, p. 515-516. Deze visie is tot vandaag de meest verspreide. Ze wordt ook gedeeld door CRAENINCKX, Boudewijn van Ninove, p. 42.
[12] V. LAMBERT, Chronicles of Flanders 1200-1500 (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XIX), Gent, 1993, p. 19-33, inzonderheid p. 20-21.

gebruikte hiertoe de bestaande geschreven bronnen die in de abdij aanwezig waren. We sommen op:
- Uit het *Liber miraculorum* of Mirakelboek, door Boudewijn *hystoria Ninivensium* genoemd, neemt hij twee wonderverhalen over [13]. Bij het strafwonder te Roeselaar (Sint-Antelinks/Woubrechtegem) staan in het *Liber miraculorum* de ouders van de met verlamming en verstomming geslagen jongeling centraal. Dit strafwonder situeert Boudewijn van Ninove omstreeks het jaar 1166. Hij geeft aan dit verhaal een persoonlijke toets, waar hij zegt dat hij die monstrueuze invalide, die tot afschrikwekkend voorbeeld voor de buurt is blijven leven, nog zelf heeft gezien [14]. Bij hem is alleen van de zoon sprake, niet meer van de ouders. Boudewijn lijkt een generatie jonger te zijn dan de auteur van het Mirakelboek die ca. 1190 schreef. Boudewijn situeert zijn kindertijd elders in de kroniek ca. 1191, het jaar dat hij een zonne-eclips [15] zag . Beide ik-fragmenten kunnen zonder problemen als autobiografisch geïnterpreteerd worden. Zou het niet die sterke persoonlijke herinnering aan het invalide monster van Woubrechtegem kunnen zijn, die Boudewijn ertoe bracht juist dat wonderverhaal uit het ruime aanbod van het *Liber miraculorum* te selecteren?
- Uit de bisschoppelijke bevestigingsoorkonde van 1139 en de oorkonden van 1146 over het conflict tussen de abdijen van Ninove en Jette over Liedekerke citeert hij zeer uitvoerig [16].
- Van een aantal abten weet hij de sterfdag mee te delen, die overeenstemt met de dag van de commemoratie in het dodenboek of *Obituarium* [17].
- Het meest uitvoerig putte hij echter uit de *Historia fundationis* (zie volgend punt).
- Daarnaast blijkt hij over bronnen beschikt te hebben waarin essentiële data uit de abdijgeschiedenis waren genoteerd. De data 1157, 1166, 1174 voor de bouw van het nieuwe klooster [18] en 1185 als de sterfdatum van abt Gerard I zijn niet in de *Historia fundationis* gegeven.

[13] Voor het Liber miraculorum, zie BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 47-131; voor het srafwonder te Roeselaar, zie p. 66-69. Voor hetzelfde verhaal in het Chronicon, zie MGH-SS,25, p. 535.
[14] Ibidem, 25, p. 535: *Ipsum et nos apud Woutbrechtegem vidimus, spectabile monstrum reservatum vicinie.*
[15] Ibidem, p. 537: Hanc et ego ipse, cum puerulus essem, me vidisse memini.
[16] Ibidem, p. 531-532. Voor de oorkonden, zie J.J. DE SMET, Recueil des chroniques de Flandre 2, Brussel, 1841, p. 753-755 en 556.
[17] Beveren, Rijksarchief, Abdij Ninove, nr. 8.
[18] Deze data zijn ook in het *Obituarium* door een dertiende-eeuwse hand genoteerd (Ibidem, f° 1v° en 122r°). Gebruikte hij deze tekst of werden de data door hem of na hem in het dodenboek geschreven?

Voor de abdijgeschiedenis uit het derde en vierde decennium van de dertiende eeuw brengt hij een zodanig persoonlijk relaas (o.m. over de parochiepriester Andreas, de bouw van de parochiekerken van Ninove en Liedekerke) dat hij ooggetuige moet zijn geweest. Voor de jaren 1200-1225 brengt hij eigen precieze informatie aan over de heren van Grimbergen en Ninove, hun huwelijken, hun sterfdatum en hun plaats van begraven. Boudewijn lijkt in de eerste helft van de dertiende eeuw volwassen te zijn geweest, persoonlijke informatie te hebben verzameld en als schrijver actief te zijn geweest. Een nauwkeurige vergelijking van zijn teksten met die van de andere belangrijke Ninoofse kroniek, de *Historia fundationis*, die in dezelfde periode geschreven is, laat ons toe zijn redactiearbeid nauwkeuriger te dateren.

2. De relatie tussen het *Chronicon* en de *Historia fundationis*

De *Historia fundationis* is, zoals we elders hebben aangetoond, geschreven door zes handen. Er zijn drie redactionele fasen te onderscheiden [19]. De eerste redactiefase (handen één, twee en drie) is tussen 1202 en 1204/6 te situeren en behandelt de periode van 1137 tot de dood van abt Algotus (1199). De tweede redactiefase (hand vier) valt tussen de jaren 1221 en 1232 en behandelt de feiten vanaf het begin van het abbatiaat van Hendrik (1204/6-1206/7) tot de beginperiode van het abbatiaat van Radulf (1209-1246). Het laatst vermelde gegeven in deze redactiefase is een gebeurtenis in 1221. De derde redactie (handen vijf en zes) kwam circa 1252 tot stand en behandelt gebeurtenissen vanaf het jaar 1222 tot en met 1246 (dood van abt Radulf).

Hoe verhoudt zich nu het *Chronicon* tot de *Historia fundationis*? Is Boudewijn van Ninove te identificeren met hand zes van de *Historia fundationis*, zoals W.W. Rockwell meende [20]?

Het is duidelijk dat Boudewijn van Ninove de tekst van de *Historia fundationis* gebruikte tot en met de tweede redactie (hand vier), dus tot en met een gebeurtenis uit het jaar 1221 (herbegrafenis van Arnold van Zwalm) [21]. Hand vier van de *Historia* vermeldt nog het blote feit van het aantreden van abt Radulf. In het *Chronicon* is dit bericht overgenomen, maar daaraan zijn nog de eerste belangrijke verwezenlijkingen van deze abt toegevoegd. Zijn dood wordt echter niet vermeld. Die dood wordt wel in de *Historia* meegedeeld door hand zes. Deze hand maakt tevens een bilan van Radulfs abbatiaat op en neemt daarvoor de tekst van het *Chronicon* over. Een vergelijking van de teksten toont dit duidelijk aan:

[19] BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 24-25 en 33-36.
[20] W.W. ROCKWELL, Liber miraculorum Ninivensium Sancti Cornelii Papae, Göttingen-New York, 1925, p. 51-52.
[21] MGH-SS, 25, p. 541; BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 140.

Chronicon [22]

Eodem anno [1209] circa paschalem festivitatem electus est ad regimen ecclesie nostre domnus Rodulfus;

ad cuius introitum nobis Dominus benedixit. Quia, cum ecclesia nostra multis esset debitis et usurarum exactionibus aggravata, ipse ea paulatim sine dispersione conventus sui acquitavit et eam pluribus edificiis, rebus et possessionibus ampliavit.

Historia fundationis [23]

[hand vier] Post eum vocatus est ad hanc pastoralis cure dignitatem domnus Radulfus, anno gratie M°CC°IX° circa paschalem festivitatem.

[hand zes] Anno Domini M°CC°XLVI°, XIIII kal. Maii, obiit vir venerabilis domnus Radulphus abbas noster, cum ecclesie nostre XXXVII annis laudabiliter prefuisset, eo anni tempore quo iamdudum electus fuerat ad regimen pastorale. Ad cuius introitum nobis Dominus benedixit, quia, cum ecclesia nostra supra modum gravibus esset debitis et usurarum exactionibus aggravata, ipse eam paulatim sine dispersione sui conventus acquitavit, grangias animalibus ubique replevit, et ipsam ecclesiam pluribus edificiis, terris, possessionibus et rebus aliis multipliciter ampliavit.

Ook elders blijkt hand zes van de *Historia fundationis* van het *Chronicon* afhankelijk te zijn. Zo wordt voor het verhaal van de bouw van de Ninoofse parochiekerk de tekst van het *Chronicon* gebruikt. Het actualiserende element dat Andreas door Siger van Aalst als parochiepriester is opgevolgd, is door hand zes toegevoegd, evenals het gegeven dat 30 jaar na het begin van de bouw de parochiekerk voltooid werd. Die afhankelijkheid blijkt eveneens uit het jaar waarin de aanvang van de bouw van de parochiekerk geplaatst wordt. De *Historia* vermeldt 1222 naar het voorbeeld van het *Chronicon*. In deze laatste tekst is evenwel gestipuleerd dat de bouw het jaar daarop, dus in 1223, een aanvang nam, iets wat hand zes ontgaan is!

Chronicon [24]

1222. Henricus ... Sequenti anno ecclesia parochialis de Ninive de novo cepit nova edificare, et mense Iunio collocatus est lapis primarius in fundamento a fratre Andrea plebano eiusdem ecclesie et domna Agnete domna de Grimbergis et de Ninive.
1223. Philippus rex ...

Historia fundationis [25]

Anno Domini M°CC°XXII°. Vetus ecclesia parrochialis de Ninive de novo cepit a fundamentis nova construi, et collocatus est lapis primarius in fundamento mense iunio a fratre Andrea plebano eiusdem ecclesie, et domina Agnete de Grimbergis.

Het laatste bericht dat het *Chronicon* over de abdij vermeld, is de bezetting van het klooster in 1242 door graaf Thomas van Savoye en de verwoesting van Pamel. Ook hier is het *Chronicon* de bron voor de tekst van de *Historia* en is in deze laatste tekst geactualiseerd met de mededeling dat de Ninoofse communauteit daarna verspreid werd [26].

[22] MGH-SS, 25, p. 539.
[23] BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 154-155 en 158-159.
[24] MGH-SS, 25, p. 539.
[25] BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 156-157.
[26] Ibidem, p. 158-159; MGH-55, 25, p. 543

De relatie tussen beide teksten is dus complex. In een eerste fase gebruikte Boudewijn de tekst van de *Historia*, in een volgende fase gebruikte de auteur van de *Historia* de tekst van Boudewijn. We kunnen daaruit besluiten dat Boudewijn van Ninove zijn kroniek schreef tussen de tweede en derde redactiefase van de *Historia*, na 1221 en vóór 1246. Alleszins was Boudewijn in 1242 nog actief, maar niet meer in 1246. Deze datering wordt geconfirmeerd door het feit dat Boudewijn van Ninove zich als een tijdgenoot aandient van de Ninoofse parochiepriester Andreas en de prediker Gilles van Leeuw, die samen met Johannes van Outer in 1227 op kruistocht naar het Heilig Land trokken. Over zijn medebroeder Andreas, die door ziekte geveld in Palestina stierf, weet hij te vertellen dat deze zo vurig naar dit avontuur verlangd had. Van Gilles van Leeuw vermeldt hij dat hij later abt van Vicoigne werd, wat ons tot de jaren 1230-1235 brengt.

Indien Boudewijn stierf vóór 1246 kan hij zijn kroniek niet tot het jaar1254 geschreven hebben, zoals Holder-Egger veronderstelt. Er zijn inderdaad aanwijzingen dat de tekst over de jaren 1245 tot 1254 samen met daarbij aansluitende tekst tot het jaar 1294 op het einde van de 13de eeuw door de continuator geschreven is. De vermelding van de dood van Margaretha van Constantinopel (†1280) en van Willem van Holland (†1256) [27] in deze tekst wijst inderdaad op een latere redactie.

3. De relatie van de *Recapitulatio omnium abbatum* met het *Chronicon* en de *Historia fundationis*

De abtenlijst of *Recapitulatio omnium abbatum* is door de hand van de continuator van het *Chronicon* achteraan in de codex toegevoegd. Deze hand die stopt bij de vermelding van het aantreden van abt Johannes van Hartbeke (1274-1304) [28] heeft dus onder diens abbatiaat geschreven. Nadien is de lijst door anderen voortgezet. De

[27] MGH-SS, 25, p. 543-544. Ook LAMBERT, Chronicles, p. 20-21 geeft aan dat 1254 moeilijk als een redactioneel breekpunt kan beschouwd worden. Een argument om Boudewijns activiteit tot het jaar 1254 te laten lopen betreft onder meer de vermelding van de dood van bisschop Gwijde van Kamerijk en de aanstelling van een nieuwe bisschop in 1247. De structuur van dit bericht verschilt met de vermelding van de bischopsopvolgingen in de jaren 1219 en 1237. Bij de berichten van 1219 en 1237 wordt het blote bericht van de dood van de oude bisschop gemeld met daarop de aanstelling van een nieuwe bisschop, van wie dan een korte biografische schets wordt gegeven. In 1247 wordt bij de melding van de dood van bisschop Gwijde nogmaals een kort portret toegevoegd, wat in feite overbodig is, daar een gelijkaardige tekst reeds in 1237 voorkomt. Voor ons is dit een aanwijzing dat de berichten van 1237 en 1247 over bisschop Gwijde niet door dezelfde persoon zijn gemaakt.

[28] De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus, p. 136.

auteur van de *Recapitulatio* gebruikte duidelijk de voltooide *Historia fundationis* (inclusief de tekst van hand zes) als bron. Dit blijkt uit volgende tekstvergelijking:

Chronicon [29]

[hand vier] Post eum vocatus est ad hanc pastoralis cure dignitatem domnus Radulfus, anno gratie M°CC°IX° circa paschalem festivitatem.
[hand zes] Anno Domini M°CC°XLVI°, XIIII kal. Maii, obiit vir venerabilis domnus Radulphus abbas noster, cum ecclesie nostre XXXVII annis laudabiliter prefuisset, eo anni tempore quo iamdudum electus fuerat ad regimen pastorale. Ad cuius introitum nobis Dominus benedixit, quia, cum ecclesia nostra supra modum gravibus esset debitis et usurarum exactionibus aggravata, ipse eam paulatim sine dispersione sui conventus acquitavit, grangias animalibus ubique replevit, et ipsam ecclesiam pluribus edificiis, terris, possessionibus et rebus aliis multipliciter ampliavit.

Recapitulatio omnium abbatum [30]

1226. Post quem evocatus est ad hanc pastoralis cure dignitatem vir venerabilis memorie domnus Rodulfus circa paschalem festivitatem.
Qui cum ecclesie nostre 37 annis laudabiliter prefuisset et ipsam gravibus debitis et usuarum exactionibus aggravatam de paupertate ad divicias et summos honores tranquillitatis ac pacis provexisset, grangias animalibus replevit et ecclesiam nostram pluribus edificiis, terris, possessionibus et rebus aliis ampliasset, appositus est ad patres suos, anno videlicet 1246, 14 kal. Maii, eo anno tempore, quo iam dudum electus fuerat ad regimen pastorale.

Uiteraard kende de auteur van de *Recapitulatio* eveneens het *Chronicon*, wat verklaart waarom hij de dood van abt Gerard in 1185 (*Chronicon*) en niet in 1186 (*Historia*) plaatst. Dat de abtengeschiedenis vanaf de dood van abt Radolf in het *Chronicon* niet meer is opgenomen, is een argument temeer om te stellen dat de tekst van het *Chronicon* voor de periode na 1242 door de auteur van de *Recapitulatio* is geredigeerd. Deze achtte het niet meer nodig nog nieuwe gegevens over de abdijgeschiedenis in het *Chronicon* te vermelden omdat hij die voortaan in zijn *Recapitulatio* opnam.

4. De relatie tussen de *Fundatio ecclesiae Ninivensis* en het *Chronicon* en de *Historia fundationis*

De *Fundatio* is een korte tekst over de stichting van de abdij die achteraan in een twaalfde-eeuws bijbelboek, afkomstig uit de abdij van Park, is opgetekend. Het schrift van de *Fundatio* zelf wordt rond 1300 gedateerd [31]. O. Holder-Egger, die deze tekst heeft uitgegeven, was van mening dat de redactie van deze tekst mogelijk uit de 12de eeuw stamt en aan de basis ligt van de Ninoofse teksten over de

[29] BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, p. 154-155 en 158-159.
[30] MGH-SS, 25, p. 550.
[31] Ibidem, p. 519-520 en 552.

stichting van de abdij. Holder-Egger had toen evenwel geen kennis van het New Yorkse handschrift met de tekst van het *Liber miraculorum* en van de *Historia fundationis*. Hij kon zich derhalve geen goed beeld vormen van de bronnen die Boudewijn van Ninove gebruikt kon hebben [32]. Holder-Eggers stelling is in 1914 en 1925 door Rockwells publicatie van het New Yorkse handschrift achterhaald [33]. We toonden hoger reeds aan (punt 2) dat voor de stichtingsgeschiedenis Boudewijn van Ninove afhankelijk is van de *Historia fundationis*. Deze tekst bevat op zijn beurt elementen uit het *Liber miraculorum*. Er bestaat een eigen geschreven Ninoofse historiografische traditie vanaf de tweede helft van de 12de eeuw [34]. De Parkse *Fundatio* daarentegen is een tekst die pas op het einde van de dertiende eeuw tot stand is gekomen en gemaakt is op basis van de Ninoofse bronnen. Dat tot vandaag Holder-Eggers visie verspreid wordt [35], geeft aan hoe taai opinies zijn en hoe belangrijk het onderzoek van de bronnen zelf blijft.

Wat zijn onze argumenten? De tekst van het stichtingsverhaal in de *Historia fundationis* is geschreven tussen 1202 en 1204/1206 (eerste redactie; hand één) [36]. De auteur brengt er het uitgebreide verhaal van de stichting: een Ninoofse delegatie zocht in de loop van 1137 contact met abt Simon van de abdij van Park; deze kwam te Ninove poolshoogte nemen en predikte op 1 november 1137 in de parochiekerk; op 11 november 1137, feest van de heilige Martinus, arriveerden vervolgens zeven kanunniken vanuit Park te Ninove; op 25 januari 1138, feest van Paulus' bekering, werd in aanwezigheid van de abten van Laon en Park, de eerste Ninoofse abt Gillebert gekozen. Boudewijn van Ninove herneemt in jubeltoon dit stichtingsverhaal in zijn hoofdstukken *De fundatione abbatie Ninivensis* en *Causa fundationis abbatie supradicte* [37]. Ook hij stelt zeer duidelijk 11 november 1137 als de stichtingsdatum voorop. Hij vermeldt eveneens de abtverkiezing op het feest van Paulus' bekering. De datum van 1 november en de aanwezigheid van de abten van Laon en Park daarbij worden door hem niet vermeld.

[32] Holder-Egger publiceerde zijn tekst in 1880.
[33] Dit is ook de mening van B. MERSCH en J. WAUTHOZ-GLADE, Abbaye de Ninove, in: Monasticon Belge, 7/3, p. 486.
[34] Een eerste aanzet daartoe vinden we in de *narratio* van de oorkonde van bisschop Nicholaus van Kamerijk van 1165 aan de Ninoofse abdij (DE SMET, Recueil des chroniques de Flandre, 2, p. 767-768).
[35] Dit is onder meer het geval in de elektronische databank *Narrative Sources*, zoekterm *Fundatio ecclesiae Ninivensis*. Deze databank bevat bibliografische gegevens betreffende middeleeuwse verhalende bronnen in de Zuidelijke Nederlanden en is samengesteld door de departementen Geschiedenis van de universiteiten van Gent en Leuven. Men kan ze raadplegen op het adres: http://www.lib.rug.ac.be.
[36] BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 24-25, 33 en 136-141.
[37] MGH-SS, 25, p. 529-530.

De *Fundatio ecclesiae Ninivensis* geeft dit verhaal uit de *Causa fundationis* in beknopte vorm soms letterlijk, soms vrij citerend weer. De aanwezigheid van de abt van Park bij de abtkeuze wordt sterk beklemtoond: *presente domino Symone abbate de Parcho antedicto et eleccionem confirmante* [38]. Over de aanwezigheid van de abt van Laon rept deze tekst met geen woord. Naast het *Chronicon* heeft de auteur van de *Fundatio* zeker ook de *Historia fundationis* gebruikt. De aanwezigheid van abt Simon komt uit deze laatste bron. Nu weten we uit de *Annales Parchenses*, waarin de stichting van de Ninoofse abdij niet vermeld wordt - wat op zich al merkwaardig is, vooral indien men veronderstelt dat te Park de eerste historiografische tekst over de Ninoofse abdij zou geschreven zijn - dat er in de tweede helft van de 13de eeuw tussen Park en Laon een felle strijd gewoed heeft omtrent de *paternitas* van de Ninoofse abdij. Onder het jaar 1261 vermeldt deze kroniek: *Habuit ecclesia de Parcho contra Laudunensem placitum maximum pro paternitate Ninivensi, et obtinuit* [39]. Voor ons is het duidelijk dat de tekst van de *Fundatio* in het perspectief van dat conflict moet gelezen worden. Blijkbaar is een kanunnik van Park te Ninove informatie komen verzamelen over de Ninoofse abdijgeschiedenis, heeft hij de beknopte stichtingstekst uit het *Chronicon* overgenomen en die aangevuld met het gegeven uit de *Historia fundationis* dat de abt van Park bij de abtverkiezing aanwezig was. De aanwezigheid van de abt van Laon verzwijgt hij. Hij was niet geïnteresseerd in de rest van de abdijgeschiedenis en alleen op zoek naar argumenten om het vaderschap van de abdij van Park aan te tonen. We kunnen de redactie van de Parkse tekst circa 1261 of de decennia daarna plaatsen.

Tenslotte willen we erop wijzen dat in een aantal recente publicaties niet 1137, maar 1138 als stichtingsdatum van de Ninoofse abdij vermeld staat [40]. Hier rijst de vraag of de tekst van de *Recapitulatio* niet aan de oorsprong van deze vergissing ligt, omdat in deze tekst het onderscheid tussen de dag van de stichting (11 november 1137) en de dag van de eerste abtverkiezing (25 januari 1138) niet gemaakt wordt [41], iets wat we ook in de tekst van de *Fundatio* geconstateerd hebben. Is het deze verwarring die ertoe geleid heeft dat sommigen

[38] Ibidem, p. 552.
[39] MGH-SS, 16, p. 607.
[40] Onder meer bij B. MEIJNS, Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155, 2 dln., Leuven, 2000, p. 851, 907, 936 en J. PEERSMAN, De abdijkerk te Ninove, Ninove, 2000, p. 1.
[41] MGH-SS, 25, p. 549: *Anno Domini 1137. Primus ecclesie Ninivensis eligitur abbas domnus Gilbertus, ecclesie Laudunensis canonicus, in conversione sancti Pauli.* Holder-Egger vermeldt in de marge de datum 1138.

1138 als de stichtingsdatum beschouwen? De *Historia fundationis* en Boudewijn van Ninove zijn, wat dit betreft, nochtans zeer formeel en eensluidend: de stichtingsdatum is 11 november 1137, dit is de dag waarop het Ninoofse seculiere kapittel naar de orde van Prémontré overging en het ordekleed en de gewoonten van die orde overnam.

Besluit

We hebben aangetoond dat Boudewijn van Ninove zijn wereldkroniek schreef na 1221 en vóór 1246. Voor de Ninoofse gebeurtenissen tot het jaar 1221 gebruikte hij hoofdzakelijk de *Historia fundationis* als bron, terwijl de laatste hand van de *Historia* op haar beurt de Ninoofse gegevens die Boudewijn van Ninove over de jaren 1222 –1242 schreef, overnam. Voorts hebben we aangetoond dat de auteur van de *Recapitulatio*, die tevens de continuator van de kroniek van Boudewijn is, de voltooide tekst van de *Historia fundationis* gebruikte. De *Fundatio ecclesiae Ninivensis* daarentegen is een secundaire tekst, die in de tweede helft van de dertiende eeuw geredigeerd is te Park op basis van Ninoofse bronnen en ontstaan is in de context van het conflict tussen Park en Laon over het vaderschap van de Ninoofse abdij.

D. Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Ninove

SIGNALEMENT

CRIMINELEN UIT DE STAD EN DE KASSELRIJ AALST IN DE 18de EEUW

In deze jaargang verscheen in twee artikels de studie van Dries Mertens *Criminaliteit in de stad Aalst en op het platteland van het Land van Aalst tijdens de 18de eeuw*. De twee artikels zijn de bewerking van zijn licentiaatsverhandeling (Gent 1999). Dat een tijdschrift als *Het Land van Aalst* beperkingen heeft om zo een uitgebreide thesis te publiceren is evident. Het is bijgevolg logisch dat D. Mertens verdere deelstudies bewerkt.

Een nieuwe bijdrage waarin gegevens over 842 boeven van allerlei slag en grootte zijn opgenomen is een documenterend vervolg. Niet alle gegevens waarover de auteur beschikt laten zich tot een vlotte tekst herleiden. Daarom heeft hij deze studie in tabelvorm herleidt tot een systematische verwerking van persoonlijke feiten, data, woonplaatsen, beroepen, vergrijpen en straffen, per individu gerangschikt. Een kritische benadering van deze gegevens is gewenst. Een onwaarheid min of meer in zijn/haar verklaring, maakte voor de schelm niets uit als het om zijn/haar vel ging.

DRIES MERTENS, *Criminelen uit de stad en de kasselrij Aalst in de 18de eeuw*, Aalst, 2001.
Het werk telt 32 pagina's, kost 175 fr (eventueel te vermeerderen met verzendingskosten), en is te bekomen in het VVF-Documentatiecentrum, Weggevoerdenstraat Crypte - 9320 Erembodegem. Overschrijven kan ook op rekening 436-5069751-08 van VVF-Aalst.

Marc UYTTERSPROT

LIJST VAN DE BESCHERMENDE EN STEUNENDE LEDEN 2001

Beschermende leden (1.200 Bef.)

Aalst, Backaert Olivier
Aalst, Cherreté – De Block
Aalst, N. V. De Nul
Brakel, De Lange Sylvain
Denderwindeke, Callebaut Antoine
Gent, Vekeman Herman
Geraardsbergen, Imbo Fernand
Meerbeke, Mattens – Duville
Ninove, De Saedeleer Eric
Ophasselt, De Vleeschauwer Noël
Outer, Rollier J.

Steunende leden (800 Bef.)

Aalst, De Coninck Frans
Aalst, De Ridder Etienne
Aalst, De Vos M.
Aalst, D'Herdt Danny
Aalst, Eeman Rudolf
Aalst, Fosselle Leo
Aalst, Gheeraerdts Gustave
Aalst, Lievens R. R.
Aalst, Robijns Luc
Aalst, Sint-Jozefscollege
Aalst, Temmerman Willy
Aalst, Van De Sijpe Ernest
Aalst, Van Driessche A.
Aalst, Van Ingelgem Chris.
Aalst, Van Orshoven Felix
Aalst, Vernaeve Wilfried

Appelterre, De Vuyst Jozef

Aspelare, De Latte Guido

Brussel, Courteaux Willy
Brussel, Galle Eliane
Brussel, Van Lil Elis.

Deinze, De Smet Gentiel

Denderleeuw, Danneels Raph.
Denderleeuw, De Ridder Marcel
Denderleeuw, Van Der Perre Wilfried

Dendermonde, Benedictijnenabdij

Diest, Jacobs Roger

Drongen, Goethals Patrick

Erembodegem, Claus Gilbert
Erembodegem, Daelman Marcel
Erembodegem, Van Bockstaele Marc

Erpe – Mere, De Boeck Dirk
Erpe – Mere, D'Hoker Albert

Galmaarden, Nys Andre
Geel, Tanghe Christiane

Gent, Vekeman Herman

Geraardsbergen, De Chou Freddy
Geraardsbergen, François Herman
Geraardsbergen, Rampelberg Emiel
Geraardsbergen, St.- Catharinacollege
Geraardsbergen, Van Den Herrreweghe Christ.
Geraardsbergen, Van De Pontseele Jan
Geraardsbergen, Van Der Maelen Pascal

Gijzegem, Vanderhaegen Joseph

Grimminge, Pauwels Et.

Haaltert, Michiels Willy

Hekelgem, De Rijck Luc

Herzele, Van Den Berghe Marc

Hove, Van Bockstaele Paul

Kessel- Lo, De Mont Hans

Koksijde, Uyttendaele Roger

Kortenberg, Schollaert J. M.

Kortrijk, Hendrickx Dirk

Lede, Cool Hilda
Lede, D'Haese Marcel
Lede, Van Langenhove Bart

Meerbeke, Smet Armand

Merelbeke, De Cocker J.
Merelbeke, Van Acker K.
Merelbeke, Warmoes Leo

Moerbeke, De Rijst Pierre

Nieuwerkerken, De Sloover Marcel

Ninove, De Klerck Pascal
Ninove, Lauwerijs Jean-Paul
Ninove, Prieels W.
Ninove, Scheerlinck Hans
Ninove, Van Der haegen M.

Ogy, Van Der Poorten Willy

Ophasselt, Van Santen Kr.

Pollare, Van de Perre Dirk

Schendelbeke, De Quick Fél.

Schoonaarde, Willems Hubert

Sint- Gilles-Dendermonde, Cordemans Ant.

Torhout, Imbo Gaston

Wichelen, Haerens Herman

Wieze, Van Driessche Luc

Zottegem, Janssens Joël
Zottegem, Van De Meulebroecke Gerard
Zottegem, Van Steenberghe Jacques

INHOUDSTAFEL - JAARGANG LIII - 2001

Artikelen

W. BEELAERT. Vijf eeuwen vastenavond in de carnavalstad Aalst, 1432-1940. Deel 3: Het moderne carnaval (1900-1940) 3-42

S. VAN DEN HAUTE en D. VAN DE PERRE, Enkele nieuwe elementen uit de geschiedenis van Lieferinge en de bouwgeschiedenis van de parochiekerk 43-72

W. VAN DER SPIEGEL, (On)schuld en boete: Collaboratie, repressie en epuratie in twee katholieke scholen te Aalst (1940-1962) 73-114

D. MERTENS, Criminaliteit in de Stad en op het platteland van het Land van Aalst tijdens de 18de eeuw (Deel 1) 115-144

G. VANDE WINKEL en W. VERNAEVE, Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst 2000 (met aanvullingen uit de vorige jaren) 145-198

A.-J. BIJSTERVELD, 's Levens felheid op het spoor. Het belang van het Ninoofse Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis voor de cultuurgeschiedenis 199-206

G. VAN BOCKSTAELE, Gezond voedsel en een gezond leefmilieu. Een maatregel van de Franse minister van justitie in 1796 207-209

J. MONBALLYU, Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde 213-240

D. MERTENS, Criminaliteit in de Stad Aalst en op het platteland van het Land van Aalst tijdens de 18de eeuw (Deel 2) 241-269

B. VAN LANGENHOVE, De "Landelijke beroepsverenigingen" in Lede en deelgemeenten (1898-1925) 270-278

W.L. BRAEKMAN, Optekening van het gewoonterecht van Munkzwalm in de vijftiende eeuw 279-286

D. VAN DE PERRE, De relatie tussen vier dertiende-eeuwse kroniekteksten uit de Ninoofse abdij 287-296

Signalement

B. MEIJNS, Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155, Leuven, 2000 (L. COCK) 210-212

D. MERTENS, Criminelen uit de stad en de kasselrij Aalst in de 18de eeuw, Aalst, 2001 (M. UYTTERSPROT) 297

Mededelingen van het bestuur

Lijst van de beschermende en steunende leden 2001 298

Inhoudstafel 299 -300

VERNIEUWING VAN DE ABONNEMENTEN

Het jaar 2002 wordt het jaar van de invoering van de euro. Dit heeft ook zijn consequenties voor onze administratie. Daarom heeft het bestuur beslist een prijsaanpassing door te voeren om tot afgeronde getallen te komen. Dit betekent dat de abonnementsprijzen licht verhogen en dat we voortaan de prijzen alleen nog in euro aanduiden. Eigenlijk hadden we die prijsverhoging reeds vroeger moeten doorvoeren, maar wij hebben gewacht om beide operaties gelijktijdig te kunnen uitvoeren. Sinds 1995 bleef onze abonnementsprijs ongewijzigd. Wij hopen dat we opnieuw voor een lange periode van ongewijzigde prijzen vertrokken zijn. Eigenlijk blijft ons tijdschrift - met de post aan huis geleverd - vergeleken met de boekenprijs, zeer goedkoop!
Wij danken al onze leden voor hun trouw, in het bijzonder de groep van beschermende en steunende leden. Wij blijven ons uiterste best doen om zowel de inhoudelijke als de druktechnische kwaliteit van ons tijdschrift hoog te houden. Ook 2002 wordt een boeiende jaargang vol variatie. Het Land van Aalst is binnen en buiten onze regio een begrip, een label voor kwaliteit, een onmisbaar werkinstrument ter bevordering van het historisch onderzoek.

Abonnementen worden geacht door te lopen tenzij ze telefonisch of schriftelijk worden opgezegd. Help ons administratief werk eenvoudig houden. Stort onmiddellijk uw bijdrage met bijgevoegde euro-overschrijving.
Vanaf jaargang LIV, 2002 gelden volgende lidgelden:

15€ (605 Bef) gewoon lid
22€ (887 Bef) steunend lid
33€ (1331 Bef) beschermend lid

Te storten op rk 000-0586911-61, Het Land van Aalst, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.
De lijst van de steunende en beschermende leden 2002 wordt in nr. 4 van de lopende jaargang afgedrukt. Elk nieuw lid ontvangt gratis onze gekleurde Sanderuskaart. Deze kan worden afgehaald bij de leden van het bestuur.
Opgelet: de nieuwe prijzen in euro voor onze andere producten gaan vanaf 1 januari 2002 in voege en zijn op de binnenzijde van de achterkaft afgedrukt. Betaal vanaf deze datum alleen nog in euro!

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: 5 €
Volledige jaargang: 16 €

Niet alle jaargangen en nummers zijn nog in voorraad.

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: 30 €

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: 6 €

Kaarten van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk:
- Horenhault (1596), 1988: 24 €
- Sanderus, 1998: 5 €

4 Reproducties - kleurendruk - 1998
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen

per stuk: 4 €
volledige reeks in mapje: 12 €

De prijzen zijn te verhogen met de portonkosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op: tel. 053 70 21 79.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 422-4072681-04 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade.

DE RIEMAECKER
B V B A
50
1947
1997
Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. (055) 21 14 04 • Fax (055) 21 20 00 • ISDN (055) 20 65 99
e-mail: info@deriemaecker.be • website: http://www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

Inhoud

JAARGANG LIII - 2001 - NUMMER 4

J. MONBALLYU
Heksenproces in het Land van Aalst 213 - 240

D. MERTENS
Criminaliteit in het Land van Aalst (Deel 2) 241 - 269

B. VAN LANGENHOVE
De 'Landelijke beroepsverenigingen' te Lede 270 - 278

W.L. BRAEKMAN
Het gewoonterecht van Munkzwalm 279 - 286

D. VAN DE PERRE
De relatie tussen vier kroniekteksten uit de Ninoofse Abdij 287 - 296

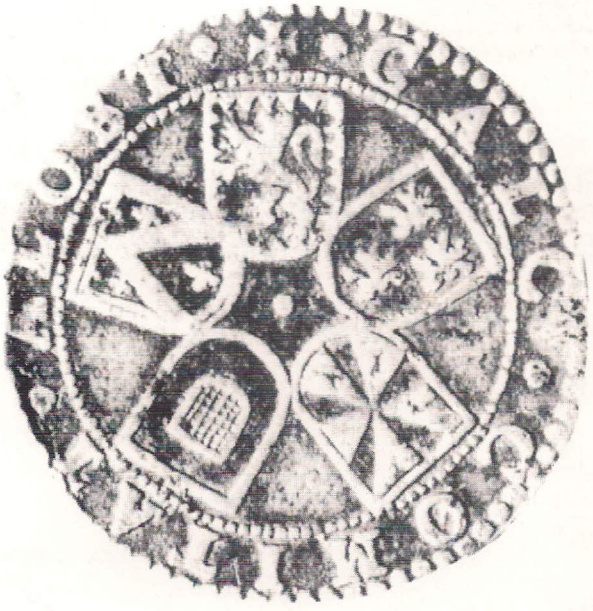

2001